

Kiezen voor Kwaliteit

**Een praktijkinvulling van ruimtelijke
kwaliteit in het Nederlandse rivierengebied**

**Wout Bremer
16 oktober 2008**

**Rapport in het kader van afstudeeronderzoek ter afronding van de opleiding
Civiele Techniek
Afstudeerrichting Water Engineering Management
Faculteit Construerende Technische Wetenschappen
Universiteit Twente**

**Afstudeercommissie:
Dr. M.S. Krol
ir. J.A.E.B. Janssen**

Universiteit Twente
de ondernemende universiteit

Voorwoord

Voor u ligt het rapport “Kiezen voor Kwaliteit”. Dit rapport is het resultaat van mijn afstudeeronderzoek en vormt de afronding van mijn opleiding Civiele Techniek aan de Universiteit Twente. Het onderzoek heeft intern plaatsgevonden bij de vakgroep Water Engineering and Management.

Afstuderen aan de universiteit Twente leek een verademing te worden na het afstuderen aan de Hogeschool Utrecht, waar een eigen afstudeeropdracht gezocht moest worden. Niets bleek minder waar. Nadat ik in mei 2007 met mijn voorbereidend pakket aan de gang was gegaan, werd ik eind augustus van hetzelfde jaar opgebeld door mijn toenmalige dagelijks begeleider. De afstudeeropdracht die ik van de vacaturelijst van de vakgroep had gehaald, bleek niet uitvoerbaar door externe omstandigheden.

Na deze tegenslag ben ik in oktober 2007 met mijn huidige afstudeeropdracht begonnen: een invulling van ruimtelijke kwaliteit in het Nederlandse rivierengebied. In het begin had ik geen flauw idee wat er van deze afstudeeropdracht verwacht kon worden. Ruimtelijke kwaliteit was toen nog een vaag abstract begrip voor mij, waar ik niet eerder van had gehoord.

Naarmate het onderzoek meer vorm kreeg en de literatuurstudie vorderde begon de opdracht meer en meer te leven. Het praktijk gedeelte was na de literatuurstudie een verademing, het geleerde kon in de praktijk worden gebracht. Ruimtelijke kwaliteit werd steeds interessanter, mede door de actualiteit van het onderwerp.

De resultaten in het rapport zijn niet het enige dat het afstuderen mij heeft opgeleverd. Dit was namelijk ook de eerste keer dat ik een zelfstandig onderzoek van meerdere maanden heb uitgevoerd. Tijdens het praktijkgedeelte was het bijvoorbeeld erg interessant om, naast de informatie over ruimtelijke kwaliteit, ook meer inzicht te krijgen in de besluitvormingsprocessen van de cases die ik heb bestudeerd. Tijdens de interviews heb ik inzicht in het politieke spel verkregen.

Ik wil Judith Janssen en Maarten Krol, de leden van mijn afstudeercommissie, bedanken voor hun steun en wijze raad die zij mij tijdens mijn afstudeerperiode hebben gegeven. Menig goede ingeving is aan mijn brein ontsproten tijdens het roken van een sigaretje buiten bij de universiteit in gesprek met Judith. Tijdens de vergaderingen kreeg ik altijd goede respons op de ingeleverde stukken, wat mij echt verder hielp in het afstuderen.

Ik ben verheugd dat het afstuderen nu ten einde is, mijn studie is afgerond. Ik wil eindigen met een citaat uit een reclame welke mijn vriendin meerdere gebruikt heeft wanneer ik het afstuderen even niet meer zag zitten: “Het komt wel goed schatje.”

Wout Bremer

Samenvatting

Naar aanleiding van de tweede doelstelling van PKB Ruimte voor de Rivier, *"het leveren van een bijdrage aan het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit van het rivierengebied."*, is dit onderzoek uitgevoerd waarin gekeken wordt naar de praktische invulling van ruimtelijke kwaliteit in het rivierengebied. De doelstelling van het onderzoek is de verschillende belevingen op het gebied van ruimtelijke kwaliteit in het rivierengebied in beeld te brengen, door een analyse van de criteria voortkomend uit literatuurstudie en interviews/casestudies.

Het praktijkgedeelte van het onderzoek is het afnemen van een achttiental interviews met betrokkenen rond drie projecten uit de PKB Ruimte voor de Rivier. De uitgekozen projecten zijn alle drie binnendijkse maatregelen, omdat de verwachting is dat bij deze maatregelen de ruimtelijke kwaliteit sterk verandert. De projecten zijn:

1. Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld
2. IJsseldelta-Zuid
3. Dijkteruglegging Lent

Uit de interviewverslagen zijn lijsten met indicatoren van ruimtelijke kwaliteit samengesteld die gebruikt worden voor twee van de drie analyses van dit onderzoek. De verschillende analyses in het onderzoek zijn:

1. Een analyse naar de invulling van ruimtelijke kwaliteit met behulp van de Habiforum methode. Ruimtelijke kwaliteit is de optelsom van drie waarden, gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde. Het Habiforum heeft een matrix ontwikkeld waar deze waarden tegen een viertal maatschappelijke belangen uitgezet worden namelijk, economische, sociale, ecologische en culturele belangen. Tijdens deze analyse zijn indicatoren van ruimtelijke kwaliteit verdeeld over de velden van deze matrix. Dit is gedaan voor de drie cases en voor vier verschillende actorengroepen namelijk provincies, gemeenten, bewoners en experts.

2. Een analyse om de onderlinge verhoudingen tussen de indicatoren van ruimtelijke kwaliteit te bestuderen door middel van een onderverdeling in een zestal categorieën: ontwerpaspecten, landschappelijke kenmerken, natuurwaarden, cultuurhistorische waarden, sociale aspecten, recreatie. Per case is voor elk van de categorieën een boomdiagram opgesteld om de verhoudingen tussen de verschillende indicatoren van ruimtelijke kwaliteit helder te krijgen.

3. De laatste analyse is een kwalitatieve analyse van de case specifieke context uit de interviewverslagen. Op basis van deze kwalitatieve analyse is het mogelijk eventuele nuanceringsen ten aanzien van de invulling van ruimtelijke kwaliteit te kunnen maken.

De invulling van ruimtelijke kwaliteit door de respondenten laat duidelijk accenten zien in de verdeling van indicatoren van ruimtelijke kwaliteit over de waarden en belangen in de Habiforum matrix. Wanneer naar de waarden wordt gekeken dan is 43% van de indicatoren onder belevingswaarde geplaatst, gevolgd door gebruikswaarde en toekomstwaarde met respectievelijk 36% en 22%. Toekomstwaarde blijkt in de onderverdeling relatief licht onderbelicht.

Wanneer de belangenverdeling wordt bekeken dan scoren het economisch en het ecologisch belang hoog, 39% respectievelijk 31%. Terwijl cultureel (17%) en sociaal belang (13%) duidelijk lager scoren bij de onderverdeling van indicatoren.

Uit de tweede analyse kan geconcludeerd worden dat actoren makkelijk schakelen tussen schaal- en abstractieniveaus. De verschillende schaalniveaus zijn al zichtbaar wanneer naar de categorieën wordt gekeken. Waar indicatoren van ruimtelijke kwaliteit in ontwerpaspecten alleen op projectschaal te vinden zijn, kunnen indicatoren van ruimtelijke kwaliteit in de andere categorieën op een grotere ruimtelijke schaal toepasbaar zijn.

Voor de schakeling tussen abstractieniveaus wordt naar de boomdiagrammen gekeken. Deze zijn allemaal van abstract naar concreet ingevuld, waar boven in de boomdiagram abstracte indicatoren van ruimtelijke kwaliteit staan worden deze naarmate de boomdiagram verder wordt ingevuld steeds concreter.

Overeenkomsten tussen de cases bevinden zich op een hoger abstractieniveau. De kleinere meer abstracte boomdiagrammen als natuurwaarden en recreatie laten daarom ook in verhouding meer gelijkenissen zien

Samenvattend blijkt dat ruimtelijke kwaliteit, ondanks dat men het in grote lijnen eens is over het begrippenkader, in belangrijke mate ingevuld wordt tijdens het ontwerp- en planningsproces. Ruimtelijke kwaliteit lijkt een inspanningsverplichting waar aan moet worden voldaan.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	5
1. Inleiding	10
1.1 Achtergrond	10
1.2 Doelstelling	14
1.3 Onderzoeksvragen	14
1.4 Leeswijzer	15
2. Methode	16
2.1 Het kennisnetwerk Habiforum	18
2.1.1 De Habiforum methode	18
2.1.2 Analyse invulling Habiforum matrix	20
2.1.2 Analyse invulling Habiforum matrix	21
2.2 Analyse boomstructuur	24
2.3 Kwalitatieve analyse	26
2.4 Interviews	28
3. Case beschrijvingen	30
3.1 Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld	30
3.2 IJsseldelta-Zuid	32
3.3 Dijkteruglegging Lent	35
4. Analyse resultaten HABI forum	37
4.1 Case 1: Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld	37
4.2 Case 2: IJsseldelta-Zuid	38
4.3 Case 3: Dijkteruglegging Lent	38
4.4 Provincies	39
4.5 Gemeenten	40
4.6 Bewoners	40
4.7 Experts	41
4.8 Samenvatting resultaten	42
5. Analyse resultaten boomstructuur	45
5.1 Case 1: Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld	45
5.2 Case 2: IJsseldelta-Zuid	49
5.3 Case 3: Dijkteruglegging Lent	52
5.4 Vergelijking boomdiagrammen	56

6. Kwalitatieve analyse	60
6.1 Analysevragen	60
6.2 Case 1: Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld	61
6.3 Case 2: IJsseldelta-Zuid	63
6.4 Case 3: Dijkteruglegging Lent	65
6.5 Algemene analyse	67
7 Conclusie en discussie.....	69
7.1 Invulling van ruimtelijke kwaliteit: verdeling waarden & belangen.....	69
7.2 Invulling van ruimtelijke kwaliteit: indelen in categorieën	71
7.3 Invulling van ruimtelijke kwaliteit: locatie en context gebonden	73
7.4 Conclusie	74
7.5 Discussie.....	76
Literatuur	79
Bijlagen	81
Bijlage 1 Overzicht geïnterviewden	
Bijlage 2 Indicatoren lijsten	
Bijlage 3 Onderverdeling geïnterviewden in actorgroepen	
Bijlage 4 Interviewschema	
Bijlage 5 Matrices van de Habiforum practica	

1. Inleiding

1.1 Achtergrond

Nederland is altijd al in gevecht geweest tegen het water. Het is niet voor niets dat een buitenlandse kinderboekenschrijfster het verhaal van Hansje Brinker, een jongetje dat zijn vinger in een dijk steekt om een doorbraak te voorkomen, verzint.

De vier rivieren in Nederland moeten veilig buitendijks blijven stromen, de aanleg van dijken en een systeem van afvoerverdelingen heeft dit in het verleden moeten waarborgen. Hoe wordt deze veiligheid in de toekomst gegarandeerd vragen mensen zich af. Vanwege klimaatveranderingen zullen er in de toekomst namelijk zeker hogere afvoeren optreden.

De afgelopen vijftien jaren heeft dit geleid tot plannen en projecten onder de noemer “Ruimte voor de Rivier.” Naast de veiligheidseis komt er uit het druk en dicht bevolkte Nederland nog een andere eis ten aanzien van de maatregelen. De inpasbaarheid van de maatregel in het omringende land moet ook goed zijn.

Landschappelijke kwaliteit doet zijn intrede in het Nederlandse waterbeheer, plannen voor het rivierengebied worden getoetst op landschappelijke kwaliteit aan de hand van drie criteria:

- Diversiteit
- Samenhang
- Continuïteit

Deze drie criteria gaven voldoende informatie over de structuur van het landschap inclusief het natuurlijke en culturele erfgoed [Kuiper, 1998].

Wanneer vandaag de dag over ontwerpen in het waterbeheer gepraat wordt is landschappelijke kwaliteiten alleen niet meer voldoende. De *“maatschappelijke wensen en het beleid voor de bescherming tegen overstromingen veranderen: een veiligheidsprobleem leidt niet automatisch tot dijkversterking maar steeds vaker tot rivierverruiming”* [Ministerie V&W, 2007]. Ontwerpen dienen een voldoende ruimtelijke kwaliteit te behalen.

Ruimtelijke kwaliteit begint op grote ruimtelijke schaal met een visie, een globaal plan of een idee dat door de overheid wordt uitgewerkt en omgezet in beleid. Voor ruimtelijke kwaliteit heeft dit geleid tot opname in de genaamd PKB ruimte voor de rivier en wel als tweede doelstelling, het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit van het rivierengebied. Vanuit de overheid is het begrip ruimtelijke kwaliteit geïntroduceerd en steeds concreter gemaakt, in eerste instantie zijn de doelstellingen van de Nota Ruimte vertaald naar een Nationaal Ruimtelijk kader waar op groot schaalniveau *voor verschillende deelgebieden in het rivierengebied koersen en kernopgaven voor de ruimtelijke ontwikkeling zijn geformuleerd* [MER RvdR]. In het nationaal ruimtelijk kader mist nog de beleving van de inwoners uit het rivierengebied, deze ervaren het rivierengebied namelijk op lokaal niveau. Het Regionaal Ruimtelijk Kader is ontstaan door deze twee verschillende schaalniveaus bij elkaar te brengen [MER RvdR]. Het laatste document dat is gemaakt om de ruimtelijke kwaliteit nog concreter te maken is bijvoorbeeld de handreiking ruimtelijke kwaliteit IJssel. In dit document is de IJssel in verschillende tracés opgedeeld, per tracé *is een detaillering van de kernkwaliteiten opgenomen, ook gaat het om het aangeven van de samenhang met binnendijkse kwaliteiten en ontwikkelingen en het benoemen en verbeelden van*

ontwerpprincipes [Bosch Slabbers landschapsarchitecten, 2007]. Ruimtelijke kwaliteit wordt topdown geïmplementeerd in Nederland.

In de Planologische Kern Beslissing (PKB) Ruimte voor de Rivier, definitief uitgegeven in 2006, gaat het in Nederland niet alleen meer om de veiligheidsdoelstelling. Ruimtelijke kwaliteit is het onderwerp van de tweede doelstelling van de PKB Ruimte voor de Rivier. Deze doelstelling luidt: *“Het leveren van een bijdrage aan het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit van het rivierengebied”* [ministerie V&W, 2006].

Er is de laatste jaren in het Nederlandse waterbeheer veel veranderd, ruimtelijke kwaliteit heeft zijn intrede gedaan in het Nederlandse waterbeheer. Anders dan de eerder genoemde landschappelijke kwaliteiten is ruimtelijke kwaliteit niet met drie criteria te beschrijven. In de literatuur zijn verschillende definities van ruimtelijke kwaliteit beschreven. Alle dekken ze het begrip ruimtelijke kwaliteit op een andere manier.

Om een beeld te geven waaraan gedacht moet worden zullen een aantal definities van ruimtelijke kwaliteit of rapporten over ruimtelijke kwaliteit de revue passeren, namelijk:

- Leidraad Rivieren
- Technische Rapport Ruimtelijke Kwaliteit
- Habiforum methode
- Integrale Verkenning Maas 1&2 (IVM 1&2)
- Lagen benadering

In 2007 is de Leidraad rivieren uitgegeven door het expertise netwerk waterkeren, sinds een aantal jaren is er vanuit de maatschappij meer de behoefte om de rivier verruimende maatregelen niet alleen met het oog op de veiligheid te beoordelen. Tegenwoordig moeten de maatregelen ook een impuls aan de ruimtelijke kwaliteit leveren. De leidraad rivieren is het meest recente beleid op het vlak van dijkversterking en rivierverruimende maatregelen en vervangt de oude twee leidraden, leidraad voor het bovenrivierengebied en leidraad voor het benedenrivierengebied [Ministerie V&W, 2007].

Tegelijk met de leidraad is het technisch rapport Ruimtelijke Kwaliteit uitgegeven, dit technisch rapport is niet zozeer een definitie van ruimtelijke kwaliteit. Het rapport laat zien op welke wijze ruimtelijke kwaliteit in het proces tot stand komt [Bosch Slabbers landschapsarchitecten, 2007].

Het doel van het technisch rapport is ruimtelijke kwaliteit te concretiseren. Om *“het werken aan ruimtelijke kwaliteit concreet te maken in de planvorming voor rivierveiligheid, [...] besteedt het technisch rapport aandacht aan de methode die kan worden toegepast om ruimtelijke kwaliteit te concretiseren”* [Ministerie V&W, 2007].

In de bijlagen van het technisch rapport ruimtelijke kwaliteit zijn ook een aantal hulpmiddelen opgenomen om ruimtelijke kwaliteit te concretiseren. Een tweetal van die hulpmiddelen namelijk de Habiforum methode en de lagenbenadering worden in deze paragraaf kort besproken.

De Habiforum methode is de methode die voor dit onderzoek gebruikt wordt. Deze methode veronderstelt dat ruimtelijke kwaliteit de optelsom van drie waarden is, namelijk gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde. Om ruimtelijke kwaliteit verder te operationaliseren is een matrix ontwikkeld waarin deze waarden gekruist worden met een viertal belangen voortkomend uit de maatschappij. Het gaat om de economische, sociale, ecologische en culturele belangen. Deze methode wordt in dit onderzoek gebruikt om getalsmatige verdelingen te creëren. Deze

verdelingen geven een indicatie van waar de accenten bij de invulling van ruimtelijke kwaliteit liggen. Tussen 2002-2007 heeft het Habiforum in samenwerking met Dauvellier Planadvies twaalf van deze exercities uitgevoerd. Deze zijn ingericht als practicum dagen over de ruimtelijke kwaliteit van een projectgebied. Het Knooppunt Arnhem Nijmegen (KAN) was de eerste, bij dit practicum kwamen de volgende vragen aan de orde:

- Wat is de ruimtelijke kwaliteit in het KAN-gebied?
- Welke ruimtelijke kwaliteit wordt nagestreefd in het stedelijk netwerk?
- Wat betekent dit voor de realisatie van diverse ruimtelijke, economische, infrastructurele of landschappelijke projecten? [Dauvellier Planadvies, 2002]

In drie werksessies werden de 'kwaliteiten' van het gebied geïnventariseerd en op dezelfde wijze verwerkt als in dit onderzoek. In het vervolg van het rapport worden de uitkomsten vergeleken en besproken.

De beide IVM projecten hebben een andere insteek wanneer het op ruimtelijke kwaliteit aan komt, ruimtelijke kwaliteit komt tot stand in het proces en de werkwijze die in het project wordt gehanteerd. Het doel van de IVM projecten is *“het bepalen of rivierverruiming een meerwaarde oplevert voor de ruimtelijke ontwikkelingen de komende 50 jaar. Bieden investeringen in een duurzame veiligheid tegen overstromingen kansen voor synergie met toekomstige ruimtelijke ontwikkeling?”* [Ministerie V&W, 2003]

Voor IVM-1 zijn de zeven uitgangspunten uit de vijfde nota ruimtelijke ordening gebruikt om met behulp van een groep deskundigen een ruimtelijk kwaliteitskader op te stellen.

1. ruimtelijke diversiteit;
2. economische functies;
3. maatschappelijke functionaliteit;
4. culturele diversiteit;
5. duurzaamheid;
6. aantrekkelijkheid;
7. menselijke maat [Ministerie VROM, 2001].

De Maas in zijn geheel is te groot en divers (bedijkte en onbedijkte Maas) om in één keer te beschrijven, daarom is de Maas in het IVM-1 project opgedeeld in zeven trajecten. Het ruimtelijk kwaliteitskader wordt per traject beschreven, net zoals in het “Regionaal Ruimtelijk Kader” de Rijntakken zijn opgedeeld in trajecten. Tijdens het formuleren van het ruimtelijk kwaliteitskader wordt onder andere gekeken naar bestaande kwaliteiten van het traject en de te verwachten ruimtelijke dynamiek.

In het vervolgproject IVM-2 is de werkwijze heel anders, waar in IVM-1 een groep deskundigen al het werk deed zijn in IVM-2 de belanghebbenden uit het gebied bij het proces betrokken. In drie werksessies wordt een robuust maatregelenpakket opgesteld dat bijdraagt aan het versterken van de kenmerken van de verschillende maastrajecten zonder dat versnippering van het Maaslandschap optreedt [Ministerie V&W, 2006].

Het laatste analysemiddel dat hier besproken wordt is de lagenbenadering. Deze methode veronderstelt dat het projectgebied op te delen is in drie verschillende lagen. Deze lagen hebben alle drie verschillende kenmerken en een andere reactietijd. Het gaat in de lagenbenadering om de volgende lagen:

“Ondergrondlaag – deze kent een lange ontstaansgeschiedenis en is kwetsbaar; belangrijke veranderingen vergen al gauw meer dan een eeuw tijd.

Netwerklaag – kent hoge aanloopkosten en lange aanlooptijden belangrijke veranderingen in deze laag duren 20-80 jaar

Occupatielaag – kent hoge veranderingssnelheid; veranderingen voltrekken zich veelal binnen één generatie (10-40 jaar)” [ministerie V&W, 2007].

Deze analyse draagt zorg voor het vroegtijdig in beeld brengen van randvoorwaarden en kansen voor nieuwe ontwikkelingen [ministerie V&W, 2007].

Werksma stelt in zijn paper dat wanneer *“de vier maatschappelijke dimensies en de drie ruimtelijke lagen met elkaar worden geconfronteerd er ruimtelijke kwaliteit ontstaat”* [Werksma, 2002]. In dit paper worden de drie lagen van de lagen benadering in een matrix uitgezet tegen de belangen zoals het Habiforum ze ook gebruikt, dit wordt als hulpmiddel gebruikt bij het concretiseren van ruimtelijke kwaliteit.

In dit rapport wordt met behulp van drie verschillende analyses getracht een beter beeld te verkrijgen van de invulling van ruimtelijke kwaliteit in het rivierengebied.

Voor twee van de drie analyses is gewerkt met indicatoren van ruimtelijke kwaliteit. Om deze indicatoren van ruimtelijke kwaliteit te verkrijgen zijn uit de PKB Ruimte voor de Rivier drie projecten gekozen. Rond deze drie projecten zijn minimaal zes personen geïnterviewd die betrokken zijn bij het project. Uit deze interviews zijn de indicatoren van ruimtelijke kwaliteit voortgekomen. De reden om juist deze projecten te kiezen is omdat er verwacht werd dat bij deze projecten de huidige ruimtelijke kwaliteit veranderd wordt door de komst van de te implementeren maatregelen. Het gaat om de volgende drie projecten:

- Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld
- IJsseldelta-Zuid
- Dijkteruglegging Lent

Met de indicatoren worden in het rapport twee verschillende analyses uitgevoerd. Deze analyses zorgen samen voor een duidelijk beeld van de invulling van ruimtelijke kwaliteit in het rivierengebied. Het is belangrijk om te weten wat er leeft onder de verschillende belanghebbenden die deelnemen aan deze projecten. In de derde en laatste analyse worden de indicatoren losgelaten en wordt gekeken naar informatie die niet in indicatoren beschreven is.

De eerste analyse wordt met behulp van de Habiforum methode uitgevoerd om te bepalen waar de accenten liggen bij de waarden en belangen van ruimtelijke kwaliteit. Voor de tweede analyse wordt net als bij de IVM projecten met een aantal categorieën gewerkt om de onderlinge verhoudingen tussen indicatoren te onderzoeken. De laatste analyse is een kwalitatieve analyse, in deze analyse wordt naar de context van het interview gekeken. In de literatuur komt naar voren dat ruimtelijke kwaliteit erg afhankelijk is van de regio, de functies die het gebied heeft en de bestaande kwaliteiten van het gebied [Ministerie V&W, 2007], zodat er voor gekozen is om de context van de interviews ook mee te nemen.

Wanneer mogelijk wordt er een gemene deler uit de onderzoeksresultaten gefilterd die ruimtelijke kwaliteit hanteerbaar zou kunnen maken in een modelcontext.

1.2 Doelstelling

Op basis van de probleemstelling beschreven in de vorige paragraaf is de doelstelling van het onderzoek als volgt geformuleerd:

Het doel van het afstudeeronderzoek is, de verschillende belevingen op het gebied van ruimtelijke kwaliteit in het rivierengebied in beeld te brengen, door een analyse van de criteria voortkomend uit literatuurstudie, interviews/casestudies.

1.3 Onderzoeksvragen

Om de doelstelling uit §1.3 te realiseren zijn naar aanleiding van deze doelstelling de onderzoeksvragen opgesteld. In deze paragraaf worden de onderzoeksvragen en daarbij horende deelvragen getoond en bondig besproken.

Onderzoeksvraag 1

Op welke waarden en belangen liggen de accenten bij de onderverdeling volgens de Habiforum matrix van indicatoren van ruimtelijke kwaliteit aangereikt door de interviews met verschillende belanghebbenden?

Uit deze centrale vraag worden een aantal deelvragen gefilterd die de beantwoording van de hoofdvraag vergemakkelijken.

- 1.1 Hoe wordt in de verschillende cases een invulling gegeven aan ruimtelijke kwaliteit?
- 1.2 Hoe wordt door de verschillende actorengroepen een invulling gegeven aan ruimtelijke kwaliteit?
- 1.3 Op welke waarden liggen de accenten bij de invulling van ruimtelijke kwaliteit?
- 1.4 Op welke belangen liggen de accenten bij de invulling van ruimtelijke kwaliteit?

Onderzoeksvraag 2

Hoe zijn de lijsten met indicatoren onder te verdelen in verschillende categorieën en hoe verhouden de indicatoren zich binnen deze categorieën tot elkaar?

Door middel van het onderverdelen van de indicatoren in categorieën is het mogelijk om de onderverdeling inzichtelijk te maken. De losse indicatoren worden per categorie nog in een boomdiagram geplaatst om onderlinge verhoudingen naar voren te brengen. De onderzoeksvraag kan worden opgedeeld in de onderstaande deelvragen.

- 2.1 Op welke wijze kunnen de indicatoren worden onderverdeeld in verschillende categorieën?
- 2.2 Zijn er opmerkelijke verschillen/overeenkomsten in structuurelementen tussen de verschillende cases?
- 2.3 Zijn er verschillende schaalniveaus op te merken uit de onderverdeling in categorieën?

Onderzoeksvraag 3

Hoe beïnvloedt de case-specifieke context de invulling van ruimtelijke kwaliteit?

Na het structureren en analyseren van de criteria voortgekomen uit de interviews is een heleboel informatie over ruimtelijke kwaliteit bekend. Door de reductie tot lijsten indicatoren is echter mogelijk waardevolle contextuele informatie uit de interviewverslagen verloren gegaan. Deze vraag spitst zich toe op deze contextuele informatie. Een tweetal deelvragen die bij deze onderzoeksvraag rijzen zijn:

3.1 Welke nuanceringsen zijn nodig op basis van de kwalitatieve analyse van de interviewverslagen?

3.2 Zijn er nog aspecten uit de context die een rol spelen bij de manier waarop de respondenten de indicatoren gebruiken?

1.4 Leeswijzer

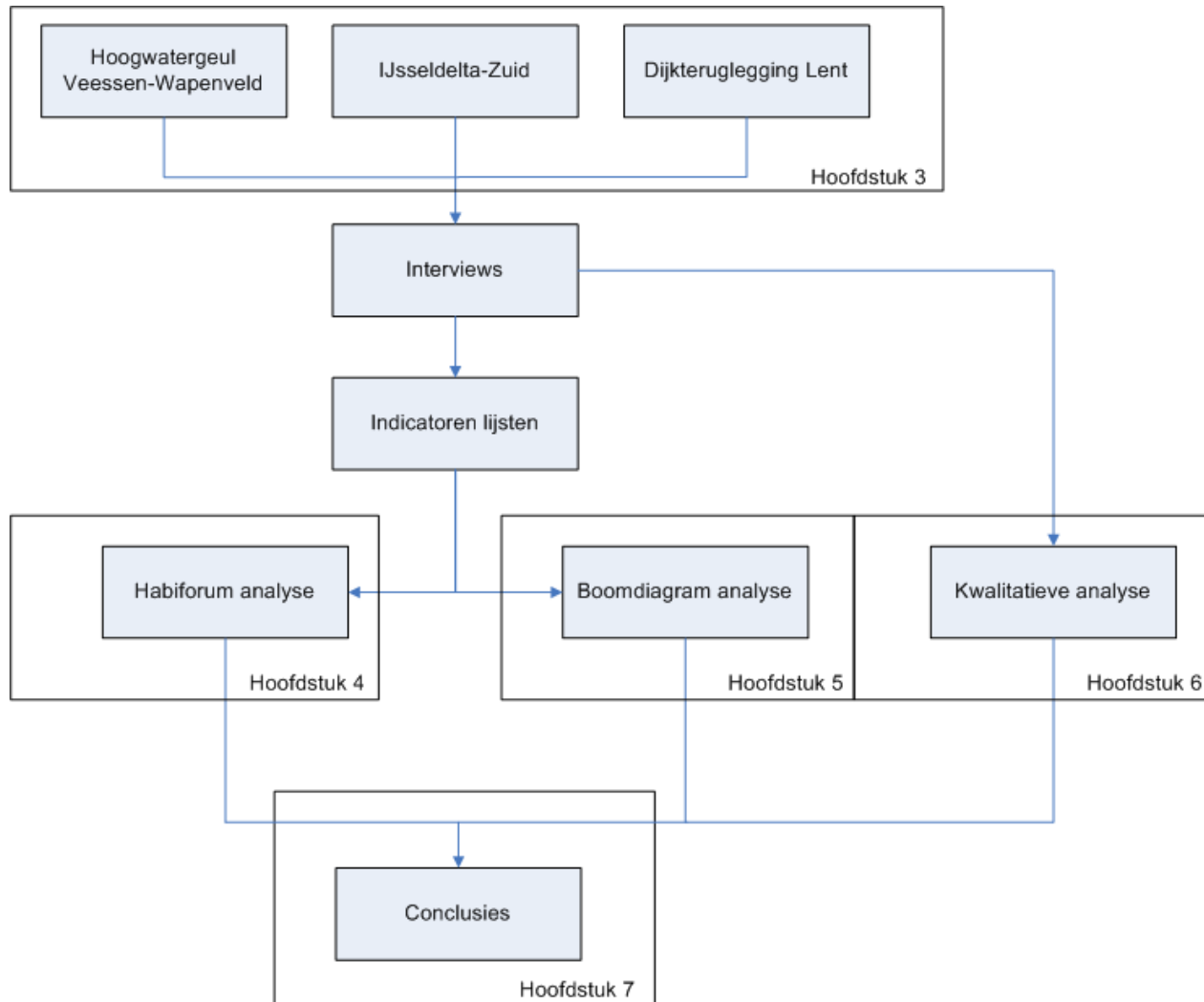
Het rapport bestaat uit zeven hoofdstukken, de verschillende analyses zorgen voor een duidelijke kapstok bij het opstellen van het rapport. In hoofdstuk twee wordt de methodiek van de verschillende analysestappen toegelicht waarna in hoofdstuk drie kort wordt ingegaan op de drie verschillende case studies.

In de hoofdstukken vier, vijf en zes komen de drie verschillende analyses aan bod. Per analyse wordt een antwoord gezocht op één van de onderzoeksvragen. In hoofdstuk vier wordt ingegaan op de indeling van indicatoren met behulp van de Habiforum matrix, zo wordt een beschrijving gegeven welke waarden en belangen het sterkst benadrukt worden. Hoofdstuk vijf is de onderverdeling van indicatoren in categorieën en het opstellen van boomdiagrammen per categorie. Dit is om de inhoudelijke kant van de indicatoren en de onderlinge verhoudingen bloot te leggen. Hoofdstuk zes is een kwalitatieve analyse van de interviewverslagen, hier wordt verder ingegaan op de context zoals die naar voren kwam uit de interviews.

De conclusie en discussie van het rapport zijn te vinden in het laatste hoofdstuk van het rapport, hoofdstuk zeven.

2. Methode

Nu de inleiding op het onderzoek afgerond is wordt in dit hoofdstuk de methodiek besproken. Een schematische voorstelling van het onderzoek is weergegeven in het onderzoeksmodel in figuur 1.

Figuur 1: Onderzoeksmodel

Het onderzoeksmodel vertoont de schematische opbouw van het onderzoek. Als eerst zijn na het bestuderen van literatuur over het onderwerp ruimtelijke kwaliteit drie verschillende projecten uit de PKB Ruimte voor de Rivier uitgekozen als case studie. Er is gekozen voor een drietal cases met binnendijkse maatregelen, omdat te verwachten is dat deze maatregelen een grotere impact in het gebied hebben. Over de opgave van het project IJsseldelta-Zuid wordt bijvoorbeeld gezegd dat deze “*spectaculair is in omvang en intensiteit*” [Provincie Overijssel, 2006]. Op het vlak van ruimtelijke kwaliteit worden bij dit soort projecten grotere veranderingen verwacht.

Na het uitzoeken en bestuderen van de cases zijn de interviews voorbereid, aan de hand van een vast interviewschema zijn de interviews afgenomen. Na het uitwerken van de interviews zijn uit

de interviewverslagen per case indicatorenlijsten gegenereerd, deze zijn opgenomen in bijlage 2. Deze indicatorenlijsten zijn als data gebruikt voor de eerste twee analyses.

Een derde analyse is toegevoegd omdat in de eerste twee analyses de interviews zijn verwerkt tot indicatorenlijsten. Door tijdens deze derde kwalitatieve analyse met de hele interviewverslagen te werken is het mogelijk om eerdere resultaten beter toe te lichten, te nuanceren.

In de laatste stappen worden naar aanleiding van eerder gemaakte analyses conclusies getrokken, eerst per analyse en aan het eind voor het gehele onderzoek.

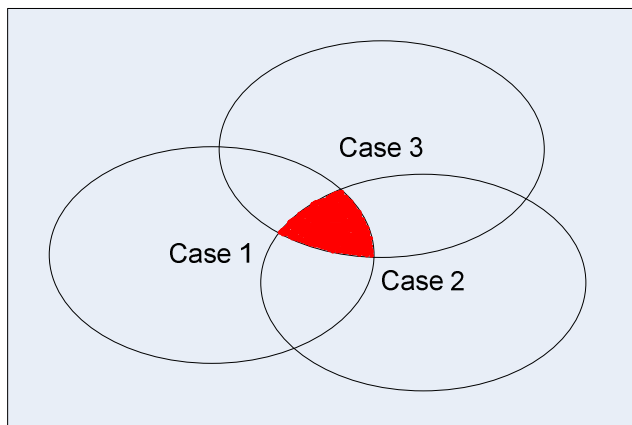
Alle drie de analyse methoden hebben dezelfde basisopzet die eerst wordt toegelicht, in deze en de volgende paragrafen worden de volgende drie methoden nader uitgewerkt:

1. Analyse met behulp van Habiforum matrix
2. Analyse met behulp van boomstructuur
3. Kwalitatieve analyse

Tijdens de drie verschillende analyses worden de volgende cases met elkaar vergeleken:

- Case 1 Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld
- Case 2 IJsseldelta-Zuid
- Case 3 Dijkteruglegging Lent

Uit figuur 4 is af te leiden dat er vooral gelet wordt op de overeenkomsten tussen de indicatoren voor ruimtelijke kwaliteit ontleend aan de verschillende cases. Doordat alle drie de cases een compleet andere context hebben zijn er genoeg verschillen. Wanneer mogelijk wordt een gemene deler uit de onderzoeksresultaten gefilterd.

Figuur 2: Schematische voorstelling eerste analyse stap

2.1 Het kennisnetwerk Habiforum

In deze paragraaf worden de methode van het kennisnetwerk Habiforum, die in het onderzoek gebruikt wordt om de indicatoren van ruimtelijke kwaliteit te structureren en de analyse die uitgevoerd is met behulp van deze methode, toegelicht. Dit kennisnetwerk combineert wetenschappelijke studie met praktijkervaring in de hoop nieuwe vormen van duurzaam ruimtegebruik te ontwikkelen.

Eén van de activiteiten van het kennisnetwerk is een wetenschappelijke studie waar de ontwikkeling van een methode voor het meer concreet maken en operationaliseren van ruimtelijke kwaliteit in beschreven is [Hooimeijer, 2001].

2.1.1 De Habiforum methode

In deze paragraaf wordt beschreven hoe de Habiforum methode tot stand is gekomen en er wordt een beknopte beschrijving van deze methode gegeven. Dit om een duidelijk beeld te krijgen wat de bedenkers van de methode onder het begrip ruimtelijke kwaliteit verstaan. Ook wordt ingegaan op de evaluatiematrix die voor het operationaliseren van het begrip ruimtelijke kwaliteit is ontwikkeld.

Habiforum definitie van ruimtelijke kwaliteit

Ruimtelijke kwaliteit is een breed en abstract begrip dat niet in een zin is te beschrijven. Het Habiforum heeft een stuk gereedschap bedacht om het beschrijven van de ruimtelijke kwaliteit van een gebied makkelijker te maken. Voordat dit instrument beschreven wordt is het van belang om eerst het begrip ruimtelijke kwaliteit onder de loep te nemen. Volgens het Habiforum bestaat ruimtelijke kwaliteit uit drie waarden, wanneer deze bij elkaar zijn opgeteld is het totaal de ruimtelijke kwaliteit. De drie originele waarden zijn van Vitruvius, een oude Romeinse bouwmeester die rond 60 voor Christus leefde, deze waarden zijn genaamd utilitas, firmitas en venustas en worden door het Habiforum vertaald naar [Bouma, 2002]:

1. *gebruikswaarde*
2. *belevingswaarde*
3. *toekomstwaarde*

Voorbeeld

Om de verschillende waarden te verduidelijken is dit voorbeeld opgenomen in het rapport. Stel de afdeling Ruimtelijke Ordening van een grote stad heeft een braak liggend stuk terrein waar zij graag een stadspark aan willen leggen. Voor het begin van de ontwerpfase zitten ze met de volgende drie vragen.

1. Zijn de gebruiksmogelijkheden van dit park passend voor de inwoners van de stad?
2. Past het park in de sfeer van de buurt waar het wordt aangelegd, voelen de gebruikers van het park zich er op hun plaats?
3. Is het mogelijk om het stadspark in de toekomst nog uit te breiden of aan te passen?

[www.werkbank.habiforum.nl, 30/09/2008]

Met deze drie vragen worden de drie hoofdwaarden van ruimtelijke kwaliteit duidelijk, dit gaat niet alleen op voor de aanleg van een stadspark maar voor eigenlijk alles. Dat is wat het Habiforum ook duidelijk naar voren brengt. Ruimtelijke kwaliteit is van iedereen en om consensus over de ruimtelijke kwaliteit van een gebied te krijgen moet er over worden gediscussieerd.

Het Habiforum heeft een stappenplan ontwikkeld om met ruimtelijke kwaliteit om te gaan in het besluitvormingsproces, dit plan bestaat uit de volgende vier fasen:

Initiatieffase:

Het vertalen van ruimtelijke kwaliteit naar waarden, doelen en strevens.

Visiefase:

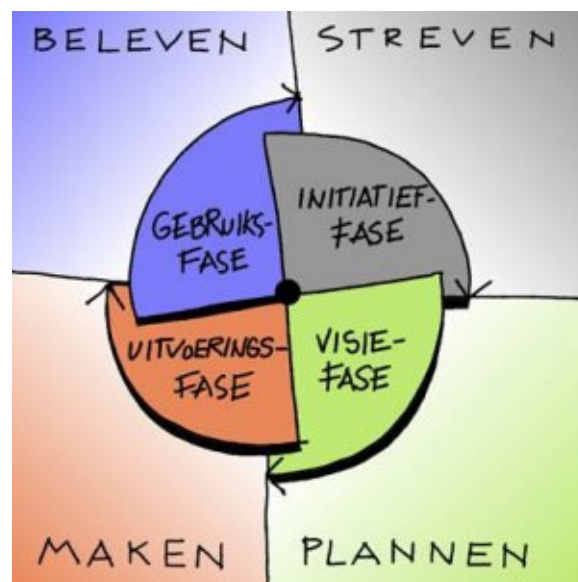
Het in beeld brengen van ruimtelijke structuren en concepten om te kijken welke kwaliteiten gebruikt en ontwikkeld kunnen worden

Uitvoeringsfase:

Het projectmatig uitwerken van ruimtelijke kwaliteit in inrichting en vormgeving

Gebruiksfasen:

Eindegebruikers hebben het gebied in gebruik genomen, pas wanneer zij de ruimtelijke kwaliteit beleven is het een geslaagd project. De ruimtelijke kwaliteit steunt op voorzieningen, gebruiksregels en beheer.

Figuur 2: Proces Habiforum methode [www.werkbank.habiforum.nl, 30/09/2008]

In figuur 2 is duidelijk zichtbaar dat het bereiken van ruimtelijke kwaliteit volgens deze organisatie een cyclisch proces is. Het cyclische karakter van dit proces zorgt ervoor dat de inzichten over ruimtelijke kwaliteit gedurende het proces kunnen veranderen. Door de verschillende stappen wordt er naarmate het proces vordert in meer detail over ruimtelijke kwaliteit nagedacht.

Evaluatie matrix

Het Habiforum heeft een evaluatie matrix ontwikkeld als hulpmiddel, met als doel ruimtelijke kwaliteit te verhelderen in de context van meervoudig ruimtegebruik. De evaluatiematrix levert een bijdrage aan het conceptualiseren en operationaliseren van ruimtelijke kwaliteit (figuur 3) [Hooimeijer, 2001]. In deze matrix wordt het gedachtegoed uit de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening gecombineerd met dat van de VROM-raad (voor Vijfde Nota RO) [Hooimeijer, 2001].

Door deze combinatie ontstaat er een matrix met rijen en kolommen, voor de rijen staan de drie waarden die gezamenlijk ruimtelijke kwaliteit vormen namelijk gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde. Boven elk van de kolommen staat een belang waar in de huidige maatschappij ook waarde aan wordt gehecht. Het gaat om het economisch belang, sociaal belang, ecologisch belang en cultureel belang. Door de matrix zo in te delen ontstaan er kruisingen tussen waarden en belangen, de zogenaamde aandachtsvelden van ruimtelijke kwaliteit. De matrix kan gebruikt worden als hulpmiddel om over ruimtelijke kwaliteit te discussiëren. Door in een vergadering de matrix op tafel te leggen en gezamenlijk in te vullen met criteria van ruimtelijke kwaliteit wordt een discussie over ruimtelijke kwaliteit op gang gebracht. De matrix moet wel als een hulpmiddel gezien worden, als de voortgang van het proces door gebruik van de matrix stagneert dan is het niet de bedoeling om het gebruik van de matrix te verplichten.

De Habiforum matrix wordt als basis voor de eerste analyse in het onderzoek gebruikt net zoals Buysse de matrix als basis heeft gebruikt in het onderzoek “Ruimtelijke Kwaliteit Binnen het project Ruimte voor de Rivier.”

	Economisch belang	Sociaal belang	Ecologisch belang	Cultureel belang
Gebruikswaarde	· Allocatie efficiëntie · Bereikbaarheid · Stimulerende effecten · Gecombineerd gebruik	· Toegang · Eerlijke verdeling · Inbreng · Keuzemogelijkheden	· Externe veiligheid · Schoon milieu · Water in balans · Ecologische structuur	· Keuzevrijheid · Culturele verscheidenheid
Belevingswaarde	· Imago/uitstraling · Aantrekkelijkheid	· Gelijkwaardigheid · Verbondenheid · Sociale veiligheid	· Rust en ruimte · Schoonheid der natuur · Gezonde leefomgeving	· Eigenheid · Schoonheid der cultuur · Contrastrijke omgeving
Toekomstwaarde	· Stabiliteit · Flexibiliteit · Agglomeratie · Gebundelde aantrekkelijkheid	· Iedereen aan boord · Sociaal draagvlak	· Ecologische voorraden · Gezonde ecosystemen	· Erfgoed · Integratie · Culturele vernieuwing

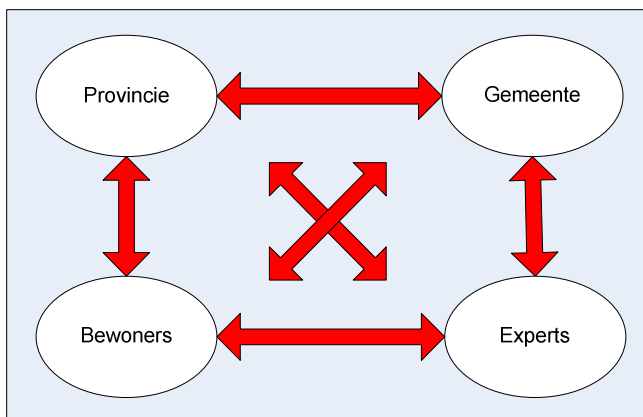
Figuur 3: Evaluatiematrix Habiforum [Hooimeijer, 2001]

2.1.2 Analyse invulling Habiforum matrix

Naast het vergelijken van de verschillende cases kent deze analyse een tweede stap. Door de geïnterviewden te groeperen naar achtergrond is het mogelijk te kijken hoe vanuit verschillende actorperspectieven ruimtelijke kwaliteit beschreven wordt. Factoren als de werkgever van de geïnterviewde, de wijze waarop de geïnterviewde betrokken is bij de case en de achtergrond van de geïnterviewde worden gebruikt bij de indeling in een van de verschillende actorengroepen. In deze analyse stap worden de volgende vier groepen actoren onderscheiden:

1. Provincie
2. Gemeente
3. Bewoners
4. Experts

In bijlage 3 is de onderverdeling van geïnterviewden in de verschillende actorengroepen te vinden. De analyse in deze stap is grotendeels dezelfde als de eerste analyseslag. In figuur 5 staat een schematische weergave van de analyse. De pijlen in deze figuur geven aan dat alle verschillende actorengroepen met elkaar vergeleken worden. De nadruk op deze analyse wordt net als in de eerste stap gelegd op de overeenkomsten en verschillen tussen de actorengroepen. In totaal vinden er in deze analyse dus zeven verschillende onderverdelingen van de resultaten plaats; voor de drie verschillende cases en de vier verschillende actorengroepen.

Figuur 5: Schematische voorstelling tweede analyse stap

De resultaten bij deze analyse zijn verkregen door de indicatoren onder te verdelen in de Habiforum matrix. Er is per indicator bepaald in welk van de vakken hij geplaatst wordt door de indicatoren te vergelijken met de abstracte criteria uit de Habiforum matrix, wanneer een indicator in meerdere vakken past is deze ook in meerdere vakken geplaatst. Deze exercitie is voor alle drie case studies en alle vier actorengroepen uitgevoerd. Na de uitvoering hiervan zijn per onderverdeling de totalen bij elkaar opgeteld en is een onderverdeling in procenten opgesteld. De analyse vindt plaats door de verschillende onderverdelingen met elkaar te vergelijken.

Als voorbeeld is een klein deel van een interview uitgezocht en dit wordt in de volgende paragraaf verwerkt. Alle indicatoren uit het voorbeeld worden besproken, er wordt aangegeven waar in de Habiforum matrix ze zijn terechtgekomen en waarom ze op die plaats zijn terechtgekomen.

Verwerking interviewverslagen

Nu de Habiforum matrix is toegelicht en de wijze waarop de interviews zijn voorbereid en afgenomen bekend is wordt er in deze paragraaf aandacht besteedt aan de wijze waarop de interviews verwerkt worden tot een lijst met indicatoren. Om de werkwijze duidelijk te maken toont het kader een deel van de verwerking een interview.

Voorbeeld uit case Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld geïnterviewde nummer 5

3a) Kunt u een beschrijving geven van de ruimtelijke kwaliteit van het gebied?

Zoals al kort is aangegeven is het gebied rondom de hoogwatergeul Veessen-Wapenveld een van de rustigste stukken van Nederland, de inwoners zijn ook erg op deze rust gesteld. Wanneer je aan de IJssel woont, geniet je van het open landschap en de zichtlijnen die langs de IJssel aanwezig zijn. Vanuit de achtertuin kijkt mevr. I. Bunnik zo over de lage komgronden naar de bossen van de Veluwe. Dit straalt een enorme openheid, weidsheid uit. Een andere kwaliteit die het gebied heeft is de donkerte 's nachts, er is weinig tot geen lichtvervuiling te vinden en wanneer de geïnterviewde haar honden uitlaat wanneer het donker is dan krijgen ze een lampje om omdat ze anders niet te zien zijn. De overgang van Veluwe naar IJsseldelta is uniek in Nederland, wonen in de IJsseldelta met als coulissen de Veluwe.

b) Kunt u een beschrijving geven van de ruimtelijke kwaliteit van het gebied na aanleg van de hoogwatergeul Veessen-Wapenveld?

Het enige element dat overblijft na de aanleg van de hoogwatergeul Veessen-Wapenveld is de noord-zuid lijn in het landschap. Wanneer de geïnterviewde op een heldere dag op de dijk gaat staan kan ze de kerk van Veessen zien in de verte.

De dwars zichtlijnen vanaf de IJsseldijk richting de Veluwe zijn allemaal verdwenen door de aanleg van de dijklichamen in het landschap. Uit de achtertuin kijkt mevr. I. Bunnik niet meer tegen de Veluwe aan maar tegen een enorm dijklichaam.

In het bovenstaande voorbeeld zijn alle indicatoren/functions die invloed hebben op de ruimtelijke kwaliteit van een gebied onderstreept. Daarbij moet opgemerkt worden dat er in de eerste twee analyses (hoofdstuk 4 & 5) geen aandacht is besteedt aan de positieve dan wel negatieve waardering van de indicatoren; in hoofdstuk zes krijgt dit een plaats. Voor het onderzoek wordt de matrix van Habiforum als referentiekader gebruikt wanneer het om ruimtelijke kwaliteit gaat. Alle interviews zijn op deze wijze doorgenomen. Alle indicatoren van ruimtelijke kwaliteit zijn per case in lijsten gezet, deze lijsten zijn opgenomen in bijlage 2. Na het samenstellen van deze lijsten zijn de indicatoren onderverdeeld in de Habiforum matrix, de indicatoren uit het kader worden in deze paragraaf besproken en ingedeeld in de matrix om deze exercitie te verduidelijken.

Rustigste stukken van Nederland – Ecologisch belang / belevingswaarde

Het gaat hier om een landschappelijk kenmerk, de Habiforum matrix heeft rust en ruimte in dit veld van de matrix staan. Dat sluit goed aan bij rustigste stukken van Nederland.

Open landschap / Openheid / Weidsheid – ecologisch belang / belevingswaarde

Ook een landschappelijk kenmerk, een open landschap is een landschap met veel ruimte. Vandaar dat deze indicator net als de bovenstaande indicator is ingedeeld in het veld waar het Habiforum rust en ruimte als indicatoren plaatst.

Zichtlijnen die langs de IJssel aanwezig zijn / Noord-Zuid lijn in het landschap – Cultureel belang / belevingswaarde

Het gaat om de eigenheid van het landschap, deze zichtlijnen zijn kenmerken typerend voor het landschap. Het Habiforum heeft eigenheid als term in dit veld van de matrix geplaatst.

Lage komgronden – Cultureel belang / belevingswaarde

Ook dit kenmerk is een duidelijk landschappelijk kenmerk, dit geeft duidelijk de eigenheid van het landschap aan. De komgronden zijn een onderdeel van de cultuur van het gebied. Vandaar dat er gekozen is om deze indicator onder te verdelen in het veld waar het Habiforum eigenheid en schoonheid der cultuur als overkoepelende termen in plaatst.

Bossen van de Veluwe – ecologisch belang / belevingswaarde

Deze indicator wordt ingedeeld in dit veld omdat het Habiforum als overkoepelende term schoonheid der natuur in dit veld neerzet. De bossen van de Veluwe zijn “*de grootste en mooiste natuurgebieden van Nederland. De hoge ligging en de grootte [...] leveren een gevarieerd natuurgebied op. In het gebied vinden we uitgestrekte bossen, onafzienbare heidevelden, resten stuifzand en statige landschapsparken*” [www.hollandgroen.nl, 10/10/2008].

Donkerte 's nachts – ecologisch belang / belevingswaarde

Geen lichtvervuiling langs de IJsseldijk, dit heeft duidelijk met de rust in het gebied te maken. Dit is een van de overkoepelende termen in dit veld en daar past deze indicator goed bij.

Overgang van Veluwe naar IJsseldelta – Cultureel belang / Belevingswaarde

Het gaat hier om een erg contrastrijke omgeving. Binnen een paar kilometer gaat het landschap over van de uiterwaarden naar een klassieke kom naar de bossen van de Veluwe. Het Habiforum plaats contrastrijke omgeving in dit veld van de matrix.

Dijklichamen in het landschap – ecologisch belang / gebruikswaarde

De externe veiligheid van het landschap wordt door het Habiforum in dit veld ondergebracht. Dijklichamen dragen zorg voor de externe veiligheid, daarom wordt deze indicator in dit veld ondergebracht.

2.2 Analyse boomstructuur

Voor deze analyse zijn de indicatoren per case onderverdeeld in een zestal categorieën. Deze onderverdeling is ontstaan door de indicatoren die aan elkaar verwant zijn te sorteren. De reden voor deze structurering in categorieën is omdat door middel van een structurering getracht wordt de onderlinge verhouding tussen de indicatoren uit te zoeken. In de praktijk komen zulk soort onderverdelingen ook voor, zoals de onderverdeling uit “Ruimte maken ruimte delen. Vijfde nota over de ruimtelijke ordening 2000/2020 [Ministerie VROM, 2001]”, waar zeven aspecten voor ruimtelijke kwaliteit worden genoemd. In het huidige onderzoek is een iets andere onderverdeling tot stand gekomen.

Nota Ruimte

1. Wonen
2. Werken
3. Recreatie
1. Verkeer en vervoer
4. Natuur
5. Landschap
6. Cultuurhistorie [Ministerie VROM, 2001].

Analyse boomstructuur

1. Ontwerp aspecten;
2. Landschappelijke kenmerken;
3. Natuur waarden;
4. Cultuurhistorische waarden;
5. Recreatie;
6. Sociale aspecten.

Het verschil met de onderverdeling uit de vijfde nota zit in de aspecten wonen, werken en verkeer & vervoer, deze drie worden in de boom analyse bijeen genomen bij de groep sociale aspecten. De reden is dat tijdens het onderverdelen van indicatoren bleek dat er te weinig sociale aspecten zijn om deze verder te categoriseren. Er is één groep aan toegevoegd namelijk de ontwerp aspecten. Deze categorisatie bleek wenselijk op basis van het empirisch materiaal. Het onderzoek gaat over drie projecten in de ontwerpfase wat tot gevolg heeft dat er veel ontwerpaspecten zijn, door deze term toe te voegen dekt deze onderverdeling het scala aan indicatoren. De indicatoren ontwerpaspecten worden niet bij de andere inhoudelijke categorieën ingedeeld omdat ze daar indirect bij aansluiten. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat een indicator bij ontwerpaspecten invloed heeft op de recreatie, maar aangezien dit pas na realisatie van het ontwerp zal zijn wordt de indicator bij ontwerpaspecten geplaatst.

Na het onderverdelen van de eerste case zijn deze groepen gebruikt om de overige cases ook onder te verdelen. Uit ervaring is gebleken dat de onderverdeling in zes categorieën voor alle drie cases geschikt is, bij alle drie cases zijn de onderverdelingen voorspoedig verlopen. Door na het onderverdelen de zes categorieën duidelijk te beschrijven zijn deze goed afgebakend. De indicatoren worden met deze beschrijving vergeleken en na vergelijking in een van de categorieën geplaatst. Deze werkwijze is zo ingericht om een zo objectief mogelijke onderverdeling te maken.

Ontwerp aspecten

Indicatoren van ruimtelijke kwaliteit met een directe invloed op het ontwerp, maar welke indirect een samenhang met meerdere categorieën hebben. Door de indirecte samenhang wordt de keus voor de categorie ontwerpaspecten gemaakt. Voorbeeld 'Aanleg van fietspaden en wandelpaden' is een vorm van recreatieontwikkeling alleen door de meer directe invloed op het ontwerp worden deze indicatoren van ruimtelijke kwaliteit in de categorie ontwerpaspecten ingedeeld.

Landschappelijke kenmerken

Bestaande landschappelijke waarden die voor de toekomst behouden dienen te worden. Voorbeelden van dit aspect zijn de “rust van het landschap” en “de klassieke open komgronden” bij hoogwatergeul Veessen-Wapenveld

Natuurwaarden

Deze term bakent zijn eigen groep indicatoren af, het gaat om bestaande natuurwaarden in het gebied die behouden moeten blijven voor de toekomst. Een voorbeeld zijn de “natuurgebieden de Enk en de Koerskolk” die zijn opgenomen in het masterplan van het project IJsseldelta-Zuid.

Cultuurhistorische waarden

Belangrijke cultuurhistorische elementen in het landschap die bewaard moeten worden voor de toekomst waar dus in het ontwerp rekening mee gehouden moet worden. Een voorbeeld zijn de “bebouwing op terpen” bij de verschillende cases.

Recreatie

Indicatoren die met recreatie te maken hebben als “fietsen en wandelen”, het gaat echt om actief recreëren. Indicatoren als de “aanleg van fietspaden” worden bij toegankelijkheid in de ontwerpaspecten geplaatst aangezien de aanleg misschien wel recreatie bevorderend werkt maar het aanleggen zelf geen vorm van recreatie is.

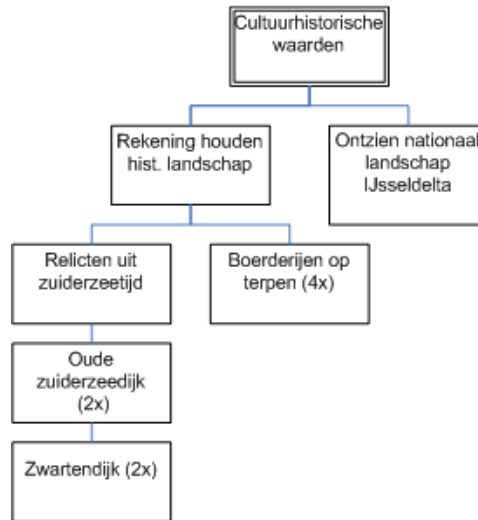
Sociale aspecten

Indicatoren die betrekking hebben op belanghebbenden en inwoners van het projectgebied. Voorbeelden zijn de indicatoren “draagvlak” en “het verwijderen van woningen”.

Na het onderverdelen in groepen is per aspect een boomstructuur van de indicatoren gemaakt. De meest abstracte indicatoren staan boven in de boom. Hoe minder abstract een indicator hoe lager deze in de boom komt te staan.

Met deze vorm van analyse wordt duidelijk of bepaalde abstracte termen een meer concrete invulling krijgen in het proces. In figuur 6 is het aspect cultuurhistorische waarden van IJsseldelta-Zuid als voorbeeld geplaatst. Het gaat hier om een twee laags boomdiagram, het aspect zelf wordt namelijk niet meegeteld wanneer bij het bepalen van de diepte van de boomdiagrammen.

De analyse bestaat zoals eerder in het hoofdstuk is vermeld uit opvallende zaken uit de boomstructuren en een vergelijking tussen boomstructuren van de drie verschillende cases.

Figuur 6: Aspect cultuurhistorische waarden

Tijdens het onderverdelen zijn 11 cultuurhistorische indicatoren genoemd. Wanneer gekeken wordt zijn “rekening houden met historisch landschap” en “ontzien nationaal landschap IJsseldelta” van hetzelfde abstractieniveau. Het blijkt dat in deze case alleen de eerste verder is uitgewerkt, “relicten uit de Zuiderzeetijd” en “boerderijen op terpen” zijn beide cultuurhistorisch erfgoed. De laatste stap gaat over oude Zuiderzeedijken waar de Zwartendijk er één van is, het gaat hier dus om een drie laags boomdiagram.

2.3 Kwalitatieve analyse

De derde en laatste analyse stap is een kwalitatieve analyse. Per case worden de vragen uit het interviewschema bestudeerd. Er wordt per vraag een samenvattend antwoord van alle geïnterviewden gegeven. Na het opstellen van deze antwoorden worden de vragen van de verschillende cases met elkaar vergeleken.

Niet alle vragen lenen zich voor deze analyse, daarom worden alleen de vragen die vergelijkbaar zijn in de analyse vergeleken. Deze laatste analyse stap is gemaakt omdat door het samenstellen van de indicatoren lijsten waardevolle informatie uit de interviews achterwege wordt gelaten.

Als voorbeeld is in deze paragraaf een stuk van de analyse toegevoegd wat is afgeleid uit de vraag: *Wat verstaat u onder Ruimtelijke kwaliteit?* Dit is gedaan voor een van de drie cases, namelijk IJsseldelta-Zuid om een indruk te geven hoe deze analyse stap tot stand komt.

Wat verstaat u onder ruimtelijke kwaliteit?

“Ruimtelijke kwaliteit is een ontzettend container begrip, er is geen kant en klare definitie van ruimtelijke kwaliteit te geven. Ruimtelijke kwaliteit is erg situatie en context afhankelijk.

Het begrip ruimtelijke kwaliteit roept bij de promovenda een gevoel op van meerwaarde.

Volgens de geïnterviewde is ruimtelijke meerwaarde te bereiken door de verschillende gebruikersfuncties op elkaar af te stemmen. Het kan nooit perfect zijn, maar de hinder die actoren op een van de functies hebben kan door overleg tot een minimum beperkt worden.

In het leven zijn de volgende gebruikersfuncties van belang namelijk Water, Natuur, Infrastructuur en Real estate (woningen en bedrijven). De enige manier om een ruimtelijke meerwaarde te bereiken is als deze functies voor de projectlocatie op elkaar afgestemd worden. Een voorbeeld op hoog niveau van afstemming is bij een nieuw te ontwikkelen woonwijk dat de infrastructuur en de groenvoorziening ook aangelegd worden en op elkaar worden afgestemd. Het klinkt mooi en nobel het afstemmen van functies op elkaar, maar de praktische invulling ervan is erg lastig.” [7]

“Het is een moeilijk begrip, wat de laatste jaren in populariteit is toegenomen. Er wordt in de laatste jaren veel geprobeerd om het begrip ruimtelijke kwaliteit tastbaar en toetsbaar te maken. Wanneer de geïnterviewde terugdenkt aan de ontwerplessen van zijn opleiding in Wageningen zijn de volgende aspecten in een ontwerp van belang om een eindproduct met ruimtelijke kwaliteit te leveren. In die tijd werd de term ruimtelijke kwaliteit nog niet echt gebruikt alleen sluiten deze ontwerpaspecten goed aan bij hoe er in deze tijd over ruimtelijke kwaliteit wordt gedacht.

Een ontwerp dient te voldoen aan de volgende drie aspecten voor een goed ontwerp ook op het gebied van ruimtelijke kwaliteit:

- *Deugdelijkheid*
- *Duurzaamheid*
- *Bevalligheid*

Ruimtelijke kwaliteit is ook de samenhang der dingen, wanneer een rode draad getrokken wordt door verschillende thema's en deze verschillende thema's versterken elkaar dan spreekt men van goede landschappelijke expressie ofwel een goede ruimtelijke kwaliteit.” [8]

“Ruimtelijke kwaliteit is een integrale term waar ook een stukje esthetiek in zit. Het is een term die meerdere beleidsvelden in zich heeft. Het gaat om het creëren van meerwaarde in een project. Een mogelijkheid om meerwaarde te verkrijgen is het combineren van functies in een gebied, meervoudig ruimtegebruik. Door deze ontwikkeling wordt er iets gecreëerd dat meer waarde heeft dan dat de autonome ontwikkeling van het gebied tot gevolg zou hebben.

In theorie is er al veel over ruimtelijke kwaliteit geschreven. Er kan een indeling gemaakt worden in drie verschillende waarden namelijk gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde. Wanneer naar het ontwerp van de bypass gekeken wordt, is het mogelijk om in alle drie de waarden terug te vinden. In het proces is over deze zaken nagedacht en gesproken, vrijwel alle belanghebbenden uit het gebied zijn vanaf dag één bij het proces betrokken. Er is in het proces veel met plaatjes gewerkt. Er is getracht om het proces zoveel mogelijk visueel te maken zodat het veel makkelijker is om over te praten, discussiëren.

De provincie heeft getracht mensen te laten zien wat de kansen met betrekking tot ruimtelijke kwaliteit zijn. Zo is zichtbaar wat de meerwaarde in vergelijking met de autonome ontwikkeling is.” [9]

“Ruimtelijke kwaliteit is een moeilijk begrip, het is heel erg subjectief. Wat persoon A mooi vindt hoeft persoon B helemaal niet mooi te vinden, misschien vindt hij het er wel niet uit zien.

Wanneer ruimtelijke kwaliteit meer op ingrepen in het landschap (rivier) slaat, gaat het volgens de geïnterviewde om het zo goed mogelijk vorm geven van deze ingrepen. Het gaat om het inpassen in de bestaande situatie. Echte ruimtelijke kwaliteit wordt gehaald bij het afstemmen van ontwikkelingen binnen een gebied op elkaar. De samenhang van de ontwikkelingen moeten een geheel vormen.” [10]

“Voor de geïnterviewde ligt de nadruk in deze term erg op de ruimte. Mensen hebben ruimte nodig om te genieten van het leven, om gelukkig te zijn. Voor dhr. B. Zeven gaat het om open landschappen, grenzen in deze landschappen. Wanneer hij bijvoorbeeld in de Alpen loopt voelt hij zich echt onderdeel van de immense ruimte om hem heen. Dit ervaart dhr. B. Zeven als een echte kwaliteit, zich onderdeel van de ruimte voelen.” [11]

Samengevat:

In de case IJsseldelta-Zuid wordt het begrip ruimtelijke kwaliteit door een enkele geïnterviewden als een containerbegrip ervaren. Geen van de geïnterviewden heeft een kant en klare definitie van ruimtelijke kwaliteit voorhanden. Vier van de zes geïnterviewden geeft aan dat het bij ruimtelijke kwaliteit gaat om het afstemmen/combineren van functies om op deze manier een bepaalde meerwaarde te creëren. Ondanks het gebrek aan definities geven de respondenten aan dat ruimtelijke kwaliteit een steeds belangrijker rol speelt in afwegingen met betrekking tot maatregelen in het rivierengebied

2.4 Interviews

Het praktijkgedeelte van het afstudeeronderzoek bestond uit het afnemen van 18 interviews. Het doel van de interviews is als volgt te omschrijven: interviews worden afgenomen om informatie te verzamelen uit mededelingen van ondervraagde personen ter beantwoording van vooraf bedachte vraagstellingen [Emans, 1985].

Een overzicht van de geïnterviewden is opgenomen in bijlage 1. Voor het onderzoek zijn een drietal projecten uitgezocht uit de PKB ruimte voor de rivier. Het gaat om de projecten Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld, Dijkteruglegging Lent en IJsseldelta-Zuid. Er is gekozen voor drie projecten op twee verschillende rivieren om zo een breder beeld te verkrijgen dan wanneer één case was uitgezocht. De reden dat deze drie cases zijn uitgezocht voor dit onderzoek is omdat het hier om binnendijkse maatregelen gaat. De verwachting is dat binnendijkse maatregelen een grotere impact hebben op de ruimtelijke kwaliteit van de desbetreffende projectgebieden. In het hoofdstuk case beschrijvingen worden deze projecten nader toegelicht.

Er is voor gekozen om per project minstens zes personen te interviewen in verschillende actorengroepen, namelijk de gemeenten, de provincies, de bewoners en de experts. De contactgegevens van de geïnterviewden zijn in de loop van het proces verzameld. In het interviewschema is de vraag opgenomen of de geïnterviewde nog contactgegevens had van mogelijke personen die deel willen nemen aan het onderzoek en daar ook voor in aanmerking komen.

Om het interviewschema te testen zijn eerst twee (proef)interviews afgenomen bij twee medewerkers van de Universiteit Twente. Beide medewerkers hebben één van de projecten als casestudie voor hun promotieonderzoek gebruikt. Het interviewschema is te vinden in bijlage 4.

Tijdens het interviewen is een geluidsopname gemaakt met behulp van een voice recorder. Deze geluidsopname heeft de verwerking tot interviewverslagen vergemakkelijkt. Individuele interviewverslagen zijn door de respondenten goedgekeurd, met toestemming eruit te citeren.

Opzet Interview

Interviews zijn afgenomen aan de hand van een interviewschema, opgesteld met behulp van de methodiek beschreven in “Interviewen: theorie, techniek en training” [Emans, 1985]. Door een goede voorbereiding is getracht een zo objectief mogelijk resultaat te vergaren. Objectiviteit is voor een interviewer erg belangrijk, tijdens een interview zijn er drie situaties die de objectiviteit van de resultaten beïnvloeden.

1. Vormgeving van de situatie;
2. verwoorden van cognities door de interviewer;
3. vastleggen van de antwoorden [Emans, 1985].

De vormgeving van de situatie is in dit onderzoek niet mogelijk geweest aangezien alle geïnterviewden thuis of op hun werkplek zijn bezocht. Invloed op de ruimte heeft de interviewer niet gehad. De enige invloed op de situatie is door een standaard interviewschema wat tijdens alle interviews is gebruikt. Het interviewschema is niet van te voren naar de respondenten opgestuurd. Om cognities niet verkeerd te verwoorden is het voor de interviewer van belang om tijdens het interview alle antwoorden voor zichzelf te evalueren op correctheid en volledigheid. Wanneer de interviewer verwacht dat de informatie niet volledig is, dan zijn een doorvraag of het herhalen van de vraag voorbeelden van instrumenten die de interviewer tot zijn beschikking heeft.

Als laatst gaat het om het vastleggen van de antwoorden. De interviewer dient zich van inhoudelijke interpretaties van de antwoorden te onthouden [Emans, 1985].

Dit laatste gegeven leidt tot de abstracte vraagstelling die tijdens het afnemen van de interviews is gehanteerd. Door de vragen zo abstract mogelijk op te stellen weerhoudt de interviewer zich van het geven van teveel inhoudelijk informatie over het onderzoek wat de resultaten kan beïnvloeden.

Tijdens het opstellen van het interviewschema en het bedenken van de interviewvragen zijn drie categorieën vragen bedacht waarmee de juiste informatie verkregen wordt. Deze categorieën zijn:

1. Inleidende vragen;
2. Vragen over ruimtelijke kwaliteit in het algemeen;
3. Vragen over ruimtelijke kwaliteit met betrekking tot de case.

De eerste categorie vragen wordt gebruikt om de achtergrond van de geïnterviewde scherp te krijgen. Het gaat om gegevens als werk, studie en loopbaan. Op welke wijze is de geïnterviewde betrokken geraakt bij het project.

De tweede categorie vragen gaat over ruimtelijke kwaliteit in het algemeen. Heeft de geïnterviewde een definitie van ruimtelijke kwaliteit voorhanden? Hanteert de organisatie waar de geïnterviewde werkt een definitie van ruimtelijke kwaliteit?

De laatste categorie vragen heeft betrekking op de case. Met deze vragen wordt getracht inzicht te krijgen hoe ruimtelijke kwaliteit in de betreffende case is ingevuld. Ook wordt naar de doelstellingen van de PKB gekeken en of men verwacht dat deze gehaald worden.

3. Case beschrijvingen

Dit hoofdstuk beschrijft de drie casestudies die voor het onderzoek zijn uitgezocht. Het gaat om de volgende drie maatregelen:

1. Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld
2. IJsseldelta-Zuid
3. Dijkteruglegging Lent

Al deze drie maatregelen zijn opgenomen in de PKB Ruimte voor de Rivier deel 4 om Nederland in de komende jaren weer veilig te maken voor de verhoogde afvoer van rivierwater en om de ruimtelijke kwaliteit van het rivierengebied in Nederland te verbeteren [Projectorganisatie Ruimte voor de rivier, 2007]. Voor de korte termijn houdt de PKB rekening met een verwachte maximale afvoer van 16.000 m³/s bij Lobith, waar de Rijn Nederland binnen komt. De drie maatregelen die zijn uitgezocht voor dit onderzoek zijn alle drie al robuuste maatregelen die rekening houden met een afvoer van 18.000 m³/s bij Lobith [Projectorganisatie Ruimte voor de Rivier, 2007].

Onderwerpen die in dit hoofdstuk per case aan bod komen zijn onder andere de projectlocatie het plangebied en een globale planning.

3.1 Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld

Figuur 7: Project- en zoekgebied Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld [www.maps.google.nl, 10/10/2008]

Voor de Sallandse IJssel heeft de PKB Ruimte voor de Rivier een korte termijn doelstelling van 30-50 cm waterstandverlaging en een lange termijn doelstelling van 60-100 cm. Om deze doelstelling te realiseren moeten er langs de IJssel een aantal maatregelen worden geïmplementeerd.

Ter hoogte van Veessen en Wapenveld wordt een maatregel aangelegd, dit laag gelegen komgebied is door de hoogteligging ideaal voor de komst van een hoogwatergeul. Het gaat hier om een agrarisch gebied waar weinig mensen wonen. De rust en de ruimte zijn dan ook belangrijke kenmerken van het gebied.

De hoogwatergeul is één van de belangrijkste maatregelen in de PKB ruimte voor de Rivier aangewezen voor de IJssel. Ter plaatse zorgt de maatregel voor een waterstandverlaging van 63 cm, maar ook bovenstrooms levert de hoogwatergeul een bijdrage aan het verlagen van de waterstanden, het gaat hier om een toekomstbestendige robuuste maatregel.

De maatregel bestaat uit de aanleg van twee dijklichamen door de Wapenveldsche broek met een instroompunt een stuk ten zuiden van Veessen. Het uitstroompunt wordt gesitueerd naast het gemaal Veluwe in het natuurgebied de Hoenwaard.

Door de komst van de hoogwatergeul is er veel verzet uit de regio gekomen. Het verzet is zelfs doorgedrongen tot in de eerste en de tweede kamer. In de eerste kamer heeft de PvdA'er Eigeman een motie ingediend die is goedgekeurd. De motie gaat over de komst van de hoogwatergeul, deze moet gepaard gaan met een brede gebiedsontwikkeling [Eerste Kamer, 2006].

Rond de hoogwatergeul liggen een drietal dorpen namelijk Veessen, Heerde en Wapenveld. In figuur 7 is een luchtfoto opgenomen met daarin het zoekgebied getekend. Het gebied wordt aan de oostzijde begrenst door de Groote Wetering.

Volgens de Habiforum indeling bevindt dit project zich in de visiefase. Op dit moment is een consortium van ingenieursbureaus bezig met het opstellen van een aantal verschillende ontwerpen. In deze ontwerpen worden verschillende ruimtelijke structuren en concepten in beeld gebracht om te kijken welke kwaliteiten gebruikt en ontwikkeld kunnen worden.

De projectorganisatie heeft onlangs een plan van aanpak geschreven met als doel, het opstellen van een projectontwerp voor de hoogwatergeul, inclusief de inpassing ervan in de directe omgeving. Het gaat om een dubbele doelstelling, naast het realiseren van een projectontwerp voor de aanleg van de hoogwatergeul wordt er ook een plan geformuleerd voor de gewenste gebiedsontwikkeling [Projectteam Veessen-Wapenveld, 2008].

In het project Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld nemen de overheden deel:

Provincie Gelderland

Waterschap Veluwe

Ministerie van Landbouw

Provincie Overijssel

[Projectteam Veessen-Wapenveld, 2008]

Gemeente Heerde

Ministerie van Verkeer en Waterstaat

Natuur en Voedselkwaliteit

Gemeente Olst-Wijhe

In het onderstaande kader wordt een globale planning van het project hoogwatergeul Veessen-Wapenveld weergegeven. Werkzaamheden die nu plaatsvinden als opstellen van een MER rapportage en het samenstellen van verschillende varianten laten zien dat het project in de visie fase zit. In deze varianten worden de verschillende structuren en ruimtelijke concepten ontwikkeld om in een later stadium van het proces één van de varianten te kiezen en verder te ontwikkelen.

Vorbereidingsfase

2007-2009:

Bestuursovereenkomst rijk-provincie.
Opstellen: Plan van aanpak, Communicatieplan, Aankoopstrategie.
Ontwerpateliers.
Opstellen MER rapportage.
Samenstellen varianten.

Planstudiefase

2009-2010:

Uitwerken varianten.
Advies over variantkeuze.
Besluitvorming over variantkeuze.
Opstellen definitief ontwerp gekozen variant.
Uitwerking gebiedsontwikkeling.

Realisatiefase

2010-2015:

Vorbereiden uitvoering: vergunningen, procedures, verwerving en aanbesteding.
Uitvoeren aanleg hoogwatergeul en gebiedsplan [Projectteam Veessen-Wapenveld, 2008].

3.2 IJsseldelta-Zuid

Figuur 8: Projectgebied IJsseldelta-Zuid & contouren Bypass [H+N+S, 2008]

Voor IJsseldelta heeft de PKB Ruimte voor de Rivier een korte termijn doelstelling van 0-30 cm waterstandverlaging en een lange termijn doelstelling van 20-80 cm. Om deze doelstelling te realiseren moeten er langs de IJssel een aantal maatregelen worden geïmplementeerd.

Bij de IJsseldelta heeft de provincie Overijssel in 2004 het project IJsseldelta-Zuid gestart met behulp van verschillende andere overheden en instanties. Het project houdt zich bezig met het ontwikkelen van onder andere een bypass.

Omdat het project IJsseldelta-Zuid een integraal gebiedsontwikkelingsproject is met een goede afstemming van verschillende gebruiksfuncties als doel [Provincie Overijssel, 2006] zijn er naast de bypass nog andere ontwikkelingen gaande zoals de komst van de Hanzelijn, uitbreiding van Kampen en de verbreding van de N50.

Het projectgebied IJsseldelta-Zuid bevindt zich tussen Kampen, de IJssel en het huidige Drontenermeer. Het gaat om een landelijk gebied met een agrarische functie. In het gebied zijn nog relictten uit de Zuiderzeetijd aanwezig zoals een oude dijk, de Zwartendijk. Opsplitsen van de doelstelling leidt tot de volgende subdoelen:

- garanderen van de waterveiligheid door aanleg van een bypass;
- Innovatieve woonvormen met water;
- Aanleg en ontwikkeling van ongeveer 300 hectare nieuwe natuur;
- De nieuwe natuur in de bypass zal ook bijdragen aan de Ecologische Hoofd Structuur;
- Verbetering van de infrastructuur;
- Een impuls voor (water)recreatie en agrarische structuurversterking [Provincie Overijssel, 2006].

Wanneer naar de indeling in fases gekeken wordt zoals die beschreven staat in § 2.1.1 bevindt het project IJsseldelta-Zuid zich in de visiefase. Er is al een voorkeursvariant tot stand gekomen uit een proces waarin de gezamenlijke overheden in samenwerking met regionale belanghebbenden hebben gewerkt. Nu is er door landschaparchitectenbureau H+N+S een rapport opgesteld genaamd “Inrichtingsvarianten IJsseldelta-Zuid.” Het doel van dit rapport is duidelijk de verschillende ruimtelijke structuren en concepten in beeld brengen om te kijken welke kwaliteiten gebruikt en ontwikkeld kunnen worden [H+N+S, 2008].

In vergelijking met het project Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld zijn ze hier beduidend verder in de visiefase, waar bij de HWG net gestart wordt in deze fase met het opstellen van de eerste ontwerpen heeft de projectorganisatie in het project IJsseldelta-Zuid al een voorkeursvariant gekozen uit een zestal verschillende ontwerpen. Werkzaamheden als “het starten met ontwerpen kunstwerken”geven aan dat ze nog in de visie fase zitten. Het gaat nog steeds om het in kaart brengen van ruimtelijke structuren alleen in dit project op een meer gedetailleerd niveau.

In het project IJsseldelta Zuid nemen de overheden deel:

Provincie Overijssel	Provincie Flevoland
Gemeente Kampen	Gemeente Zwolle
Gemeente Dronten	Gemeente Oldebroek
Waterschap Groot Salland	Ministerie van V&W
Ministerie van VROM	Ministerie van LNV
Staatsbosbeheer [Provincie Overijssel, 2006]	

In de rest van de paragraaf wordt de globale planning van het project IJsseldelta-Zuid weergegeven. Wat aan deze planning opgemerkt moet worden is het omwisselbesluit gedurende de planstudiefase. Het is nog niet zeker of de ontwikkeling van het project IJsseldelta-Zuid doorgang kan vinden, eind 2008 wordt er een besluit genomen en de definitieve keuze gemaakt tussen het project IJsseldelta-Zuid of een zomerbedverdieping op de IJssel.

Voorbereidingsfase

2004-2006:

Plan van aanpak vastgesteld.

Projectorganisatie gestart.

Alternatieven uitgewerkt, één alternatief gekozen en uitgewerkt in Masterplan.

Gestart met de gedeeltelijke herziening Tracébesluit Hanzelijn.

Planstudiefase

2007-2010:

Ondertekening intentieovereenkomst door alle betrokken overheden.

Start met een nieuwe projectorganisatie (inclusief projectdirectie Ruimte voor de Rivier).

Bestuursovereenkomst betrokken partijen uitvoering en financiering bypass.

Omwisselbesluit is genomen, besloten tussen een bypass of de zomerbedverdieping.

Starten met ontwerpen kunstwerken.

Vergunningenprocedures vastleggen en uitvoeren.

Realisatiefase

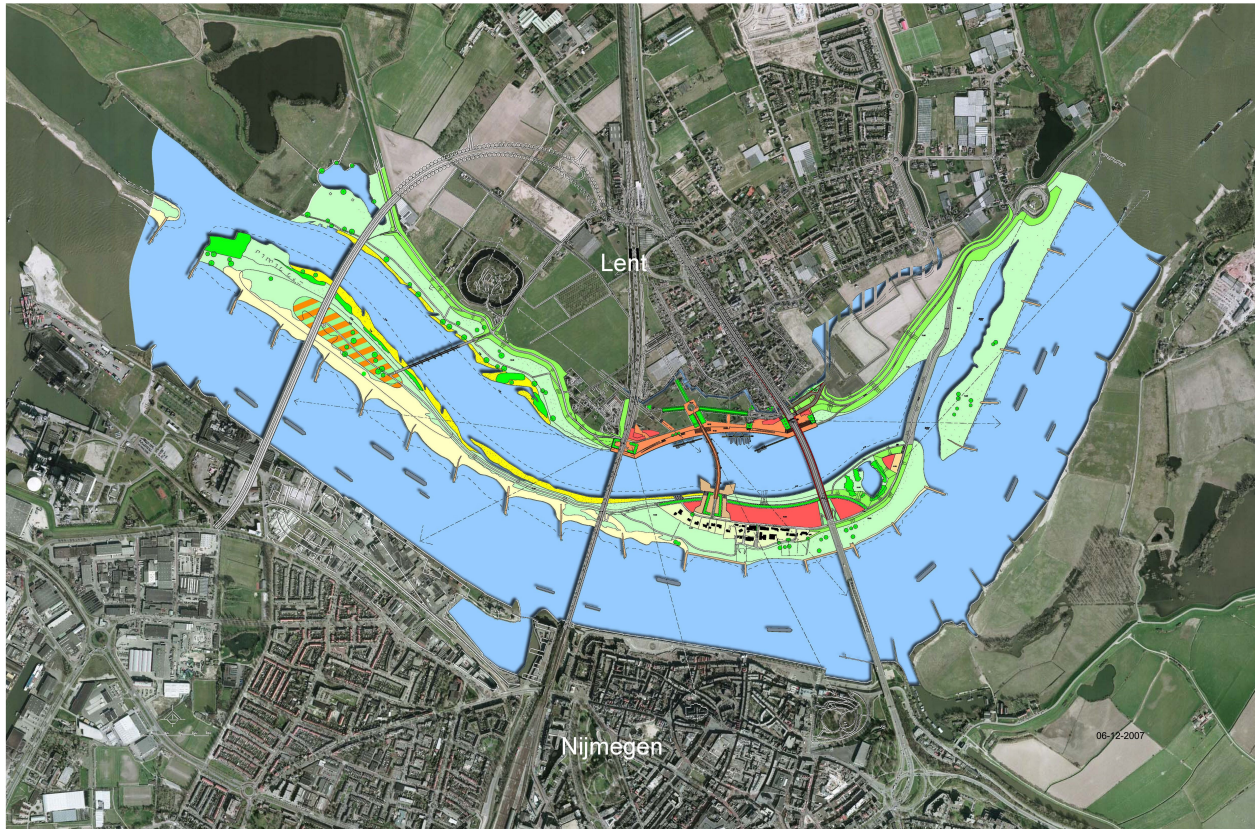
2011-2015

Start uitvoering aanleg dijken en overig grondwerk.

Start aanleg kunstwerken en start woningbouw.

Bypass operationeel [www.ijsseldelta.info, 20/08/2008].

3.3 Dijkteruglegging Lent

Figuur 9: Projectgebied Dijkteruglegging & schematisch ontwerp [gemeente Nijmegen, 2007]

De laatste van de drie cases bevindt zich in de flessenhals in de Waal bij Nijmegen-Lent. Het gaat om het deel van de rivier bij Nijmegen en Lent, waar de smalste en scherpste bocht binnen het Nederlandse rivierstelsel zich bevindt. In figuur 9 is een tekening van het huidige ontwerp dat door de gemeente Nijmegen is ontworpen weergegeven. Door deze flessenhals is er een opstuwende werking van het rivierwater. Deze opstuwing belemmert de waterafvoer van de rivier de Waal, met hoogwater kan dit voor ernstige problemen zorgen. Omdat in de toekomst de waterafvoer alleen maar zal toenemen is het noodzakelijk dat de rivier in deze bocht meer ruimte krijgt. Een bijkomend probleem is dat er beperkte mogelijkheden zijn om hier tot een oplossing te komen aangezien Nijmegen tot aan de Waalkade is gebouwd. In dit project gaat de projectorganisatie daarom voor een robuuste ingrijpende maatregel, de dijk wordt teruggelegd over een breedte van 350 meter landinwaarts. Een deel van het oude deel van Lent komt op een (schier)eiland in de Waal te liggen. Tegelijkertijd met deze ontwikkelingen bouwt Nijmegen aan een nieuw stadsdeel over de Waal, genaamd de Waalsprong. De gemeente Nijmegen voorziet dat het van belang is om de samenhang van de verschillende fragmenten goed in het oog gehouden [Ontwikkelingsbedrijf gemeente Nijmegen, 2007].

Het project bevindt zich, net als de andere twee cases, volgens de Habiforum indeling uit §2.1.1 in de visiefase. De gemeente heeft met het opstellen van het Ruimtelijke Plan als doel de ruimtelijke structuren en concepten in beeld te brengen om te kijken welke kwaliteiten gebruikt en ontwikkeld kunnen worden in het project dijkteruglegging Lent. Met het ruimtelijke plan is dit zeker gelukt, het document dient als basis voor het nog op te stellen dijkverleggingsplan, de technische vervolgonderzoeken en de benodigde besluiten [Gemeente Nijmegen, 2007].

In het project Dijkteruglegging Lent nemen de overheden deel:

Ministerie van V&W
Gemeente Nijmegen
Provincie Gelderland

Ministerie van VROM
Waterschap Rivierenland

Regionaal Openbaar Lichaam Knooppunt Arnhem-Nijmegen
[Ministerie VENW, 2002]

Het laatste onderdeel in deze paragraaf is een globale planning van het project dijkteruglegging Lent. Wat opvalt aan deze planning is dat hij in het jaar 2000 begint. Dit is omdat het project dijkteruglegging Lent eigenlijk voor de komst van de PKB ruimte voor de rivier al besloten was, maar doordat het proces een tijd heeft stil gelegen is het uiteindelijk in de PKB ruimte voor de rivier opgenomen [Veldhuizen, 2007].

Vorbereidingsfase

2000: Quick scan Flessenhals bij Nijmegen.

2001: Uitwerkingen twee plannen Plan Brokx en Alternatief Lentse Warande.

2003: Concept MER.

2004: Brokx en Lentse Warande.

2006: Besluit dijkteruglegging door 1^e en 2^e kamer.

2007: Ontwikkelingsbeeld Waalsprong,
Ontwerp op Hoofdlijnen (Rijkswaterstaat) en
Ruimtelijk plan (Gemeente Nijmegen) worden opgesteld.

Planstudiefase

Begin 2008: Bestuursovereenkomst Dijkteruglegging (contract tussen het ministerie VENW en de gemeente Nijmegen).

2008 - 2011: Definitief ontwerp dijkteruglegging.
Milieueffect Rapportage,
Bestemmingsplan,
Dijkverleggingsplan voor Waterschap.

Realisatiefase

2012 - 2015: Aanleggen dijken, graven van de nevengeul, aanleggen bruggen > oplevering dijkteruglegging [Gemeente Nijmegen, 2007].

4. Analyse resultaten HABI forum

De eerste analyse resultaten zijn van de analyse met behulp van de Habiforum matrix. De weergave is in hele procenten, een nauwkeuriger weergave zou een te nauwkeurige onderverdeling weergeven in verhouding tot de onnauwkeurigheid van het onderzoek.

In de weergave van de resultaten zijn de drie hoogste waarden in de tabellen vetgedrukt.

4.1 Case 1: Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld

In tabel 1 staan de resultaten van het project Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld. Opvallend aan deze resultaten is de verdeling tussen de verschillende belangen, er is een duidelijke scheiding zichtbaar. De economische en ecologische belangen zijn getalsmatig veel sterker vertegenwoordigd dan de sociaal en culturele belangen. Bij deze case is het ecologisch belang getalsmatig sterker dan het economisch belang. Waar de eerste twee samen 69% van de indicatoren vertegenwoordigen, vertegenwoordigen de overige twee 32%.

Hoogwatergeul	economisch	sociaal	ecologisch	Cultureel	Totaal
Gebruikswaarde	17	4	12	3	36
Belevingswaarde	11	4	18	7	40
Toekomstwaarde	4	8	7	6	25
Totaal	32	16	37	16	100.0

Tabel 1: Verdeling aantal genoemde indicatoren in procenten bij de case hoogwatergeul

De drie uitschieters bevinden zich in de twee getalsmatig sterker vertegenwoordigde belangen namelijk economisch belang gebruikswaarde en ecologisch belang gebruiks- en belevingswaarde. Verder is met behulp van de resultaten de volgende volgorde te bepalen van het aantal genoemde indicatoren voor de verschillende belangen en de verschillende waarden.

Ordening waarden & belangen Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld

Belevingswaarde > Gebruikswaarde > Toekomstwaarde

Ecologisch belang > economisch belang > Sociaal belang = Cultureel belang

Top 3:

1. ecologische belevingswaarde
2. economische gebruikswaarde
3. ecologische gebruikswaarde

4.2 Case 2: IJsseldelta-Zuid

In tabel 2 staan de resultaten van het project IJsseldelta-Zuid. De verdeling van de resultaten is opmerkelijk aangezien er getalsmatig significante verschillen zijn tussen de belangen en de waarden. De economische en ecologische belangen zijn getalsmatig veel sterker vertegenwoordigd dan de sociaal en culturele belangen. Waar de eerste twee samen 74% van de indicatoren vertegenwoordigen, vertegenwoordigen de overige twee 26%.

IJsseldelta-Zuid	economisch	Sociaal	ecologisch	cultureel	Totaal
Gebruikswaarde	19	5	10	0	34
Belevingswaarde	18	1	11	10	40
Toekomstwaarde	9	6	6	4	25
Totaal	46	12	28	14	100.0

Tabel 2: Verdeling aantal genoemde indicatoren in procenten bij de case IJsseldelta-Zuid

Hetgeen dat opvalt in de resultaten zijn de twee uitschieters bij economisch belang gebruiks- en belevingswaarde. Verder is met behulp van de resultaten de volgende volgorde te bepalen van het aantal genoemde indicatoren voor de verschillende belangen en de verschillende waarden.

Ordening waarden & belangen IJsseldelta-Zuid

Belevingswaarde > Gebruikswaarde > Toekomstwaarde

Economisch belang > ecologisch belang > Cultureel belang > Sociaal belang

Top 3:

1. economische gebruikswaarde
2. economische belevingswaarde
3. ecologische belevingswaarde

4.3 Case 3: Dijkteruglegging Lent

In tabel 3 staan de resultaten van het project Dijkteruglegging Lent. Ook in deze resultaten zijn duidelijke verschillen waarneembaar. De economische en ecologische belangen zijn getalsmatig veel sterker vertegenwoordigd dan de sociaal en culturele belangen. Waar de eerste twee samen 68% van de indicatoren vertegenwoordigen, vertegenwoordigen de overige twee 34%.

Dijkteruglegging Lent	economisch	Sociaal	ecologisch	cultureel	Totaal
Gebruikswaarde	24	6	8	0	38
Belevingswaarde	11	5	17	15	48
Toekomstwaarde	4	3	4	5	16
Totaal	39	14	29	20	100.0

Tabel 3: Verdeling aantal genoemde indicatoren in procenten bij de case Dijkteruglegging Lent

Wat vooral opvalt in de resultaten zijn drie uitschieters, de eerste is economisch belang gebruikswaarde, de tweede en derde zijn respectievelijk ecologisch en cultureel belang de belevingswaarde. Verder is met behulp van de resultaten de volgende volgorde te bepalen van het aantal genoemde indicatoren voor de verschillende belangen en de verschillende waarden.

Ordening waarden & belangen Dijkteruglegging Lent

Belevingswaarde > Gebruikswaarde > Toekomstwaarde

Economisch belang > ecologisch belang > Cultureel belang > Sociaal belang

Top 3:

1. economische gebruikswaarde
2. ecologische belevingswaarde
3. culturele belevingswaarde

4.4 Provincies

De volgende resultaten zijn gegenereerd door de geïnterviewden onder te verdelen in vier verschillende actorengroepen.

In tabel 4 staan de resultaten van de actorengroep provincies. Ook de verschillende werknemers van de provincies samen laten hetzelfde beeld zien als in de verschillende projecten. De economische en ecologische belangen zijn getalsmatig veel sterker vertegenwoordigd dan de sociaal en culturele belangen. Waar de eerste twee samen 75% van de indicatoren vertegenwoordigen, vertegenwoordigen de overige twee 26%.

Provincies	economisch	sociaal	ecologisch	cultureel	Totaal
Gebruikswaarde	25	5	8	1	39
Belevingswaarde	17	1	13	9	40
Toekomstwaarde	4	5	8	5	22
Totaal	46	11	29	15	100.0

Tabel 4: Verdeling aantal genoemde indicatoren in procenten bij de actorgroep Provincies

Er zijn drie uitschieters waarneembaar namelijk economisch belang gebruiks- en belevingswaarde. De laatste uitschieter is ecologisch belang belevingswaarde. Verder is met behulp van de resultaten de volgende volgorde te bepalen van het aantal genoemde indicatoren voor de verschillende belangen en de verschillende waarden.

Ordening waarden & belangen actorgroep Provincies

Belevingswaarde > Gebruikswaarde > Toekomstwaarde

Economisch belang > ecologisch belang > Cultureel belang > Sociaal belang

Top 3:

1. economische gebruikswaarde
2. economische belevingswaarde
3. ecologische belevingswaarde

4.5 Gemeenten

In tabel 5 staan de resultaten van de actorengroep gemeenten. Ook de verschillende werknemers van de gemeenten samen laten hetzelfde beeld zien als in de verschillende projecten. De economische en ecologische belangen zijn getalsmatig veel sterker vertegenwoordigd dan de sociaal en culturele belangen. Waar de eerste twee samen 71% van de indicatoren vertegenwoordigen, vertegenwoordigen de overige twee 32%.

Gemeenten	economische	sociaal	ecologisch	cultureel	Totaal
Gebruikswaarde	21	5	10	1	37
Belevingswaarde	14	2	12	13	41
Toekomstwaarde	8	5	6	6	25
Totaal	43	12	28	20	100.0

Tabel 5: Verdeling aantal genoemde indicatoren in procenten bij actorgroep Gemeenten

Er zijn drie uitschieters waarneembaar namelijk economisch belang gebruiks- en belevingswaarde en de laatste uitschieter is bij cultureel belang belevingswaarde. Verder is met behulp van de resultaten de volgende volgorde te bepalen van het aantal genoemde indicatoren voor de verschillende belangen en de verschillende waarden.

Ordering waarden & belangen actorgroep Gemeenten

Belevingswaarde > Gebruikswaarde > Toekomstwaarde

Economisch belang > ecologisch belang > Cultureel belang > Sociaal belang

Top 3:

1. economische gebruikswaarde
2. economische belevingswaarde
3. culturele belevingswaarde

4.6 Bewoners

In tabel 6 staan de resultaten van de actorengroep bewoners. De verschillende bewoners laten samen een iets ander beeld zien als de voorgaande verdelingen. In de onderstaande tabel is te zien dat het sociale belang getalsmatig boven het culturele belang eindigt, dit is in geen van de andere verdelingen het geval. Verder zijn ook hier de economische en ecologische belangen getalsmatig veel sterker vertegenwoordigd dan de sociaal en culturele belangen. Waar de eerste twee samen 66% van de indicatoren vertegenwoordigen, vertegenwoordigen de overige twee 33%.

Bewoners	economisch	sociaal	ecologisch	cultureel	Totaal
Gebruikswaarde	17	6	8	0	31
Belevingswaarde	12	5	21	9	47
Toekomstwaarde	5	6	3	7	21
Totaal	34	17	32	16	100.0

Tabel 6: Verdeling aantal genoemde indicatoren in procenten bij actorgroep Bewoners

Er zijn drie uitschieters waarneembaar namelijk economisch belang gebruikswaarde en belevingswaarde. De laatste uitschieter is ecologisch belang belevingswaarde. Verder is met behulp van de resultaten de volgende volgorde te bepalen van het aantal genoemde indicatoren voor de verschillende belangen en de verschillende waarden.

Ordening waarden & belangen actorgroep Bewoners

Belevingswaarde > Gebruikswaarde > Toekomstwaarde

Economisch belang > ecologisch belang > Sociaal belang > Cultureel belang

Top 3:

1. economische gebruikswaarde
2. economische belevingswaarde
3. ecologische belevingswaarde

4.7 Experts

In tabel 7 staan de resultaten van de actorengroep experts. De verschillende experts laten samen hetzelfde beeld zien als de meeste voorgaande verdelingen. Waar het economische en het ecologische belang samen goed zijn voor 70% van de indicatoren vertegenwoordigen, vertegenwoordigen de overige twee 31%.

Experts	economisch	sociaal	ecologisch	cultureel	Totaal
Gebruikswaarde	18	4	13	2	37
Belevingswaarde	12	4	17	11	44
Toekomstwaarde	5	5	5	5	20
Totaal	35	13	35	18	100.0

Tabel 7: Verdeling aantal genoemde indicatoren in procenten bij de actorgroep Experts

Er zijn drie uitschieters waarneembaar namelijk economisch belang gebruikswaarde. De laatste twee uitschieters zijn ecologisch belang gebruikswaarde en belevingswaarde. Verder is met behulp van de resultaten de volgende volgorde te bepalen van het aantal genoemde indicatoren voor de verschillende belangen en de verschillende waarden.

Ordening waarden & belangen actorgroep Experts

Belevingswaarde > Gebruikswaarde > Toekomstwaarde

Economisch belang > ecologisch belang > Cultureel belang > Sociaal belang

Top 3:

1. economische gebruikswaarde
2. ecologische belevingswaarde
3. ecologische gebruikswaarde

4.8 Samenvatting resultaten

In deze paragraaf zijn in de tabellen 8 & 9 de getalsmatige volgorden van de waarden en belangen voor de verschillende onderverdelingen per case en actorengroep onder elkaar gezet. De verdeling van de waarden is in alle verschillende verdelingen hetzelfde. Belevingswaarde staat altijd op één gevolgd door gebruikswaarde en toekomstwaarde. De gemiddelde verdeling tussen deze drie waarden is 43% - 36% - 22%

Hoogwatergeul	Belevingswaarde >	Gebruikswaarde >	Toekomstwaarde
IJsseldelta-Zuid	Belevingswaarde >	Gebruikswaarde >	Toekomstwaarde
Dijkteruglegging Lent	Belevingswaarde >	Gebruikswaarde >	Toekomstwaarde
Provincies	Belevingswaarde >	Gebruikswaarde >	Toekomstwaarde
Gemeenten	Belevingswaarde >	Gebruikswaarde >	Toekomstwaarde
Bewoners	Belevingswaarde >	Gebruikswaarde >	Toekomstwaarde
Experts	Belevingswaarde >	Gebruikswaarde >	Toekomstwaarde

Tabel 8: Getalsmatige waardenverdeling per case/actorengroep

Voor de verdeling van belangen kan de meest voorkomende volgorde worden aangehouden. Wanneer van de verdeling van belangen de gemiddelde waarden worden bepaald volgt deze verdeling ook. De waarden zijn 39% > 31% > 17 % > 13 %

Het verschil bij het project Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld komt voort uit de kenmerken van het gebied en de plannen die er voor het gebied gemaakt worden. Wanneer de plannen van de andere twee projecten worden bestudeerd neemt bij beide projecten de ontwikkeling van woningbouw een centrale plaats in. Het kader wat gebruikt wordt om de onderverdeling van indicatoren te maken deelt woningbouw in bij het economische belang.

Verder is bij alle drie de projecten de toekomstwaarde van een lichter belang en wordt daar wanneer het op ruimtelijke kwaliteit aankomt minder over gesproken.

Wel is de onderverdeling in de matrix een redelijke methode om over ruimtelijke kwaliteit te praten. Alle velden van de matrix worden bijna ingevuld wat betekend dat de verschillende vakken van de matrix elkaar voldoende overlappen. Zo komen alle onderwerpen die betrekking hebben op de ruimtelijke kwaliteit toch aan bod.

Hoogwatergeul	Ecologisch belang >	economisch belang >	Cultureel belang =	Sociaal belang
IJsseldelta-Zuid	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Cultureel belang >	Sociaal belang
Dijkteruglegging Lent	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Cultureel belang >	Sociaal belang
Provincies	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Cultureel belang >	Sociaal belang
Gemeenten	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Cultureel belang >	Sociaal belang
Bewoners	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Sociaal belang >	Cultureel belang
Experts	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Cultureel belang >	Sociaal belang

Tabel 9: Getalsmatige belangenverdeling per case/actorengroep

	Nummer 1	Nummer 2	Nummer 3
Hoogwatergeul	Ecologische belevingswaarde	Economische gebruikswaarde	Ecologische gebruikswaarde
IJsseldelta-Zuid	Economische gebruikswaarde	Economische belevingswaarde	Ecologische belevingswaarde
Dijkteruglegging Lent	Economische gebruikswaarde	Ecologische belevingswaarde	Culturele belevingswaarde
Provincies	Economische gebruikswaarde	Economische belevingswaarde	Ecologische belevingswaarde
Gemeenten	Economische gebruikswaarde	Economische belevingswaarde	Culturele belevingswaarde
Bewoners	Economische gebruikswaarde	Economische belevingswaarde	Ecologische belevingswaarde
Experts	Economische gebruikswaarde	Ecologische belevingswaarde	Ecologische gebruikswaarde

Tabel 10: Top 3 per case/actorengroep

In tabel 10 staan de top drie noteringen van alle verschillende analyses bij elkaar in één tabel. De verschillende combinaties van waarden en belangen hebben elk een eigen kleur gekregen en zo is er een algemene top drie uit de onderzoeksresultaten gefilterd. Er is naar gekeken hoe vaak een vak in de verdelingen is genoemd en op welke plaatst deze genoemd. Ecologische belevingswaarde is hoger geëindigd dan economische belevingswaarde omdat deze meer is genoemd.

Algemene top 3:

1. economische gebruikswaarde
2. ecologische belevingswaarde
3. economische belevingswaarde

De top drie laat dezelfde getalsmatige resultaten zien als de onderverdeling in de Habiforum matrix, er is minder oog voor de toekomstwaarde wanneer over het begrip ruimtelijke kwaliteit wordt gesproken. In de top drie komt namelijk geen toekomstwaarde voor.

Zoals in de achtergrond is vermeld heeft het Habiforum twaalf practica gehouden waar ook getalsmatige onderverdelingen met behulp van de Habiforum matrix zijn opgesteld. In bijlage 5 zijn deze tabellen te vinden evenals de getalsmatige waarden- en belangenverdelingen in een overzichtstabel.

De getalsmatige gemiddelde verdeling van waarden van de Habiforum practica is:

Gebruikswaarde 38% > Belevingswaarde 34% > Toekomstwaarde 28%

De getalsmatige gemiddelde verdeling van belangen van de Habiforum practica is:

Economisch belang 31% > Ecologisch belang 26% > Cultureel belang 23% > Sociaal belang 21%

Op grond van deze resultaten is zichtbaar dat de gemiddelde getalsmatige verdeling van waarden anders is. Waar voor het rivierengebied heel duidelijk de belevingswaarde het meest gewaardeerd werd op basis van het empirisch verkregen materiaal wordt bij de Habiforum practica toch de gebruikswaarde op de eerste plaats gezet.

De gemiddelde getalsmatige verdeling van belangen komt wel overeen. Ook bij de Habiforum practica krijgen cultureel en sociaal belang op basis van het empirisch materiaal minder indicatoren van ruimtelijke kwaliteit onderverdeeld.

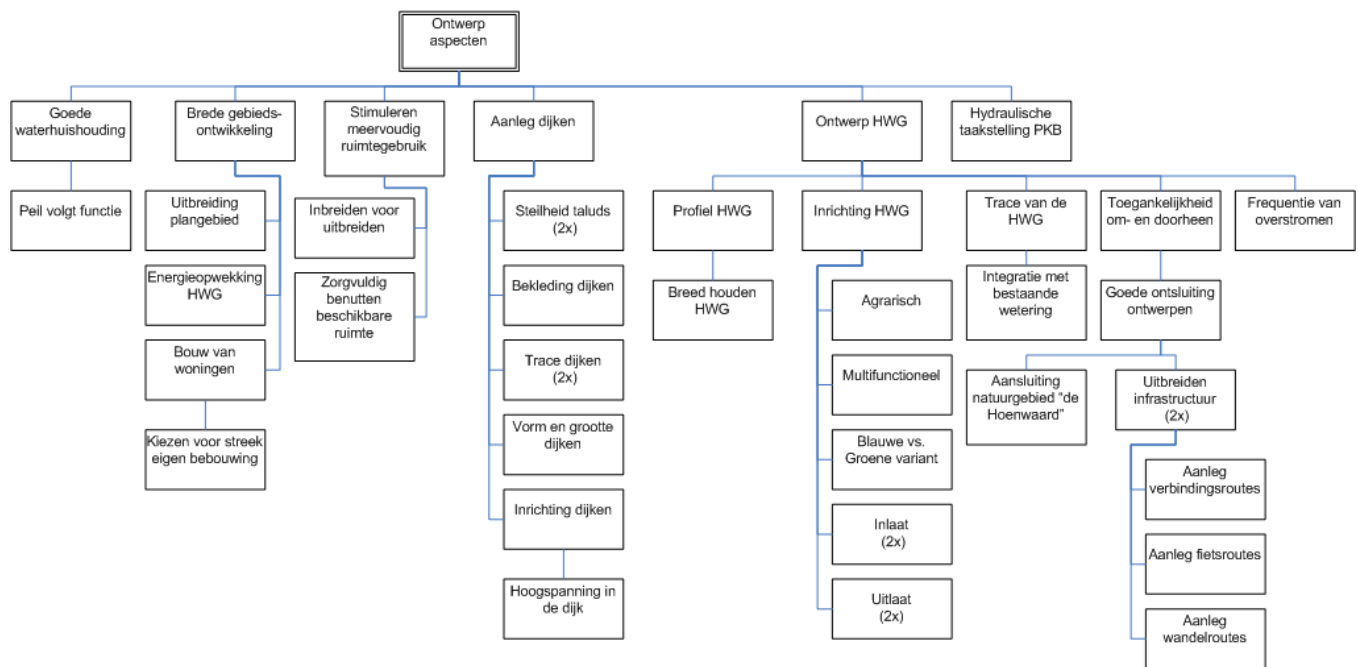
De verklaring voor deze verschillen is dat de practica die het Habiforum heeft gehouden op twaalf zeer verschillende locaties zijn, van de Zuidas in Amsterdam tot de vliegbasis Twenthe. Ook is de werkwijze anders, waar in dit onderzoek interviews rond de drie cases zijn afgenomen om zo de indicatoren van ruimtelijke kwaliteit te vergaren heeft het Habiforum twaalf workshops ingericht. Deze workshops duren één dag en starten met een introductie op het thema waarna de belanghebbenden in groepen aan de slag gaan om de kwaliteiten van het gebied te inventariseren [Dauvellier Planadvies, 2002].

5. Analyse resultaten boomstructuur

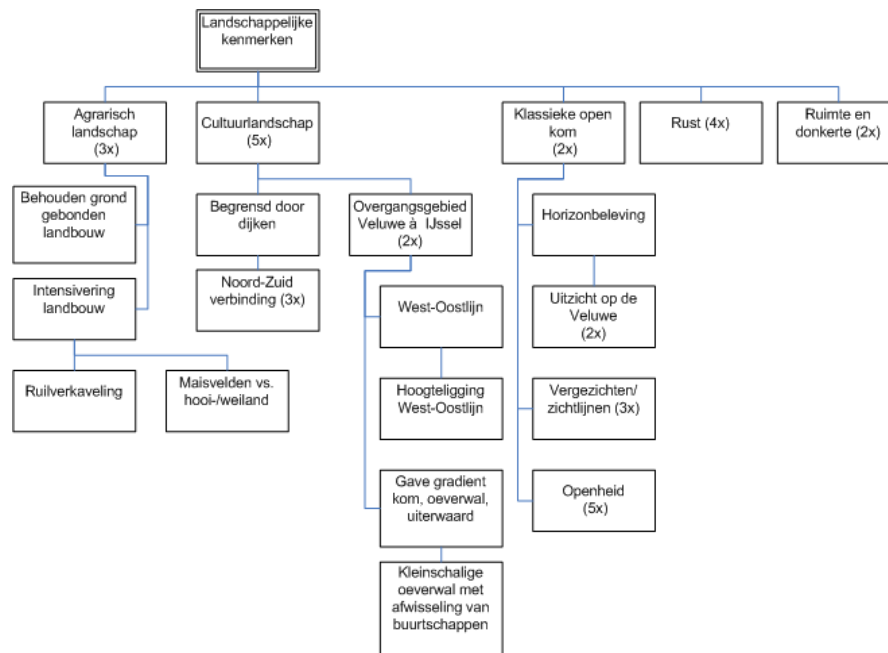
In dit hoofdstuk vindt de tweede analyseslag plaats. Per case zijn een aantal boomdiagrammen opgesteld, deze zijn opgesteld aan de hand van de in §2.3.2 beschreven indeling. In de paragrafen worden eerst de boomdiagrammen getoond en aan het eind van de paragraaf worden deze geanalyseerd. Per paragraaf zijn er zes boomdiagrammen, elk van de zes aspecten uit §2.3.2 wordt toegelicht. Wanneer een van de aspecten ontbreekt is dat omdat tijdens het onderverdelen er geen indicatoren onder het aspect vielen.

5.1 Case 1: Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld

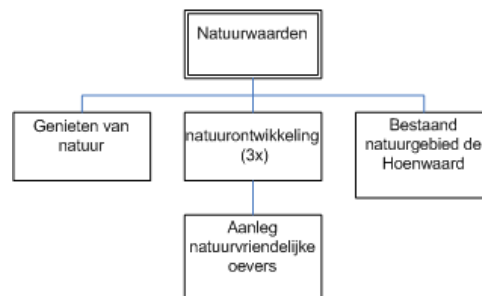
In deze paragraaf worden de verschillende boomdiagrammen van de case Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld geanalyseerd. Alle zes de categorieën komen aan bod, in de figuren 10 tot en met 15 is de onderverdeling van indicatoren uit de interviews in de zes categorieën te zien.

Figuur 10: Boomdiagram ontwerpaspecten Hoogwatergeul

Figuur 11: Boomdiagram landschappelijke kenmerken Hoogwatergeul

Figuur 12: Boomdiagram natuurwaarden Hoogwatergeul

Figuur 13: Boomdiagram cultuurhistorische waarden Hoogwatergeul

Figuur 14: Boomdiagram sociale aspecten Hoogwatergeul

Figuur 15: Boomdiagram recreatie Hoogwatergeul

In figuur 10 staan de ontwerpaspecten van de hoogwatergeul Veessen-Wapenveld in een vijf laags boomdiagram. In deze figuur valt de indicator 'hydraulische taakstelling planologische kernbeslissing' op, deze term gaat namelijk over de veiligheid van het hele rivierengebied (grote schaal) en wordt verder niet vertaald of verder ingevuld naar een kleine schaal (project). Een vertaling naar een lager schaalniveau zou bijvoorbeeld zijn het aantal centimeter waterstandverlaging ten gevolge van het project.

Verder zijn de ontwerpaspecten erg op de maatregel, de hoogwatergeul Veessen-Wapenveld gericht. Het gaat hoofdzakelijk om zaken als inrichting van de hoogwatergeul, wordt het een agrarische variant of juist een watervoerende variant? Wat is de steilheid van de taluds en waar worden deze mee bekleed?

Andere elementen die van belang zijn voor de ruimtelijke kwaliteit van het projectgebied zijn 'de toegankelijkheid van het gebied', 'meervoudig ruimtegebruik' en 'een brede

gebiedsontwikkeling'. De toegankelijkheid van het gebied wordt verder ingevuld door onder andere 'het aanleggen van fiets- en voetpaden' en 'het ontwerpen van een goede ontsluiting'.

In het tweede vier laags boomdiagram in figuur 11 staan de landschappelijke kenmerken van de hoogwatergeul Veessen-Wapenveld. Samen met de ontwerpaspecten zijn dit de twee meest uitgebreide boomdiagrammen. De onderverdeling van indicatoren is niet evenredig over de groepen.

Het zijn ook echt landschappelijke kenmerken die het boomdiagram vullen. Voor deze case is het mogelijk om een geïnterviewde een beschrijving van de ruimtelijke kwaliteit van het projectgebied te laten maken aan de hand van de indicatoren in de boomdiagram landschappelijke kenmerken. Het gaat om een 'agrarisch landschap' met 'een klassieke open kom'. 'Rust, ruimte en donkerte' zijn belangrijke eigenschappen van het gebied net als 'openheid'.

In figuur 12 staan de natuurwaarden van de hoogwatergeul. Het gaat om een klein boomdiagram met twee lagen. De belangrijkste onderwerpen zijn 'natuurontwikkeling', praktisch ingevuld door de indicator aanleg van 'natuurvriendelijke oevers' en de indicator 'het bestaande natuurgebied de Hoenwaard'.

Cultuurhistorische waarden van de hoogwatergeul staan in figuur 13, het is een twee laags boomdiagram. In dit boomdiagram gaat het om oude structuren die nog in het landschap aanwezig zijn zoals:

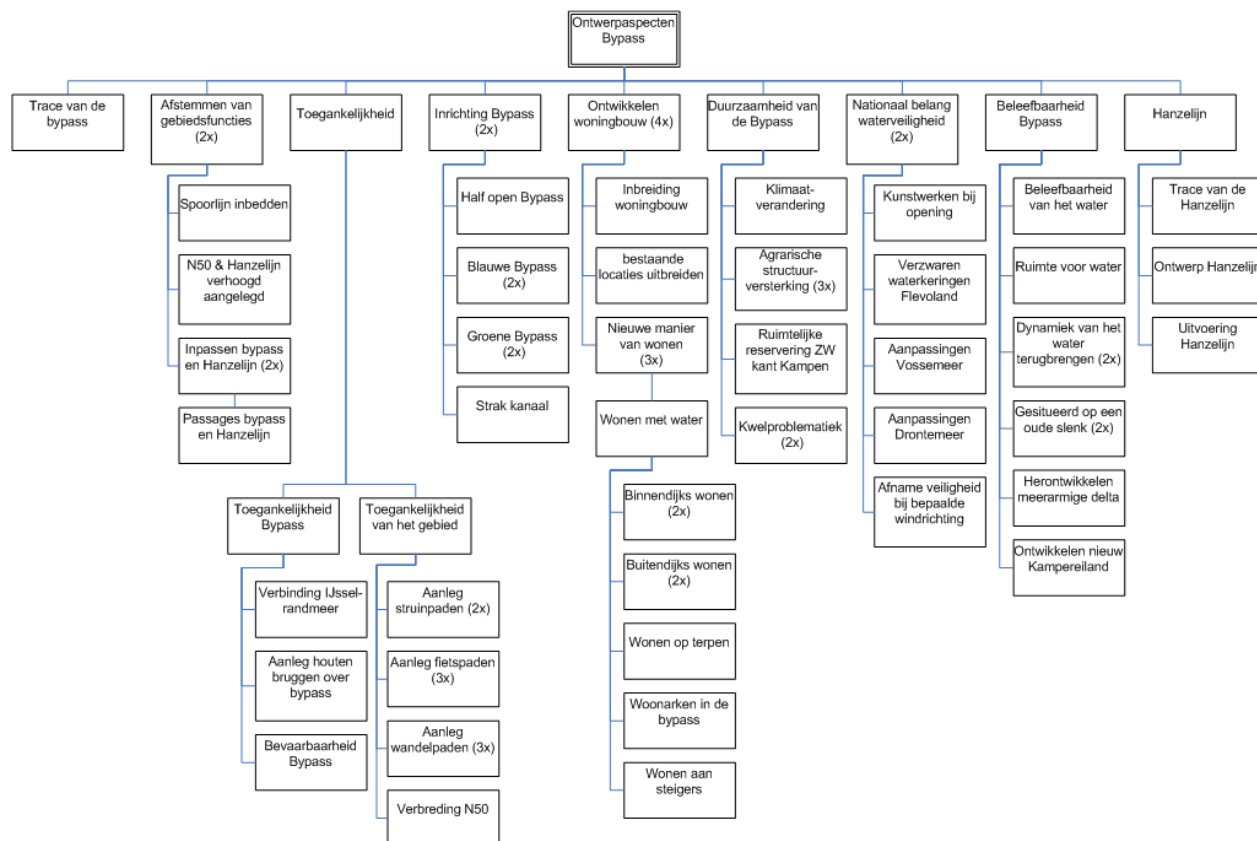
- Oude dijk
- Kunstwerken IJssellinie
- Bebouwing op terpen

In figuur 14 staat een twee laags boomdiagram met de sociale aspecten van de hoogwatergeul, indicatoren in deze groep hebben betrekking op belanghebbenden en inwoners uit de regio. 'Draagvlak' is eigenlijk de belangrijkste indicator in dit diagram. Deze indicatoren krijgt een meer praktische invulling door indicatoren als bijvoorbeeld 'voldoende schadeloosstelling', 'minder huizen wijken' en 'negen huizen weg'.

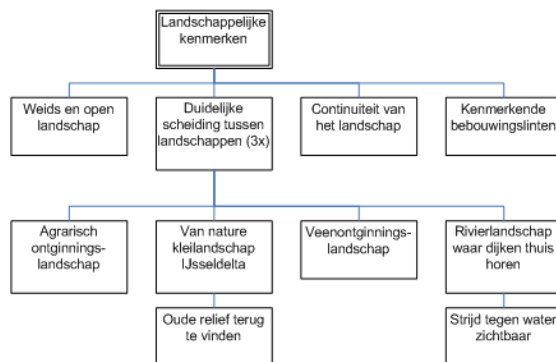
Als laatst is het twee laags boomdiagram van het aspect recreatie opgenomen in figuur 15. Het gaat in dit boomdiagram vooral om het 'ontwikkelen van recreatie'. De enige invulling van dit diagram is de indicator 'bootje varen'.

5.2 Case 2: IJsseldelta-Zuid

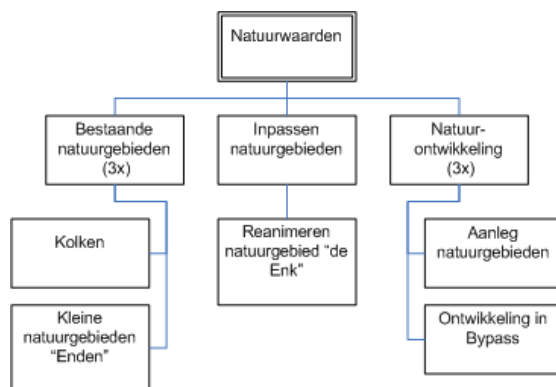
In deze paragraaf worden de verschillende boomdiagrammen van de case IJsseldelta-Zuid geanalyseerd. Uit de onderverdeling is gebleken dat de indicatoren uit de interviews invulling geven aan vijf van de zes aspecten, bij deze case zijn geen indicatoren gevonden die onder sociale aspecten passen.

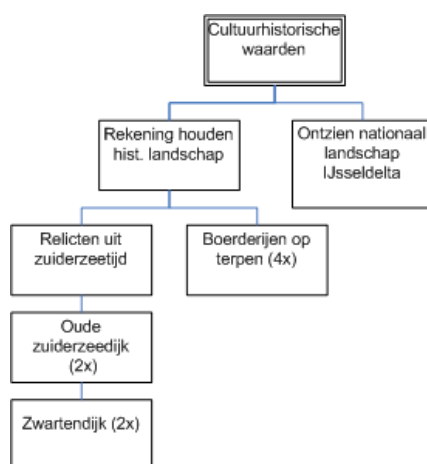
Figuur 16: Boomdiagram ontwerpaspecten Bypass

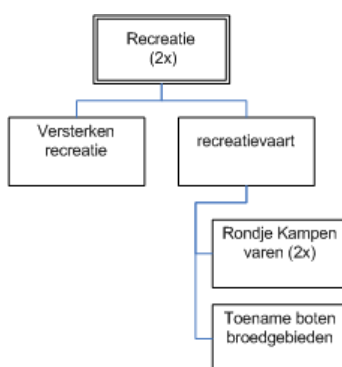
Figuur 17: Boomdiagram landschappelijke kenmerken Bypass

Figuur 18: Boomdiagram natuurwaarden Bypass

Figuur 19: Boomdiagram cultuurhistorische waarden

Figuur 20: Boomdiagram recreatie Bypass

Voor het project IJsseldelta-Zuid is het boomdiagram ontwerpaspecten vier laags, dit boomdiagram is weergegeven in figuur 16. Bij deze case zijn de boomdiagrammen van ontwerpaspecten en landschappelijke kenmerken de grootste twee boomdiagrammen.

‘Nationaal belang waterveiligheid’ is hier ook de enige indicator die een groot ruimtelijk schaalniveau suggereert. Bij deze case wordt ‘Nationaal belang waterveiligheid’ verder ingevuld met indicatoren die praktische ingrepen vertegenwoordigen als ‘het verzwaren van de waterkeringen’ en ‘het aanleggen van kunstwerken bij de opening’. Voor de rest van de ontwerpaspecten gaat het om indicatoren als ‘toegankelijkheid’, ‘afstemmen van gebiedsfuncties’, ‘tracé van de bypass’ en ‘de inrichting van het totaal’.

‘Toegankelijkheid’ wordt verder ingevuld door de ‘aanleg van fiets- en wandelpaden’. In deze boom is duidelijk dat het gaat om meervoudig ruimtegebruik omdat de ‘aanleg van de Hanzelijn’ en ‘de ontwikkeling van woningbouw’ ook in het diagram zijn opgenomen.

Het drie laags boomdiagram van landschappelijke kenmerken staat in figuur 17. Ook bij deze case is het mogelijk om een geïnterviewde een beschrijving van de ruimtelijke kwaliteit van het projectgebied te laten maken aan de hand van de indicatoren in het boomdiagram landschappelijke kenmerken. Bij de IJsseldelta-Zuid zijn een ‘weids en open landschap’ belangrijke kenmerken. Vanuit de historie van het landschap zijn nog een aantal kenmerken bewaard en deze worden ook genoemd als indicatoren in het boomdiagram landschappelijke kenmerken. Zo veroorzaakt de rivier de IJssel een duidelijke scheiding in het landschap, het is van oorsprong een ‘kleilandschap van de IJsseldelta’. Het gaat tenslotte om ‘een rivierenlandschap waar dijken in thuis horen’.

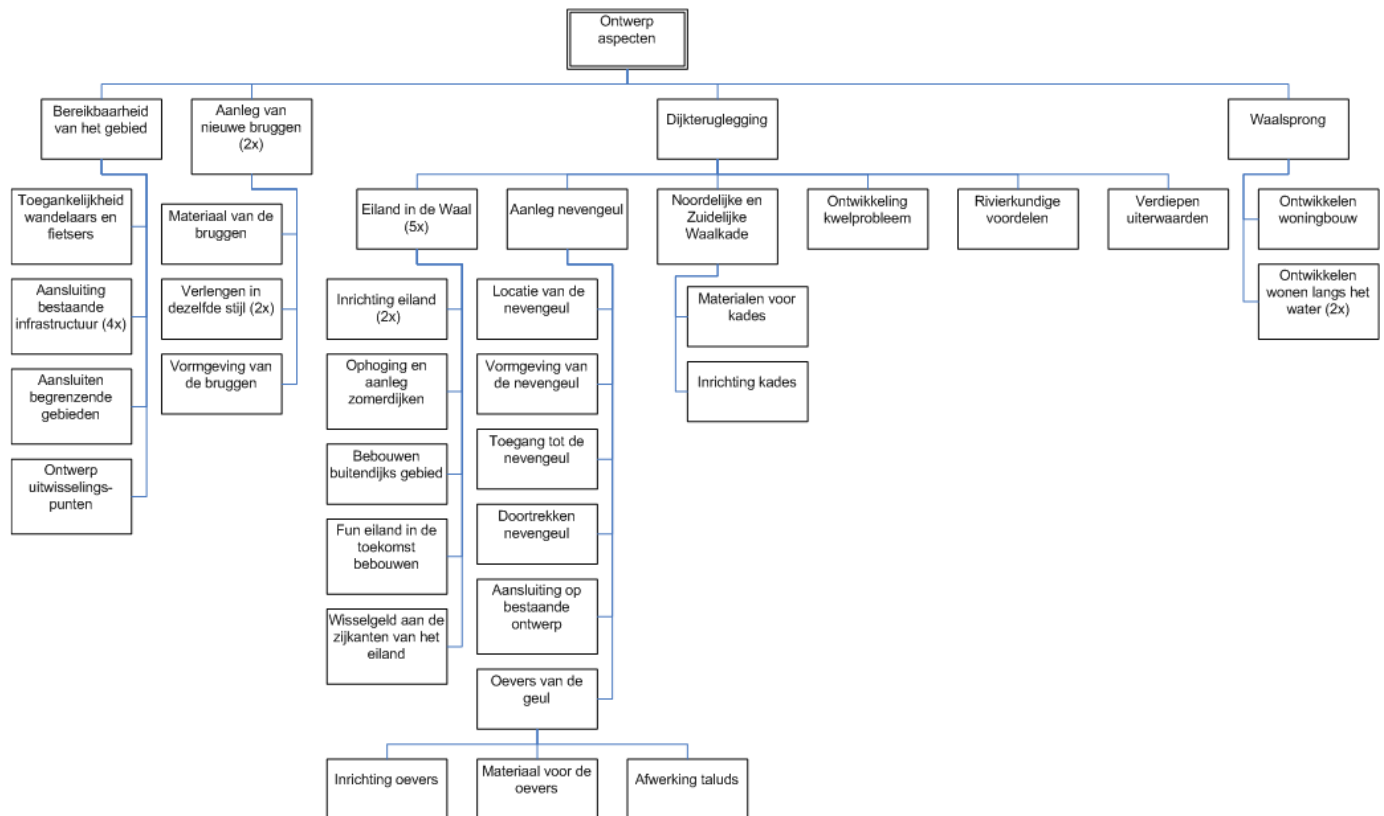
In figuur 18 is de twee laags van de natuurwaarden weergegeven. Ook bij deze case gaat het vooral om de natuur ontwikkeling en het inpassen van bestaande natuurgebieden. Voor natuurontwikkeling wordt verder geen praktische invulling gegeven, alleen de indicator aanleg natuurgebieden valt eronder. Dit blijft een vrij abstracte indicator.

Ook het boomdiagram in figuur 19 is twee laags. Dit is het boomdiagram van het cultuurhistorische waarden. In dit diagram vallen twee indicatoren op namelijk, oude dijken en boerderijen op terpen. De eerste indicator wordt meer concreet gemaakt door de naam van een ‘oude Zuiderzeedijk’, ‘de Zwartendijk’, die een belangrijke plaats in het landschap in neemt.

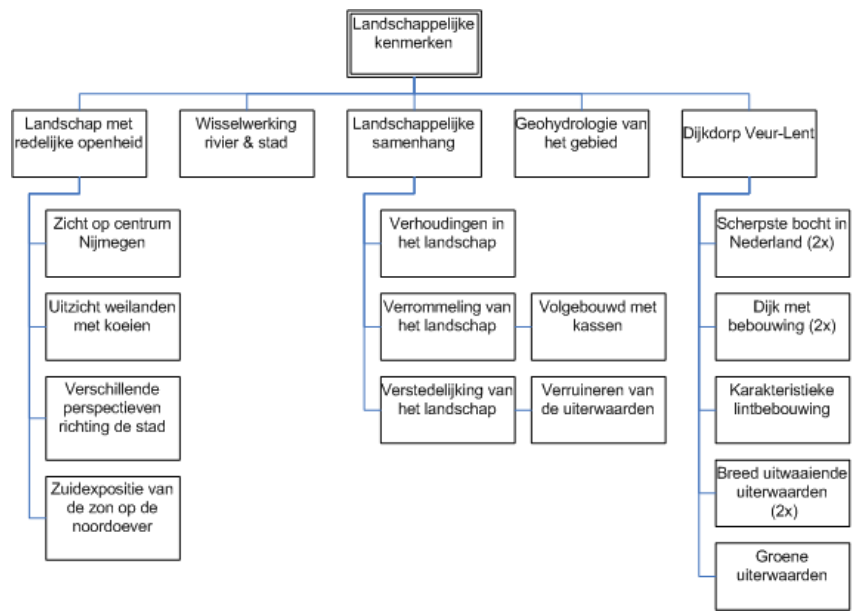
De laatste figuur in deze paragraaf is figuur 20. Deze is niet van de sociale aspecten zoals logischer wijs verwacht zou worden. Tijdens het indelen van indicatoren is gebleken dat deze groep niet voorkomt in de lijst indicatoren van het project IJsseldelta-Zuid. In figuur 20 staat de categorie recreatie weergegeven, een twee laags boomdiagram. De enige twee indicatoren in de eerste laag zijn ‘versterken van recreatie’ en ‘recreatievaart’. Deze laatste indicator is verder ingevuld met de indicator ‘rondje Kampen varen’.

5.3 Case 3: Dijkteruglegging Lent

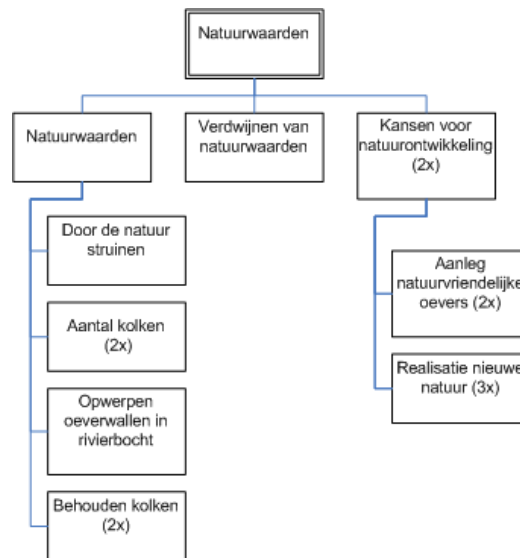
In deze paragraaf worden de verschillende boomdiagrammen van de case Dijkteruglegging Lent geanalyseerd. In deze case zijn weer alle zes de aspecten vertaald naar boomdiagrammen, ongeveer 2/3 van de indicatoren worden aan de grootste twee boomdiagrammen toegekend namelijk de ontwerpaspecten en de landschappelijke kenmerken.

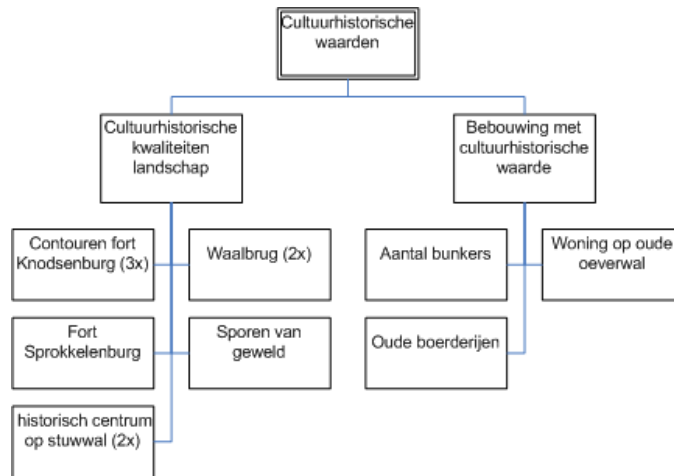
Figuur 21: Boomdiagram ontwerpaspecten Dijkteruglegging

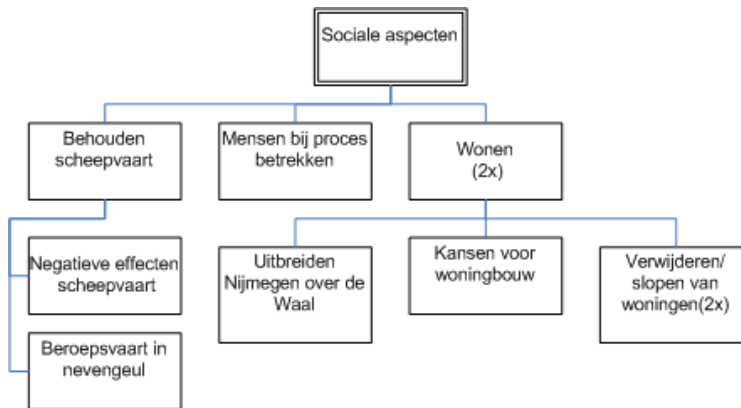
Figuur 22: Boomdiagram landschappelijke kenmerken Dijkteruglegging

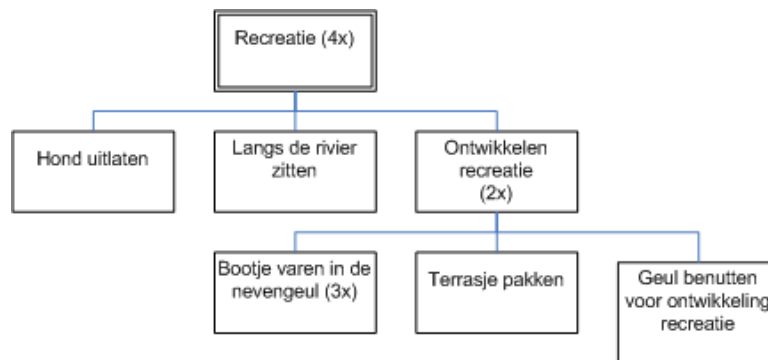
Figuur 23: Boomdiagram natuurwaarden Dijkteruglegging

Figuur 24: Boomdiagram cultuurhistorische waarden Dijkteruglegging

Figuur 25: Boomdiagram sociale aspecten Dijkteruglegging

Figuur 26: Boomdiagram recreatie Dijkteruglegging

Het laatste boomdiagram ontwerp aspecten hoort bij project Dijkteruglegging Lent en is weergegeven in figuur 21. Het is een vier laags boomdiagram waar een aantal zaken uit op te maken is.

Uit dit boomdiagram worden drie indicatoren toegelicht namelijk ‘bereikbaarheid’, ‘dijkteruglegging’ en ‘Waa sprong’. Bereikbaarheid is bij deze case niet verder ingevuld. De

andere twee indicatoren zijn twee verschillende projecten die tegelijkertijd in het zelfde gebied worden uitgevoerd en met elkaar worden verweven. Het gaat hier om een ruimtelijk ontwikkelingsvraagstuk waar ruimtelijke kwaliteit een grote rol bij speelt.

De indicator 'dijkteruglegging' is verder het meest uitgebreid door middel van het opsplitsen van 'de dijkteruglegging' in meer losse onderdelen van het ontwerp, het wordt concreter gemaakt. Het gaat nu om indicatoren als 'het eiland in de Waal', 'de inrichting van het eiland', 'aanleg van de nevengeul', 'de exacte locatie van de nevengeul', 'de kades en hun inrichting'.

In figuur 22 is het drie laags boomdiagram van de landschappelijk kenmerken weergegeven. Ook bij dit project is het mogelijk om een geïnterviewde een beschrijving van de ruimtelijke kwaliteit van het projectgebied te laten maken aan de hand van de indicatoren in het boomdiagram. Indicatoren die opvallen zijn 'landschap met redelijke openheid', 'wisselwerking stad en rivier', 'landschappelijke samenhang' en 'dijkdorp Veur-Lent'.

Ook voor dit landschap is redelijke openheid een kenmerk, waar dit in eerdere cases ook al terug kwam. Verder is aan de indicatoren al duidelijk dat de context van het project een andere is aangezien het geheel binnen de bebouwde kom van de gemeente Nijmegen uitgevoerd wordt. Vandaar ook de benoeming van de indicator 'wisselwerking stad en rivier'.

'Landschappelijke samenhang' is een abstracte indicator die verder ingevuld wordt door indicatoren als 'bestaande verhoudingen in het landschap' en 'verstedelijking van het landschap'. Ook is hier weer duidelijk zichtbaar dat de bovenste lagen van het boomdiagram abstract zijn en naarmate het boomdiagram wordt uitgewerkt de indicatoren een stuk concreter worden.

Als laatste indicator wordt het 'dijkdorp Veur-Lent' genoemd omdat dit dorp met zijn kenmerken onderdeel is van de bestaande ruimtelijke kwaliteit van het project gebied. Deze indicator wordt verder uitgewerkt met indicatoren als 'een dijk met bebouwing', 'karakteristieke lintbebouwing' en 'groene uiterwaarden'.

Het volgende twee laags boomdiagram weergegeven in figuur 23 zijn de natuurwaarden van het project dijkteruglegging Lent. Indicatoren die opvallen bij de natuurwaarden zijn 'natuurontwikkeling', concreet gemaakt door de indicatoren 'aanleg van natuurvriendelijke oevers' en 'realisatie nieuwe natuur'. De tweede indicator is 'het behouden van natuurwaarden', deze indicator wordt ingevuld wordt door: 'het behouden van kolken', deze kolken vertegenwoordigen de bestaande natuur op de projectlocatie.

Voor het aspect cultuurhistorische waarden is een twee laags boomdiagram geplaatst in figuur 24. Twee van de indicatoren uit dit boomdiagram zijn 'oude boerderijen' en 'woning op een oude oeverwal'.

In figuur 25 staan de sociale aspecten in een twee laags boomdiagram. Een aantal indicatoren vallen op namelijk, 'het verwijderen/slopen van woningen' en de indicator 'mensen bij het proces betrekken'.

Bij het aspect recreatie staat in het twee laags boomdiagram in figuur 26. Het gaat om 'het ontwikkelen van recreatie', deze indicator wordt meer concreet gemaakt door de indicatoren 'bootje varen' en 'terrasje pakken'.

5.4 Vergelijking boomdiagrammen

In de eerste drie paragrafen van hoofdstuk vijf zijn met behulp van boomdiagrammen de indicatoren uit de interviews gestructureerd. Opvallend aan deze structurering is dat de categorie ontwerpaspecten in alle drie de cases het meest uitgebreid is. (zie tabellen 10 & 11)

Deze laatste paragraaf wordt gebruikt om de verschillende cases met elkaar te vergelijken. Op welke aspecten komen de boomdiagrammen overeen en op welke aspecten verschillen de cases juist. Om een indruk te geven van het formaat van de boomdiagrammen zijn voor alle boomdiagrammen het aantal lagen geteld en samengevat per aspect in tabel 10

Aan deze tabel valt op dat de eerste twee aspecten bij alle drie de cases de twee grootste boomdiagrammen zijn. De grootste groep indicatoren uit de interviews hebben dus met het ontwerp of met het landschap te maken. De overige boomdiagrammen zijn allemaal twee laags, dit geldt voor alle verschillende cases.

Naarmate een boomdiagram meer lagen heeft betekend dit dat deze categorie meer indicatoren van verschillende abstractieniveaus heeft gekregen tijdens de onderverdeling. De indicatoren zijn meer praktisch van aard, ze zijn een stuk concreter dan in de kleinere twee laags bomen. In de kleinere boomdiagrammen blijven de indicatoren op een erg abstract niveau steken, bijvoorbeeld de categorie recreatie, deze wordt ingevuld met de erg abstracte indicator ‘recreatie ontwikkelen’. Dit komt overeen met de opvattingen van Dijkstra en Schöne, zij zeggen dat op het hoogste abstractieniveau meningen over kwaliteit redelijk overeenkomen, maar naarmate het abstractieniveau naar beneden gaat (een concretiseringslag) de meningsverschillen toenemen [Dijkstra, 2000]. Een soortgelijke constatering kan gemaakt worden wanneer de naar de boomdiagrammen wordt gekeken, wanneer er overeenkomsten tussen de verschillende cases zijn spelen deze zich af op een hoog abstractieniveau naarmate de bomen uitgebreider en meer concreet worden nemen de verschillen toe. In de categorie ontwerpaspecten staat een voorbeeld dat dit verduidelijkt. Het gaat om de inrichting van de maatregelen, de inrichting van de maatregel heeft invloed op de ruimtelijke kwaliteit. Wanneer over inrichting wordt gesproken is het een abstracte indicator waar veel verschillende indicatoren onder verdeeld kunnen worden. Zodra deze indicator wordt uitgewerkt naar een lager abstractieniveau zijn er geen overeenkomsten meer tussen de verschillende maatregelen aangezien het één verschillende maatregelen zijn en twee, ze alle drie een geheel andere context hebben.

Aspecten	Hoogwatergeul	Bypass	Dijkteruglegging
Ontwerp	5	4	4
Landschappelijk	4	3	3
Natuurwaarden	2	2	2
Cultuurhistorische	2	2	2
Sociale aspecten	2	-	2
Recreatie	2	2	2

Tabel 10: Lagenoverzicht boomdiagrammen

In tabel 11 is het aantal verschillende indicatoren per boomdiagram geteld en weergegeven. Hier is heel duidelijk zichtbaar dat de grootste groep indicatoren duidelijk ontwerpaspecten zijn. Landschappelijke kenmerken volgt bij elke case als goede tweede, samen zijn ze goed voor gemiddeld 51 % van de indicatoren per case. Tijdens het indelen van indicatoren in de verschillende categorieën nagenoeg zijn geen onduidelijkheden opgetreden. Bijna alle indicatoren

waren eenduidig plaatsbaar. Een tweetal spanningsvelden waar tijdens het onderverdelen tegen aan is gelopen is, “de aanleg van fietspaden en wandelpaden” en “de inrichting van de oevers”. De eerste indicator is onder ontwerpaspecten geplaatst, maar draagt ook bij aan de verbetering van stille recreatie. Er is voor gekozen om deze indicator bij ontwerpaspecten te plaatsen aangezien de fiets- en wandelpaden nog gerealiseerd moeten worden. Voor alle drie de cases is dit consequent doorgevoerd.

Bij de tweede gaat het eigenlijk om een combinatie van indicatoren, namelijk “inrichting oevers” en “aanleg van natuurvriendelijke oevers”. De aanleg van natuurvriendelijke oevers is eigenlijk een vorm van inrichting van de oevers. Toch is ervoor gekozen om deze wel bij de natuurontwikkeling neer te zetten. Deze keuze is gemaakt omdat de waarde die de respondenten aan de natuurontwikkeling hechten groter is dan aan de inrichting van de oevers.

Aspecten	Hoogwatergeul	Bypass	Dijkteruglegging
Ontwerp	37	53	35
Landschappelijk	20	10	19
Natuurwaarden	4	8	9
Cultuurhistorische	4	7	10
Sociale aspecten	10	-	5
Recreatie	2	4	9

Tabel 11: indicatorenoverzicht boomdiagrammen

In de vorige paragrafen zijn de verschillende boomdiagrammen besproken, er zijn tussen de verschillende cases een aantal overeenkomsten. In deze paragraaf worden deze per aspect uitgelicht.

Ontwerpaspecten

Het gaat om drie totaal verschillende projecten met een heel andere context toch zijn er tussen de verschillende boomdiagrammen een aantal overeenkomsten te ontdekken. Een van de overeenkomsten is dat alle drie de projecten naast de veiligheid en het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit gecombineerd worden met een brede gebiedsontwikkeling gaat. Het onderstaande citaat geeft dit voor het project IJsseldelta-Zuid weer.

“Het masterplan voor IJsseldelta-Zuid kwam tot stand in een proces van integrale gebiedsontwikkeling, een intensieve samenwerking tussen alle betrokken overheden en belanghebbenden bij dit gebied” [Provincie Overijssel, 2006].

De tweede overeenkomst zit hem in de bereikbaarheid of toegankelijkheid van het projectgebied. Bij alle drie de ontwerpen moet de bereikbaarheid goed blijven of verbeteren. Bij de hoogwatergeul Veessen Wapenveld en het project IJsseldelta-Zuid wordt deze toegankelijkheid zelfs nog concreet gemaakt op dezelfde manier. De aanleg van fiets en wandelpaden moet de bereikbaarheid in de toekomst verbeteren.

De laatste overeenkomst in ontwerpaspecten is het criterium inrichting. Dit is gelijk ook de reden voor alle verschillen, de inrichting van een bypass is anders dan die van een hoogwatergeul en

een dijkteruglegging. Het criterium is de overeenkomst maar de invulling van het criterium is een heel andere. Het gaat bij de ontwerpaspecten toch vooral om de inrichting van het projectgebied, waar wordt de maatregel exact uitgevoerd? Welke materialen worden er voor de inrichting van de oevers/kades gebruikt? Dit soort aspecten is zo afhankelijk van de context van het project dat ze voor de drie cases verschillend zijn, maar de keuze over deze aspecten draagt volgens alle respondenten in belangrijke mate bij aan een verbetering/verslechtering van de ruimtelijke kwaliteit van het gebied.

Landschappelijke kenmerken

Bij alle drie de cases zijn ook in het landschap een aantal overeenkomsten te ontdekken. Zo wordt elke keer de openheid van het landschap als kwaliteit genoemd. Hieruit kan opgemaakt worden dat het rivierengebied in Nederland een open karakter heeft.

Een tweede aspect wat opvalt bij de dijkteruglegging Lent en het project IJsseldelta-Zuid zijn de indicatoren landschappelijke samenhang en continuïteit in het landschap. Deze betekenen eigenlijk een beetje hetzelfde. Continuïteit in het landschap wil zeggen dat er geen elementen in het landschap aanwezig zijn die er niet in passen of afsteken tegen de rest.

Natuurwaarden

De overeenkomsten tussen deze boomdiagrammen zijn erg groot. Het gaat maar om kleine boomdiagrammen waar toch twee indicatoren bij alle drie de cases terugkomen. Natuurontwikkeling vindt bij alle drie de projecten plaats en de bestaande natuur komt elke keer terug, zij het in een andere vorm wat te verklaren is door de andere locatie en de andere aanwezige natuur. Bij de hoogwatergeul Veessen-Wapenveld en de dijkteruglegging wordt de natuurontwikkeling op dezelfde wijze concreet gemaakt, door de indicator aanleg van natuurvriendelijke oevers.

Cultuurhistorische waarden

Ook in dit aspect zijn tussen de cases overeenkomsten te signaleren. Zo zijn bij alle cases oude boerderijen of oude woningen op terpen of oude oeverwallen een indicator die terugkomt. Ook worden oude dijken genoemd als indicator bij de hoogwatergeul Veessen-Wapenveld en het project IJsseldelta-Zuid.

De verklaring voor deze overeenkomsten is dat alle drie de cases in het rivierengebied liggen en dat de bebouwingsgeschiedenis voor het hele riviergebied redelijk overeenkomt.

Sociale aspecten

Tijdens het bestuderen van de interviewverslagen voor de casestudie IJsseldelta-Zuid kwamen geen indicatoren naar voren die expliciet toegewezen worden aan de categorie sociale aspecten, maar tussen de twee overgebleven cases zijn kleine overeenkomsten te signaleren. Het zijn indicatoren die elkaar deels overlappen en deels aanvullen. Zo is de indicator draagvlak bij de hoogwatergeul Veessen-Wapenveld ingevuld met de volgende indicatoren: voldoende schadeloosstelling, minder huizen wijken. De volgende twee indicatoren komen uit de boomdiagram van dijkteruglegging Lent: mensen bij het proces betrekken, slopen woningen. Dit zijn beide indicatoren die ook onder draagvlak geschaard kunnen worden.

Recreatie

Recreatie is het laatste aspect wat besproken wordt, ook hier zijn weer duidelijke overeenkomsten te signaleren. In alle drie de cases wordt gesproken over het ontwikkelen of versterken van recreatie. Dit betekent eigenlijk hetzelfde, door ontwikkeling van recreatie versterkt de recreatie en een manier om de recreatie te versterken is door deze te ontwikkelen.

In alle drie de cases wordt recreatieontwikkeling op dezelfde manier geconcretiseerd als 'bootje varen', blijkbaar hoort bij recreatie op de rivier een boot. Alleen in de case IJsseldelta-Zuid wordt aangegeven dat recreatie ook een negatieve bijdrage aan de ruimtelijke kwaliteit kan leveren. Recreatie kan strijdig zijn met de natuurwaarden, de indicator verstoring broedgebieden geeft dit aan.

6. Kwalitatieve analyse

In hoofdstuk vijf zijn de boomdiagrammen besproken, deze hebben een beeld geschetst van de waarden binnen ruimtelijke kwaliteit en hoe deze waarden worden ingevuld worden met inhoudelijke aspecten. In de interviews is echter een genuanceerder beeld ontstaan dan in de vorige twee analyseslagen kon worden beschreven. Daarom wordt in hoofdstuk zes ingegaan op de context van het interviewverslag. Door een kwalitatieve beschrijving toe te voegen en deze beschrijvingen te vergelijken wordt zo getracht het beeld van de invulling van ruimtelijke kwaliteit te completeren.

Het hoofdstuk is als volgt opgebouwd, in de eerste paragraaf worden de interviewvragen gegeven die voor deze analyseslag gebruikt worden. In de paragrafen twee tot en met vijf worden per case de antwoorden op deze interviewvragen samengevat waarna in de laatste paragraaf de antwoorden per case worden geanalyseerd.

6.1 Analysevragen

In het kader staan de vragen die voor deze kwalitatieve analyse geschikt zijn. Het gaat om vragen waar het antwoord op nog niet in eerdere analyses naar voren is gekomen. Een vraag als “Wat zijn concrete ontwerpaspecten waarmee de ruimtelijke kwaliteit van het gebied verbeterd wordt?” is weg gelaten omdat het antwoord op deze vraag een opsomming van indicatoren is. Deze indicatoren zijn in de vorige twee analyses al aan bod gekomen.

Een ander voorbeeld van een vraag die niet meegenomen is in de analyse is “Wat is uw achtergrond?” De achtergrond van de verschillende geïnterviewden is weggelaten omdat dit in de eerste analyse is gebruikt voor informatie over de achtergrond.

- 1. Wat verstaat u onder ruimtelijke kwaliteit?*
- 2. Hanteert de organisatie waarvoor u werkzaam bent een definitie van ruimtelijke kwaliteit?*
- 3. Kunt u een beschrijving geven van de ruimtelijke kwaliteit van het gebied?*
- 4. Kunt u een beschrijving geven van de ruimtelijke kwaliteit van het gebied na aanleg van de maatregel?*
- 5. Op welke wijze is er in het proces aandacht besteedt aan ruimtelijke kwaliteit?*
- 6. Is er volgens u voldoende aandacht besteedt aan ruimtelijke kwaliteit in het proces?*
- 7. Zijn er tijdens het proces nog discussiepunten naar voren gekomen m.b.t. ruimtelijke kwaliteit?*
- 8. Zijn de doelstellingen van de PKB ruimte voor de rivier gehaald na realisatie van het project?*
- 9. Hebt u nog een laatste opmerking of nog iets toe te voegen?*

6.2 Case 1: Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld

Voor de case hoogwatergeul Veessen-Wapenveld geven drie van de geïnterviewden aan dat het bij ruimtelijke kwaliteit gaat om een containerbegrip, het is een subjectief begrip waar iedereen zijn eigen invulling aangeeft.

Vier van de zes geïnterviewden geven aan dat ruimtelijke kwaliteit uit een ontwerp voortkomt. Wanneer een ontwerp aan de volgende eisen voldoet: gepast, functioneel en duurzaam, is het een ontwerp met voldoende ruimtelijke kwaliteit. Een geïnterviewde geeft aan dat ruimtelijke kwaliteit de sfeer van het gebied is.

Wanneer over de definitie van ruimtelijke kwaliteit wordt gesproken is er maar één van de zes geïnterviewden die aangeeft een organisatie te vertegenwoordigen waarin een definitie van ruimtelijke kwaliteit gehanteerd wordt, namelijk de provincie Gelderland. De respondenten van de gemeenten Heerde en Olst-Wijhe en het waterschap werken met structuurvisies of richtlijnen waarin aandacht wordt besteed aan ruimtelijke kwaliteit

De ruimtelijke kwaliteit van het gebied is voor alle geïnterviewden ongeveer gelijk, het gaat om een landelijk gebied met een agrarische functie. Het is een erg open en rustig gebied, de openheid van het gebied draagt zorg voor de zichtlijnen vanaf de IJsseldijk over de komgronden naar het hoger gelegen Veluwemassief.

In de toekomst zijn deze zichtlijnen misschien verdwenen, maar ze zijn in ieder geval een stuk minder geworden na de aanleg van de twee dijklichamen in het landschap. Ook al is er nog geen ontwerp en verkeert het project nog in de verkenningsfase. Op basis van de kennis die de geïnterviewden hebben over de plannen van de organisatie hebben zij getracht een beeld te vormen van de hoogwatergeul.

De aanleg van de hoogwatergeul in het laag gelegen landschap met zijn unieke zichtlijnen leidt tot een afname van de openheid van het gebied. De dwarszichtlijnen verdwijnen, de noord-zuid lijn blijft bestaan. De aanleg van een hoogwatergeul is een trendbreuk met het verleden, het is geen autonoom proces want de ontwikkeling van het gebied had nooit de aanleg van een hoogwatergeul tot gevolg gehad.

Dit is ook een van de redenen van de vele strubbelingen van bewoners uit het gebied. Om dit recht te trekken en een ontwerp met voldoende ruimtelijke kwaliteit te genereren is een zeer open besluitvormingsproces ingericht waar bewoners een aparte status hebben gekregen door ze uit te nodigen voor een zestal workshops over ruimtelijke kwaliteit. Tijdens deze workshops worden de bouwstenen voor het ontwerp aangeleverd. De bewoners hebben op deze wijze veel invloed op het ontwerp, de geïnterviewde bewoonster geeft aan hier erg tevreden mee te zijn. Door deze aandacht voor de meningen van de bewoners gaan deze niet verloren in een klankbordgroep vergadering met meerdere actoren als bijvoorbeeld de LTO, Staatsbosbeheer en Vereniging Natuurmonumenten.

In het proces zijn dus voor ruimtelijke kwaliteit alleen al zes workshops ingericht, voor vijf van de zes geïnterviewden is dit genoeg om te zeggen dat er voldoende tot heel veel aandacht aan ruimtelijke kwaliteit is besteed. De laatste respondent vond de vraag vanuit zijn positie als agendalid moeilijk te beantwoorden. Een vraag die vooral bij de bewoners leeft is wat er gebeurt met de informatie die in de werkateliers verkregen is.

De informatie die de bewoners in de workshops kregen heeft zeker tot discussiepunten geleid, maar het allerbelangrijkste discussiepunt heeft eigenlijk met het voortraject te maken. Het gaat namelijk over de komst van de hoogwatergeul Veessen-Wapenveld. Waarom moet de hoogwatergeul er komen? Wat is het nut van de hoogwatergeul? Nu in het proces zijn er nog

steeds discussies over ruimtelijke kwaliteit maar deze zijn van minder impact. Voorbeelden zijn vooral ontwerp gerelateerd als: tracé van de hoogwatergeul, wordt het een blauwe of een groene variant?

Na het ontwerpproces is de verwachting dat er een ontwerp ligt met voldoende ruimtelijke kwaliteit. Toch zijn de meeste geïnterviewden voorzichtig met het beantwoorden van deze vraag. Eén van de experts geeft aan dat hij de vraag beantwoord vanuit het bewonersperspectief. In de werkateliers ruimtelijke kwaliteit heerst onder de bewoners namelijk de volgende sfeer

“Hoe kan de ruimtelijke kwaliteit van een gebied verbeterd worden wanneer je eerst iets kapot maakt? Dit proces is hooguit ingericht om de pijn te verzachten. Het proces kan wel een heel mooi ontwerp opleveren, maar beter dan het nu is wordt het nooit!” [4]

Ook de bewoonster zelf is voorzichtig, ze hoopt aan het eind van het verhaal ja te kunnen zeggen. Het proces wordt in ieder geval ingericht om een zo hoog mogelijke ruimtelijke kwaliteit te halen. Een van de geïnterviewden heeft een heel uitgesproken mening over het wel of niet halen van de doelstelling.

“Het zou een schande zijn wanneer de gezamenlijke overheden de doelstellingen niet zouden halen; dit zou een brevet van onvermogen verdienen” [6].

Er moet worden vermeld dat het project de hoogwatergeul Veessen-Wapenveld tijdens het traject van de PKB Ruimte voor de Rivier tot de meeste commotie in de tweede kamer heeft geleid. De bewoners uit deze regio zijn het meest gedreven gaan actievoeren. Dit hangt onder meer samen met de omvang van de maatregel:

“Het is een van de grootste maatregelen in het ruimte voor de rivier project, het is in ieder geval politiek de meest gevoelige maatregel, 90% van de klachten kwamen uit deze regio” [2].

Eén van de respondenten merkte op dat de bewoners met een aantal vragen zitten ten aanzien van het project Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld. Op deze vragen kan door de projectorganisatie vooralsnog geen antwoord worden gegeven. Dit leidt tot onzekerheid bij de bewoners van het gebied. Het is een voorbeeld van de slechte informatievoorziening richting de bewoners:

“Het gebied verkeert in grote onzekerheid doordat er geen antwoord op vragen komt. Waarom wordt hier een robuuste maatregel toegepast? Wat is de invloed van de Bypass ter hoogte van Veessen?” [5]

6.3 Case 2: IJsseldelta-Zuid

Ook in de case IJsseldelta-Zuid wordt het begrip ruimtelijke kwaliteit door enkele geïnterviewden als een containerbegrip ervaren. Geen van de geïnterviewden heeft een kant en klare definitie van ruimtelijke kwaliteit voorhanden. Vier van de zes geïnterviewden geeft aan dat het bij ruimtelijke kwaliteit gaat om het afstemmen/combineren van functies om op deze manier een bepaalde meerwaarde te creëren. Ondanks het gebrek aan definities geven de respondenten aan dat ruimtelijke kwaliteit een steeds belangrijker rol speelt in afwegingen met betrekking tot maatregelen in het rivierengebied. Eén van de leden van het Q-team, het kwaliteitsteam van Rijkswaterstaat dat de borging van ruimtelijke kwaliteit toetst, onderschreef het belang van het afstemmen van functies in een gebied:

“Het Q-team kijkt naar het perspectief van de planvorming, is het in het project gelukt om de tegenstrijdige belangen met elkaar te verenigen?” [19]

Ook bij het project IJsseldelta-Zuid hanteert alleen de provincie een definitie van ruimtelijke kwaliteit. De gemeente geeft aan dat er binnen het actuele beleid een aantal elementen zijn die bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit van de regio.

De adviesbureaus hebben een heel eigen kijk op hoe ruimtelijke kwaliteit te bereiken, het volgende citaat geeft dit uitstekend weer.

“Voor landschapsarchitecten zit ruimtelijke kwaliteit ingebakken in de werkwijze/filosofie die zij binnen ontwerpprojecten hanteren, het combineren van nut en schoonheid” [8].

De ruimtelijke kwaliteit van het projectgebied wordt door de geïnterviewden als een goede ruimtelijke kwaliteit ervaren, het is een gebied met een duidelijke landschappelijke overgang, de ene kant van het gebied is een veenontginningslandschap en de andere kant een kleilandschap van de IJsseldelta. Het gebied heeft een duidelijke agrarische hoofdfunctie en een weids open karakter met allerlei verrassende elementen in het landschap, zoals de oude Zuiderzeedijk genaamd Zwartendijk, boerderijen op terpen en kleine natuurgebieden genaamd enden.

Na aanleg van de maatregel is de ruimtelijke kwaliteit zeker niet dezelfde, het gaat namelijk om een enorme ingreep in het landschap, daar zijn de geïnterviewden het allemaal over eens. De meeste geïnterviewden zien de maatregel als een verbetering van de ruimtelijke kwaliteit van het gebied. De verschillende functies worden beter op elkaar afgestemd. Er worden nieuwe woonvormen ontwikkeld en de waterdynamiek wordt terug in het landschap gebracht. De bewoner van Kampen is niet zo positief over de ingreep in zijn totaal, uit veiligheidsoverweging begrijpt hij de komst van de bypass, maar vooral de ontwikkeling van de woningbouw is een doorn in het oog. Wanneer de woningbouw uit het masterplan verdwijnt neemt ook voor de bewoner de ruimtelijke kwaliteit van het gebied toe na aanleg van de bypass.

Een van de redenen dat ruimtelijke kwaliteit goed scoort bij dit project is omdat er al vanaf het begin van het proces over ruimtelijke kwaliteit is nagedacht. In eerste instantie zijn alleen maatregelen die goed scoren op het gebied van ruimtelijke kwaliteit opgenomen in de PKB ruimte voor de rivier. De bypass zoals deze ontwikkeld wordt in het project IJsseldelta-Zuid paste niet in de begroting van de PKB ruimte voor de rivier, maar de provincie Overijssel heeft besloten om toch de bypass te gaan ontwikkelen. In het ontwerpproces van het project zijn vijf verschillende varianten ontwikkeld met elk een ander perspectief, een aantal voorbeelden zijn een

groene bypass, een blauwe bypass en een ander een strak civieltechnisch kanaal. Elk van deze varianten heeft zijn eigen ruimtelijke kwaliteit. De ontwikkeling van de verschillende varianten is heel snel gegaan omdat het tracé van de Hanzelijn al vast lag:

“Het eerste deel van het proces leek wel een snelkookpan” [9].

Na ontwikkeling van deze varianten zijn de bewoners mee gaan denken in het proces en er is nog een zesde variant ontwikkeld (bewonersvariant). Deze variant is uiteindelijk doorontwikkeld in het masterplan.

Zoals eerder beschreven wordt ruimtelijke kwaliteit al vanaf het prille begin van het opstellen van de PKB ruimte voor de rivier meegenomen. Wanneer aan de geïnterviewden wordt gevraagd of er voldoende aandacht aan ruimtelijke kwaliteit besteedt is in het proces antwoordt er één persoon negatief en een persoon neutraal op deze vraag. De reden hiervoor is hoogstwaarschijnlijk omdat de persoon pas laat in het proces is ingestapt.

Verder zijn de alle geïnterviewden van mening dat er voldoende aandacht aan ruimtelijke kwaliteit is besteedt. Een van de geïnterviewden geeft aan dat vanaf het begin van het proces al aandacht voor ruimtelijke kwaliteit was.

Het proces heeft eigenlijk maar één echt opmerkelijk discussiepunt dat door alle geïnterviewden is genoemd, namelijk de woningbouw opgenomen in het masterplan. Verder zijn de inrichting van de bypass en de inpassing van de bypass met de Hanzelijn de discussiepunten die op de tweede en derde plaats eindigen.

Ondanks deze discussiepunten zijn de meeste geïnterviewden, vier van de zes, het erover eens dat de doelstellingen zeker gehaald zullen zijn na aanleg van de bypass. De ruimtelijke kwaliteit van het gebied is na aanleg van de bypass zeker verbeterd. Voor de bewoner van Kampen is de aanleg van de bypass wel een winst op het gebied van ruimtelijke kwaliteit mits de ontwikkeling van woningbouw, die in de plannen is opgenomen, geen doorgang vindt.

Volgens sommige respondenten draagt het iteratieve karakter van het planproces met verschillende ontwerpen bij aan het realiseren van een zo goed mogelijke ruimtelijke kwaliteit.

“Ontwerpen is een zoektocht die zich van tevoren soms moeilijk laat omschrijven. Een goed ingericht planproces biedt ontwerpers ruimte om te zoeken, te proberen (af en toe een verkeerde weg in te slaan) en ontdekkingen te doen om tot een ruimtelijke kwaliteit te kunnen komen” [8].

Opmerkelijk is dat de kunstwerken die op dit moment worden aangelegd voor de Hanzelijn en de N50/A50 zwaarder worden uitgevoerd. Er wordt tijdens het ontwerp al rekening gehouden met de komst van de bypass, ondanks dat het omwisselbesluit nog niet is genomen.

“Alle kunstwerken die nu worden aangelegd voor de Hanzelijn en de N50/A50 zijn in ieder geval al wel op de bypass berekend, ze zijn bypassproof!” [10]

6.4 Case 3: Dijkteruglegging Lent

Het merendeel van de geïnterviewden, namelijk zeven van de vier, geeft aan dat het om een containerbegrip of anders gezegd een paraplubegrip gaat.

“Het is een verheven term waar heel veel aspecten in terug komen.” [15]

Voor de andere drie actoren gaat het meer om hoe mensen het gebied ervaren en beleven. Hoe is de verhouding tussen verschillende elementen in het landschap, passen deze elementen wel bij elkaar? Is er een definitie van ruimtelijke kwaliteit aan de hand waarvan een beoordeling gemaakt kan worden?

Binnen de geïnterviewden zijn er twee overheden namelijk Rijkswaterstaat en de provincie Gelderland die een definitie van ruimtelijke kwaliteit hanteren binnen de eigen organisatie. Zo heeft de provincie Gelderland heeft een aantal functies beschreven waarvan zij vinden dat het behouden van deze functies het behouden van ruimtelijke kwaliteit betekent.

Verder zijn er geen organisaties die een definitie van ruimtelijke kwaliteit hanteren, een van de geïnterviewden, werkzaam bij een adviesbureau, zei:

“Een adviseur laat zich leiden door wat de opdrachtgever onder ruimtelijke kwaliteit verstaat.” [13]

Wanneer naar de ruimtelijke kwaliteit van het projectgebied gevraagd wordt roept dit bij de meeste geïnterviewden een dubbel gevoel op. Het gaat om een rivierbocht, de scherpste van Nederland, die dwars door de stad Nijmegen stroomt met aan één van de oevers een kade en aan de andere een dijk met karakteristieke lintbebouwing. Deze dijk is een uniek stukje van Nederland waar een idyllische dijkwandeling gemaakt kan worden, maar wanneer vanaf de dijk meer landinwaarts wordt gewandeld dan gaat het om een vrij rommelig gebied waar kassen in staan

Na aanleg van de maatregel is de ruimtelijke kwaliteit van het gebied sterk veranderd, het gaat namelijk om een enorme ingreep in het landschap. De meeste geïnterviewden zien deze ingreep, de dijkteruglegging, als een mogelijkheid om meer ruimte te reserveren voor de ontwikkeling van natuur, recreatie en woningbouw. Vooral het eiland dat in de Waal wordt ontwikkeld is een kans om een uniek gebied te ontwikkelen. Toch zijn er ook nog vragen, het volgende citaat geeft dit weer:

“Maar de grote vraag is wat er achter de dijk komt, voor hetzelfde geld wordt het gewoon een VINEXwijk. Ontstaat er op het eiland en langs de kade een soort Manhattan langs de Waal?” [14]

Er vind in ieder geval een verstedelijking van het landschap plaats, waar alleen de bewoner negatief tegenover staat. De bewoner vindt dat er cultuurhistorische kwaliteiten verloren gaan en dat de toegankelijkheid van het gebied die nu goed is, sinds de komst van de snelbinder (een stalen brug voor fietsers en voetgangers die een paar jaar geleden aan de spoorbrug is ‘vastgebonden’), afneemt.

Er is gedurende het gehele proces aandacht geweest voor ruimtelijke kwaliteit. Alle geïnterviewden hebben een ander tijdpad in het proces gehad waardoor er een goed totaalbeeld is

ontstaan over de aandacht voor ruimtelijke kwaliteit. In eerste instantie was de dijkteruglegging geen onderdeel van de PKB ruimte voor de rivier, het was een voorloper. Voor dit project is toen een M.E.R. opgesteld waar ruimtelijke kwaliteit goed in is geoperationaliseerd.

Volgens de meeste geïnterviewden was de aandacht voor ruimtelijke kwaliteit toen zeer summier, de vraag of de dijk wel teruggelegd moest worden was veel belangrijker om te beantwoorden. De aandacht voor ruimtelijke kwaliteit is pas echt toegenomen sinds Nijmegen ook achter de dijkteruglegging staat en het project is gaan leiden. Nijmegen heeft een Ruimtelijk Plan opgesteld waar ruimtelijke kwaliteit veel aandacht in krijgt. Dit gaat niet vanzelf volgens een vertegenwoordiger van de gemeente.

“De aandacht voor ruimtelijke kwaliteit moet in het proces wel scherp gehouden worden” [17].

De aandacht voor ruimtelijke kwaliteit is redelijk scherp gehouden in het proces, want vier van de geïnterviewden geven aan dat er voldoende aandacht aan ruimtelijke kwaliteit is besteedt. Van de overige drie geïnterviewden heeft er één te weinig kennis om de vraag te beantwoorden, maar de geïnterviewde vindt dat er aardig wat aandacht aan ruimtelijke kwaliteit is besteedt. De andere geïnterviewde vindt dat de aandacht voor ruimtelijke kwaliteit nu pas gaat komen nu de gemeente het project gaat leiden en de detail invulling gaat verzorgen. Eén van de respondenten wil geen antwoord op de vraag geven omdat hij niet achter de terminologie staat.

“Het verbeteren van ruimtelijke kwaliteit, hoe is het mogelijk dat dit de doelstelling kan zijn. Ik kan niet tegen de verpakking, het is een doortrapt vakjargon van communicatie ingenieurs” [18].

Het proces is rustig verlopen, in dit project staan de neuzen aardig dezelfde kant op wat betreft ruimtelijke kwaliteit. De eerste discussie die gevoerd werd was of de dijk überhaupt wel terug gelegd moest worden. Nu daarvoor besloten is willen alle partijen het beste eindresultaat bereiken. Toch wordt er veel bediscussieerd, geld is vaak de oorzaak van de discussie.

“Welke materialen zijn hier dan voor nodig en welk prijskaartje hangt er aan zo een ontwerp. Deze zaken moeten allemaal nog worden uitgezocht. Het gaat om belasting geld, dit geld kan maar één keer worden uitgegeven” [15].

Andere kleine discussies over ruimtelijke kwaliteit hebben als onderwerp het wel of niet bevaren van de nevengeul? Wordt beroepsvaart toegestaan in de nevengeul?

Ondanks de discussiepunten met betrekking tot ruimtelijke kwaliteit zijn alle geïnterviewden op twee na zijn ervan overtuigd dat de ruimtelijke kwaliteit doelstelling gehaald gaat worden. Het gaat om een gebied waar de enorme ingreep in het landschap wordt gedaan. Deze ingreep biedt volop kansen om de ruimtelijke kwaliteit te verbeteren. Eén van de overgebleven geïnterviewden wil niet spreken van een verbetering maar van de komst van nieuwe ruimtelijke kwaliteit.

“Het is lastig te verkopen dat de ruimtelijke kwaliteit verbeterd wordt, door de aanleg van zo een enorme maatregel verandert het gebied sterk en komt er een heel nieuwe ruimtelijke kwaliteit voor terug. Het is een gebied met kansen en mogelijkheden voor ruimtelijke kwaliteit. Er wordt een heel nieuw gebied rond de Waal gecreëerd” [17].

Is er na implementatie van deze maatregel voldoende nieuwe ruimtelijke kwaliteit? Op deze vraag geeft de geïnterviewde wel een positief antwoord, er ontstaat een nieuw uniek landschap in Nederland met een goede ruimtelijke kwaliteit.

In het project Dijkteruglegging Lent wordt volgens één van de respondenten op de juiste wijze met ruimtelijke kwaliteit omgesprongen:

“Het is de kunst om voor ruimtelijke kwaliteit per project een zo toegesneden mogelijke definitie te maken. Het is veel belangrijker dat in een project de ruimtelijke kwaliteit concreet gemaakt wordt dan om er een theoretische verhandeling over te houden” [17].

6.5 Algemene analyse

De meeste respondenten geven aan dat ruimtelijke kwaliteit een containerbegrip is, dat vooral slaat op de afstemming van de verschillende functies die in het gebied aanwezig zijn. Ook de ontwerpaspecten laten zien dat veel van de concrete uitwerking van de ruimtelijke kwaliteit gezocht moet worden in de afstemming met andere functies in het gebied. Een toename van de toegankelijkheid en (stille) recreatie in algemenere zin wordt vaak als gunstig voor de ruimtelijke kwaliteit van het gebied gezien, terwijl woningbouw en andere grootschalige ontwikkelingen in twee van de drie cases (Nijmegen en Kampen) juist op weerstand mogen rekenen, vooral bij de huidige bewoners.

In alle drie de cases wordt bij dezelfde organisaties met een definitie van ruimtelijke kwaliteit gewerkt. Op landelijk niveau hanteren de overheden wel een definitie van ruimtelijke kwaliteit. Ook op regionaal niveau, bij de provincies, wordt ook met een vaste definitie van ruimtelijke kwaliteit gewerkt.

De Waterschappen en gemeenten uit de bestudeerde cases werken niet met een definitie van ruimtelijke kwaliteit. Omdat ruimtelijke kwaliteit zo een breed begrip is hebben beide organisaties wel beleidsdocumenten of structuurvisies die onderwerpen als ecologie, wat verwant is aan ruimtelijke kwaliteit, bespreken. Ook adviesbureaus werken niet met een definitie, maar geven aan dat het behalen van voldoende ruimtelijke kwaliteit ingebakken zit in de werkwijze van het adviesbureau. Bewonersgroepen hanteren ook geen definitie van ruimtelijke kwaliteit.

Bij alle projecten wordt in het proces aandacht besteedt aan ruimtelijke kwaliteit. Alle processen zijn open processen met inspraakpunten voor de bewoners en andere belanghebbenden. Het zijn alleen wel verschillende projecten, dus de processen zijn niet identiek.

Voor de hoogwatergeul is een open proces ingericht met zes werkateliers over ruimtelijke kwaliteit. In deze werkateliers worden de bouwstenen voor het ontwerp aangeleverd.

Voor het project IJsseldelta-Zuid was de start van het proces net een snelkookpan, omdat het tracébesluit van de Hanzelijn al was genomen. Omdat het aanpassen van dit tracé besluit binnen een paar maanden moest plaatsvinden heeft dit veel invloed op de verdere verloop van het ontwerpproces gehad.

De dijkteruglegging was al voor de PKB ruimte voor de rivier een project wat een aantal jaren heeft stil gelegen. Nu de gemeente Nijmegen het plan gaat trekken is de invulling van ruimtelijke kwaliteit pas echt van de grond gekomen. Dit is gebeurd met het opstellen van het ruimtelijk plan dijkteruglegging Lent.

Bij alle projecten wordt volgens de respondenten voldoende aandacht aan ruimtelijke kwaliteit besteedt. Voor de PKB werd vastgesteld zijn al maatregelen onderzocht waar de ruimtelijke

kwaliteit baat bij zou hebben. Er is echt vanaf het allereerste begin dus al rekening met de ruimtelijke kwaliteit gehouden.

Bij het project hoogwatergeul Veessen-Wapenveld heerst er alleen wel angst onder de respondenten, het is namelijk nog maar de vraag of alle informatie over ruimtelijke kwaliteit wel tot een goed ontwerp leidt.

De meest interessante discussiepunten komen naar voren bij de projecten hoogwatergeul Veessen-Wapenveld en dijkteruglegging Lent. De discussie ging hoofdzakelijk over het feit waarom deze maatregel nou geïmplementeerd moet worden. Is het echt wel nodig dat zo een grootschalige maatregel hier gerealiseerd wordt?

Voor het project IJsseldelta-Zuid was de woningbouw die in het masterplan was opgenomen het grootste discussiepunt.

Bij twee van de drie projecten wordt de doelstelling, het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit van het rivierengebied, van de PKB ruimte voor de rivier volgens de geïnterviewden gehaald. Het ontwerp bij het project IJsseldelta-Zuid heeft zelfs alle geïnterviewden weten te overtuigen van zijn ruimtelijke kwaliteiten. Alleen voor de bewoner moet dan de woningbouw wel uit het plan verdwijnen.

Alleen bij de hoogwatergeul Veessen-Wapenveld zijn de geïnterviewden wat terughoudend met het beantwoorden van deze vraag. Een van de respondenten gaf het volgende antwoord:

“Het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit is de tweede doelstelling van de PKB ruimte voor de rivier en of deze doelstelling gehaald is vind ik lastig te beantwoorden. Er worden namelijk hoe je het wendt of keert twee dijklichamen in het landschap aangelegd. Deze dijklichamen tasten de openheid van het landschap hoe dan ook aan.

Wel wordt in het proces zoveel aandacht aan de verschillende aspecten besteedt waaronder ruimtelijke kwaliteit dat er getracht wordt een zo hoog mogelijke ruimtelijke kwaliteit te bereiken” [3].

Een andere geïnterviewde heeft een interessante kijk op het behalen van de doelstelling het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit.

“Voor de doelstelling ruimtelijke kwaliteit ligt dit anders, de geïnterviewde geeft aan dat er feitelijk pas na implementatie bepaald kan worden of de doelstelling inzake het verbeteren van ruimtelijke kwaliteit gehaald is. Wel is het zo dat voor twee van de drie projecten, namelijk de bypass Kampen en de dijkteruglegging Lent, door het Q-team het vertrouwen is uitgesproken dat de doelstelling zal worden bereikt. Alleen zoals eerder in het interview is gezegd kan aan het einde nog heel veel verprutst worden” [19].

7 Conclusie en discussie

In het onderzoek is de ruimtelijke kwaliteit van het rivierengebied benaderd door middel van drie verschillende analyses, waardoor drie perspectieven van de invulling van ruimtelijke kwaliteit in het rivierengebied ontstaan. Er is geprobeerd een zo compleet mogelijk beeld te verkrijgen van de manier waarop ruimtelijke kwaliteit in verschillende projecten, door verschillende actorengroepen, benaderd wordt.

Het onderzoek laat zien hoe de invulling van ruimtelijke kwaliteit in de praktijk plaatsvindt. Voor de analyses zijn lijsten met indicatoren van ruimtelijke kwaliteit samengesteld, deze indicatoren zijn verkregen uit een achttiental interviews met betrokkenen uit de drie rivierverruimingsprojecten. Het onderzoek bestaat uit drie verschillende analyses, er is in de eerste plaats gekeken naar de getalsmatige verdelingen van waarden en belangen die de indicatoren vertegenwoordigen. In de tweede analyse is gekeken naar de onderlinge verhoudingen van indicatoren binnen een aantal overkoepelende categorieën. Tot slot is in de derde en laatste analyse aandacht besteedt aan de context waarin de indicatoren van ruimtelijke kwaliteit worden genoemd.

In dit laatste hoofdstuk worden eerst de conclusies per onderzoeksvraag beschreven waarna een samenvattende conclusie en de discussie worden besproken.

7.1 Invulling van ruimtelijke kwaliteit: verdeling waarden & belangen

Eén van de methoden om ruimtelijke kwaliteit te operationaliseren is de Habiforum methode. Het gebeurt aan de hand van verschillende waarden en belangen die een rol spelen bij ruimtelijke kwaliteit. Het Habiforum gebruikt een matrix om de gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde uit te zetten tegen de economische, sociale, ecologische en culturele belangen. De eerste onderzoeksvraag is gebaseerd op deze matrix en luidt:

Op welke waarden en belangen liggen de accenten bij de onderverdeling van indicatoren van ruimtelijke kwaliteit volgens de Habiforum matrix?

Tijdens het onderzoek is deze analyse vanuit caseperspectief en actorenperspectief uitgevoerd. Er zijn binnen de verschillende getalsmatige onderverdelingen weinig verschillen in de verdeling van indicatoren over de waarden. Dit geldt voor beide vergelijkingen, zowel bij de drie cases als bij de vier verschillende actorengroepen.

De gemiddelde getalsmatige verhoudingen binnen de verschillende waarden zijn als volgt: belevingswaarde op één met 43% gevolgd door gebruikswaarde met 36% en tot slot de toekomstwaarde met 22%.

Hoewel men wellicht zou verwachten dat de actorgroep experts meer oog heeft voor de toekomst en dus de toekomstwaarde met meer indicatoren van ruimtelijke kwaliteit zou waarderen, blijkt dit niet het geval te zijn.

Tijdens het allerlaatste interview met één van de leden van het Q-team wordt eveneens opgemerkt dat een lange termijn visie en het toekomstgericht werken vaak ontbreken bij de projecten wanneer ze beoordeeld worden op ruimtelijke kwaliteit.

Ook de invulling van belangen is vanuit het case perspectief en het actoren perspectief in grote lijnen hetzelfde. Er zijn twee verschillen binnen de getalsmatige onderverdeling waargenomen. Bij de onderverdeling van de case hoogwatergeul Veessen-Wapenveld wordt het ecologisch

belang het meest uitgebreid ingevuld, in tegenstelling tot de andere cases, waar het economisch belang op de eerste plaats staat. Bij de getalsmatige onderverdelingen vanuit actoren perspectief valt op dat bewoners in verhouding iets meer gebruik maken van indicatoren die relateren aan het sociale belang dan de overige actorengroepen dat doen. Bij de actorgroep bewoners is 17% van de genoemde indicatoren onder sociaal belang geplaatst, bij de overige drie actorengroepen liggen deze waarden tussen de 11-13%. Dit verschil is echter nauwelijks significant te noemen. Ook is nog gekeken naar de combinaties van waarden en belangen (velden in de Habiforum matrix). Er blijkt dat het veld economische gebruikswaarde gemiddeld de meeste indicatoren vertegenwoordigt, gevolgd door ecologische belevingswaarde en economische belevingswaarde. In het kader is de top drie samen met de gemiddelde getalsmatig verkregen percentages weergegeven.

Algemene top 3:

1. economische gebruikswaarde	(20%)
2. ecologische belevingswaarde	(16%)
3. economische belevingswaarde	(14%)

Wat erg opmerkelijk is aan deze top drie is dat er een gebruikswaarde op één staat. In dit veld van de Habiforum matrix zijn de algemene indicatoren van ruimtelijke kwaliteit meer abstract waardoor meerdere indicatoren van ruimtelijke kwaliteit uit de interviews in de matrix in dit veld ingedeeld worden.

Wanneer achteraf naar de onderverdeling van indicatoren met behulp van de Habiforum methode wordt gekeken is duidelijk geworden dat de indicatoren alle velden van deze methode beslaan. Er is een aantal kleine nuance verschillen tussen de waarden en belangen bij de verschillende analyses per case en per actorengroep.

Geconcludeerd kan worden is dat de Habiforum matrix een goed hulpmiddel is om over ruimtelijke kwaliteit te praten, alle aspecten uit de matrix komen bij de verschillende rivierverruiming projecten naar voren. Uit de toepassing is gebleken dat sommige aspecten uit de matrix meer relevant zijn dan andere. Evenals dat de toekomstwaarde bij de verschillende analyses minder indicatoren scoort dan de andere waarden.

Wanneer de indicatoren uit de matrix van het Habiforum bekeken worden dan is duidelijk dat er een aantal missen in de indicatorenlijsten gegenereerd uit de interviews. Het gaat om indicatoren 'stabiliteit', 'flexibiliteit' en 'agglomeratie' uit de economische toekomstwaarde en de indicatoren 'culturele vernieuwing' en 'integratie' uit de culturele toekomstwaarde.

De reden dat er bij de economische toekomstwaarde niet meer indicatoren van ruimtelijke kwaliteit zijn geplaatst is omdat de eerder genoemde indicatoren vooral op stedelijk gebied van toepassing zijn en dit alleen bij de case dijkteruglegging Lent het geval is.

De indicatoren van de culturele toekomstwaarde gaan over het implementeren van nieuwe culturele elementen en de integratie van verschillende culturele elementen met elkaar [Hooimeijer, 2001]. Uit het empirisch materiaal verkregen uit het onderzoek is gebleken dat de culturele indicatoren die genoemd worden hoofdzakelijk over het behouden van bestaande culturele kwaliteiten gaan.

Het missen van deze toekomstwaarden heeft niet per se negatieve gevolgen voor het rivierbeheer en rivierverruiming projecten in Nederland. De toekomstwaarden die van belang zijn voor het rivierbeheer komen in de interviews allemaal terug. Het gaat bij alle drie projecten om een

robuuste duurzame maatregel die ontworpen wordt met het oog op de veiligheid nu en in de toekomst.

Over de manier waarop de indicatoren precies invulling geven aan de waarden en belangen zegt de Habiforum matrix weinig. Daarom is in de tweede analyse meer inhoudelijk naar de indicatoren gekeken.

7.2 Invulling van ruimtelijke kwaliteit: indelen in categorieën

Na het bepalen van de accenten bij waarden en belangen van ruimtelijke kwaliteit is in de tweede analyse een onderverdeling in de volgende zes categorieën ontstaan:

1. Ontwerp aspecten;
2. Landschappelijke kenmerken;
3. Natuur waarden;
4. Cultuurhistorische waarden;
5. Recreatie;
6. Sociale aspecten.

Op deze manier wordt geprobeerd meer inhoudelijk inzicht te krijgen in de verhouding tussen de verschillende indicatoren van ruimtelijke kwaliteit. Het onderverdelen van indicatoren in de zes categorieën is op eenduidige wijze uitgevoerd. Voor alle drie de cases is de onderverdeling zonder problemen verlopen door de eerder opgestelde afbakening van categorieën.

Op grond van de resultaten uit §5.4 kan gezegd worden dat in alle drie de cases overeenkomsten tussen de boomdiagrammen zijn te vinden. Eén verschil is dat er in de case IJsseldelta-Zuid op basis van het verkregen empirisch materiaal geen indicatoren van ruimtelijke kwaliteit onder de categorie sociale aspecten vallen, waardoor dit boomdiagram ontbreekt.

Na het voltooien van de onderverdeling voor alle drie de cases is gebleken dat de categorieën ontwerpaspecten en landschappelijke kenmerken bij alle drie de cases de grootste twee boomdiagrammen zijn. De boomdiagrammen worden allemaal van abstract naar concreet ingevuld. Wat overeenkomt is dat de vier kleinere boomdiagrammen in hun geheel abstracter zijn en in verhouding meer onderlinge overeenkomsten tussen de verschillende cases hebben dan de grote boomdiagrammen. De reden hiervoor is dat er gepraat blijft worden in redelijk abstracte indicatoren als bijvoorbeeld natuurontwikkeling en recreatie ontwikkelen (of versterken).

Tijdens het onderzoek is opgevallen dat er niet expliciet over schalen wordt gesproken. Het rijk heeft met de PKB ruimte voor de rivier uitgesproken de ruimtelijke kwaliteit op grote schaal te willen verbeteren. Het gaat om de ruimtelijke kwaliteit van het hele rivieren gebied. Wat heel duidelijk te zien is bij de verschillende cases is dat de abstracte criteria van de overheid gebruikt worden als uitgangspunt en vanaf deze criteria wordt de ruimtelijke kwaliteit verder geoperationaliseerd. Deze bevinding komt overeen met de afbeelding in figuur 27 waar heel duidelijk de koppeling zichtbaar is tussen de criteria van de verschillende analyses en de ruimtelijke schaal waar deze zich bevinden. De verschillende methoden zijn in de rechterkolom zichtbaar het gaat om een nadere invulling van ruimtelijke kwaliteit. In het ontwerpproces van de cases worden de abstracte criteria uitgewerkt zodat er concreet aangegeven kan worden met welke aspecten de ruimtelijke kwaliteit van een project behaald wordt. De vormen van de figuur zijn bewust gekozen. De trechtervorm geeft aan dat naarmate de figuur smaller wordt de criteria steeds concreter worden. De dikte van de pijlen zegt iets over de hoeveelheid indicatoren/criteria

aanwezig op de verschillende abstractieniveaus. Net als in de boomdiagramanalyse laat deze figuur zien dat er meer indicatoren met een lager abstractieniveau zijn.

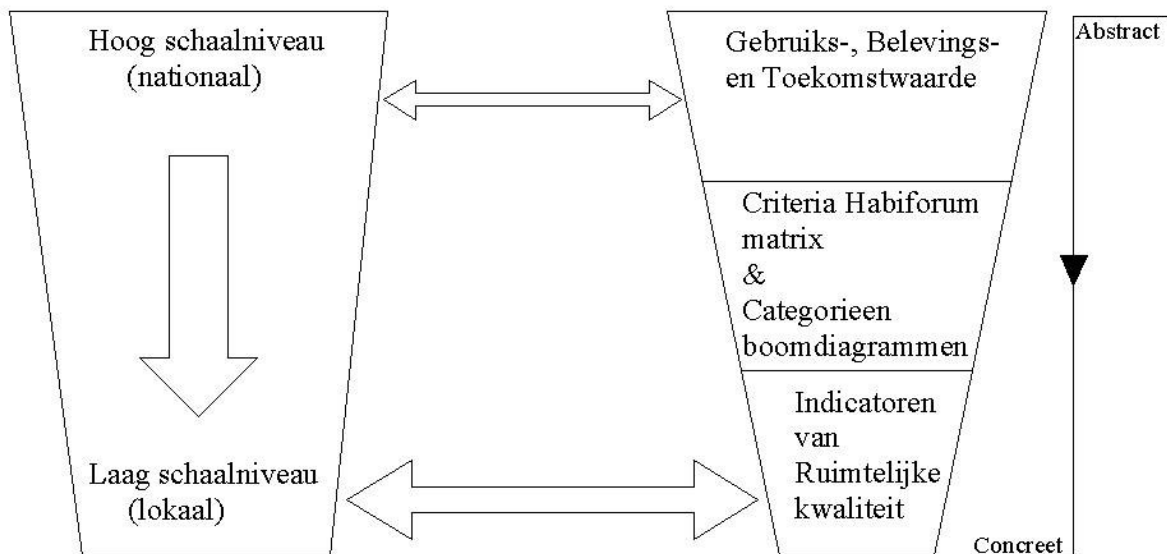
Ruimtelijke kwaliteit wordt overgenomen door de initiatiefnemers van de 40 PKB maatregelen die in Nederland geïmplementeerd worden. De ruimtelijke kwaliteit wordt met deze 40 projecten lokaal (laag schaalniveau) verbeterd. De beoordelingen van al deze verschillende projecten dragen zorg voor een verbetering van de ruimtelijke kwaliteit van het totale rivierengebied (hoog schaalniveau).

Geconcludeerd kan worden is dat schaalniveaus verstopt zitten in de indicatoren die tijdens de interviews zijn afgenomen. Wanneer de onderverdeling in categorieën wordt bekeken dan valt de categorie ontwerpaspecten op. Dit is de enige categorie die compleet binnen de schaal van het project valt. De overige categorieën zijn allemaal abstracter en kunnen ook over een grotere ruimtelijke schaal gaan.

Aangezien er niet expliciet over schaal wordt gesproken blijkt uit de resultaten dat de respondenten gemakkelijk tussen de verschillende schaalniveaus en abstractieniveaus wisselen. De verklaring hiervoor is dat bij elk project

“Normaal gesproken wordt gewerkt van globaal naar gedetailleerd en van abstracte strategie naar concrete projectschetsen. In werkelijkheid zijn ontwerpprocessen echter grillig en wordt cyclisch gewerkt. Dat wil zeggen dat steeds geschakeld moet worden tussen verschillende schaal en abstractieniveaus” [Ministerie V&W, 2007].

Door de kruisbestuiving in het proces zijn alle respondenten hiertoe in staat, waardoor schaal eigenlijk geen probleem is wanneer het over ruimtelijke kwaliteit gaat. Per project wordt zorg gedragen voor een verbetering van ruimtelijke kwaliteit in het rivierengebied. De praktische concrete invulling van ruimtelijke kwaliteit in de projecten draagt uiteindelijk dus zorg voor de verbetering van de ‘abstracte’ ruimtelijke kwaliteit.

Figuur 27: Schaalverdeling criteria Habiforum [Bouma, 2002]

7.3 Invulling van ruimtelijke kwaliteit: locatie en context gebonden

De vorige twee analyses in het onderzoek zijn uitgevoerd met behulp van indicatoren van ruimtelijke kwaliteit. In de derde en laatste analyse worden de indicatoren losgelaten en wordt ruimtelijke kwaliteit bestudeerd uit de context en opmerkingen zoals deze uit de interviewverslagen naar voren kwamen. Omdat deze vorm van verwerken geen rekening houdt met de context waarin de indicatoren geplaatst zijn is er voor gekozen een derde kwalitatieve analyse uit te voeren waar de context van de interviewverslagen in wordt meegenomen. Op basis van de context van de interviewverslagen is de derde onderzoeksvraag opgesteld, deze luidt:

Hoe beïnvloedt de case specifieke context de invulling van ruimtelijke kwaliteit?

Er kan geconcludeerd worden dat er weinig nuanceringen nodig zijn wanneer gekeken wordt naar de eerste twee analyses. De invulling van ruimtelijke kwaliteit zoals deze is onderzocht in de analyses komt overeen wanneer de interviewverslagen er op na geslagen worden. De interviewverslagen geven wel meer informatie over wanneer een bepaalde indicator de ruimtelijke kwaliteit versterkt dan wel afzwakt.

Een voorbeeld van wat uit de context opgemaakt kan worden is dat aspecten zoals woningbouw, of de komst van recreatievaart in het ene geval een positieve bijdrage en in het andere geval een negatieve bijdrage aan de ruimtelijke kwaliteit kunnen leveren. De verschillende respondenten beoordelen deze aspecten ook anders.

Er kan geconcludeerd worden dat de case specifieke context weinig uitmaakt voor de invulling van de ruimtelijke kwaliteit. De werkwijze die bij de verschillende projecten is gehanteerd, het van globaal naar gedetailleerde werken/ontwerpen draagt zorg voor de invulling ruimtelijke kwaliteit van abstract naar concreet. In de concrete invulling van ruimtelijke kwaliteit zitten zeker case specifieke verschillen, maar er kan geconcludeerd worden dat de concrete invulling van ruimtelijke kwaliteit bepaald wordt door de indicatoren van ruimtelijke kwaliteit. De context geeft meer het gevoel weer wat de respondenten hebben wanneer ze over een bepaalde indicator praten.

Tijdens de interviews is gebleken dat het besluitvormingsproces meer invloed heeft op de invulling van ruimtelijke kwaliteit. Om een goede invulling van ruimtelijke kwaliteit te verkrijgen is het proces van groot belang, het discussiëren en spreken over ruimtelijke kwaliteit in het proces zorgt ervoor dat de deelnemers van het proces ook over de ruimtelijke kwaliteit van het projectgebied gaan nadenken.

Uit twee citaten van één van de leden van het Q-team, het kwaliteitsteam van Rijkswaterstaat dat alle PKB projecten toetst op ruimtelijke kwaliteit, blijkt het belang van de procesinvulling met betrekking tot ruimtelijke kwaliteit.

“Adviezen van het Q-team gaan deels ook over de proceskant van de plannenmakerij. [...] Er wordt dus niet alleen concreet geadviseerd over ontwerpaspecten maar vaak evenzeer over de samenstelling van de projectteams. Het is van belang dat er een multidisciplinair team wordt ingericht dat op alle aspecten let en deze meeneemt in het ontwerp. Is de samenstelling niet goed dan wordt er wat gemist.” [19]

“Er komen bij ruimtelijke kwaliteit twee fasen kijken, de eerste fase is tijdens de planvorming. Ruimtelijke kwaliteit is dan nog een (knap vage) doelstelling waar gedurende het proces nog handen en voeten aan gegeven moet worden.” [19]

Een volgende conclusie is dat de bewoners bij de drie cases het meest argwanend zijn over het project en de te verbeteren ruimtelijke kwaliteit. De meeste weerstand komt bij deze actorengroep vandaan. De maatregelen hebben voor deze respondenten ook de meeste impact, ze worden waarschijnlijk (letterlijk) in hun achtertuin uitgevoerd. Aan de antwoorden van de bewoners viel op dat, naarmate het ontwerpproces meer open was ingericht en de juiste informatie op het juiste moment aan de bewoners werd verstrekt, de houdingen van de bewoners ten aanzien van de ruimtelijke kwaliteitsdoelstelling duidelijk minder negatief werden.

Het is ook een feit dat het nemen van de maatregelen, die aan de hydraulische randvoorwaarden voldoen, door de overheden wordt opgelegd aan de projectgebieden. De autonome ontwikkeling van deze gebieden zou in geen van de drie gevallen één van de maatregelen tot gevolg hebben. Dat betekent dat men het in de praktijk niet zou moeten hebben over het verbeteren van de (bestaande) ruimtelijke kwaliteit, als wel dat men het eens moet worden over een *nieuwe* ruimtelijke kwaliteit voor een gebied.

7.4 Conclusie

De doelstelling van het onderzoek is het in beeld brengen van de verschillende belevingen op het gebied van ruimtelijke kwaliteit in het rivierengebied.

Tijdens het onderzoek is een beeld geschetst van de invulling van ruimtelijke kwaliteit in het rivierengebied aan de hand van een voorbeeldstudie bij drie grote in de toekomst te implementeren maatregelen in het rivierengebied. Door middel van drie verschillende analysestappen, invulling van indicatoren in de Habiforum-matrix, onderverdelen van indicatoren in categorieën en opstellen van boomdiagrammen voor deze categorieën en een kwalitatieve analyse van de interviewverslagen is dit beeld verkregen.

Tijdens het onderzoek is gebleken dat de indicatoren ruimtelijke kwaliteit meer uiteenlopen naarmate het niveau concreter wordt. Op abstract niveau komen in de verschillende categorieën vaak dezelfde indicatoren terug als toegankelijkheid, natuurontwikkeling en behouden van bestaande cultuurhistorische bebouwing.

Vooraf ten aanzien van het ontwerp lopen de indicatoren van ruimtelijke kwaliteit erg uiteen, omdat gebleken is dat de definitie van ontwerpaspecten erg breed is; dit wordt waarschijnlijk veroorzaakt door de indirecte samenhang met andere categorieën. Indicatoren als ‘aanleg fiets- en wandelpaden’ zijn hier een voorbeeld van, zij worden onder ontwerpaspecten geplaatst in plaats van onder recreatie, waar de indicatoren een indirecte samenhang mee hebben.

Eén van de achterliggende gedachten van dit onderzoek was om te zoeken naar een ‘gemene deler’ in de verschillende invullingen van ruimtelijke kwaliteit. Tijdens het onderzoek is het lastig gebleken om ruimtelijke kwaliteit, in al zijn aspecten, te definiëren of te operationaliseren. De in de inleiding gesuggereerde toepassing van indicatoren voor ruimtelijke kwaliteit in een modelcontext lijkt dan ook geen voor de hand liggende keuze. De praktische toepasbaarheid van ruimtelijke kwaliteit op zich, als criterium voor rivierbeheer, lijkt echter nauwelijks te leiden onder de lastige objectiviteitsvereisten ervan:

“Hoewel het steeds lastig is gebleken om ruimtelijke kwaliteit te definiëren en concreet te maken, voegt het voorgestelde maatregelenpakket nadrukkelijk iets toe aan het rivierengebied [Regioadvies, 2005].”

In de voorgaande paragrafen is door middel van de verschillende conclusies per analysestap al een beeld geschetst van de invulling van ruimtelijke kwaliteit. De belangrijkste conclusies uit deze drie paragrafen staan nogmaals samengevat in het kader.

Habiforum analyse

1. Belevingswaarde is getalsmatig de belangrijkste waarde wanneer het op ruimtelijke kwaliteit aankomt gevolgd door gebruikswaarde en toekomstwaarde.
2. Op toekomst gericht denken ligt minder de nadruk bij de getalsmatige onderverdeling van waarden.
3. Bij de getalsmatige onderverdeling van belangen krijgen het economische en het ecologische belang meer de nadruk.

Boomdiagramanalyse

4. Uit het onderzoek blijkt dat actoren gemakkelijk schakelen tussen schaal- en abstractieniveaus.
5. De ontwerpaspecten krijgen de nadruk, door de concretisering treden hier ook de grootste verschillen op
6. Overige categorieën bevatten meer abstracte indicatoren en in verhouding meer overeenkomsten (indicatoren als natuur- en recreatieontwikkeling)

Kwalitatieve analyse

7. Uit de analyse blijkt dat de respondenten het proces en de inrichting van het proces belangrijk vinden voor het behalen van ruimtelijke kwaliteit.
8. Bewoners zijn het meest sceptisch over ruimtelijke kwaliteit als doelstelling van de PKB Ruimte voor de Rivier

Tijdens de literatuurstudie is uit de bestaande literatuur en beleidsdocumenten al naar voren gekomen dat de invulling van ruimtelijke kwaliteit tijdens het proces plaatsvindt. Het onderzoek dat de afgelopen maanden is uitgevoerd bevestigt dit. Het werken aan ruimtelijke kwaliteit lijkt een inspanningsverplichting waar de verschillende projectteams aan moeten voldoen.

“Het concreet maken van ruimtelijke kwaliteit blijft mensenwerk, waardoor geen twee projecten op eenzelfde manier zullen verlopen of inhoudelijk uitwisselbaar zijn. Het technisch rapport ruimtelijke kwaliteit biedt een methodisch en inhoudelijk kader, dat richting geeft aan het project en het project ondersteunt met inhoudelijke en praktische hulpmiddelen” [Ministerie VENW, 2007].

“Het technisch rapport ruimtelijke kwaliteit is bedoeld als handreiking voor een aantal doelgroepen. (...)

Maar het technisch rapport is geen voorschrift: ontwerpen is een proces waarvoor voldoende vrijheidsgraden nodig zijn om tot een optimaal ontwerp te komen” [Ministerie VENW, 2007].

Tijdens het onderzoek is duidelijk geworden dat het is niet wenselijk om ruimtelijke kwaliteit te gaan kwantificeren. Dit zou de vrijheden tijdens het ontwerpproces beperken. Ruimtelijke kwaliteit wordt in het ontwerpproces meegenomen en scherp gehouden, het kan namelijk tot aan de detaillering van een ontwerp nog fout gaan.

“Ontwerpen is een zoektocht die zich van tevoren soms moeilijk laat omschrijven. Een goed ingericht planproces biedt ontwerpers ruimte om te zoeken, te proberen (af en toe een verkeerde weg in te slaan) en ontdekkingen te doen om tot een ruimtelijke kwaliteit te kunnen komen” [8].

“Het is de kunst om voor ruimtelijke kwaliteit per project een zo toegesneden mogelijke definitie te maken. Het is veel belangrijker dat in een project de ruimtelijke kwaliteit concreet gemaakt wordt dan om er een theoretische verhandeling over te houden” [17].

7.5 Discussie

Tijdens het onderzoek zijn bij de verschillende onderdelen een aantal zaken naar voren gekomen die in deze paragraaf, de discussie, vermeld dienen te worden. In de voorgaande paragrafen zijn de conclusies van het onderzoek neergezet. In deze paragraaf volgen een aantal opmerkingen gemaakt met betrekking tot de methode en werkwijze. De opbouw van deze paragraaf volgt de opbouw die tijdens het onderzoek is neergezet.

Keuze van de respondenten

Tijdens het onderzoek zijn negentien interviews afgenomen met betrokkenen van de drie cases. Een van de manieren om geschikte personen te vinden voor de interviews was door tijdens het interview te vragen of de geïnterviewde nog connecties had met betrokkenen bij de case. Door deze manier van werken zijn bij één van de cases personen geïnterviewd die in het verleden actief bij de case betrokken waren, maar nu al een aantal jaren geen directe betrokkenheid hadden. Tijdens het afnemen van de interviews bleken de desbetreffende geïnterviewden nog over voldoende kennis te beschikken, zodat het geen invloed heeft op de uitkomsten van het onderzoek.

Interviews afnemen

De theorie over het afnemen van interviews geeft als voorwaarde dat de achtergrond waar het interview afgenomen wordt tijdens een onderzoek eigenlijk bij alle respondenten dezelfde dient te zijn voor een beter objectiever resultaat. Tijdens het onderzoek is er toch voor gekozen om de geïnterviewden te bezoeken in de eigen werk- of leefomgeving. Hier is voor gekozen omdat verwacht werd dat door op deze manier te werken het verkrijgen van medewerking voor dit onderzoek een stuk gemakkelijker zou verlopen.

De verschillende achtergronden (andere ruimtes, locaties) hebben geen invloed gehad op de resultaten van het onderzoek, de geluidsopnamen die van de interviews zijn gemaakt zijn allen van voldoende kwaliteit en het heeft geen problemen opgeleverd met de uitwerking van de interviews.

Het bezoeken van de geïnterviewden heeft eerder voordeel opgeleverd, aangezien bij elke case wel een van de respondenten vlak bij de locatie van de te implementeren maatregel woonde of werkte. Het bezoeken van de projectlocatie kon met het afnemen van een interview worden gecombineerd.

Interviews verwerken

Tijdens het verwerken van de interviews zijn een aantal punten opgevallen. Alle respondenten bij de verschillende cases hebben minimaal een hbo opleiding afgerond. Aan het begin werd verwacht dat er verschillende niveaus uit de interviewresultaten zouden voortkomen, maar dit is niet het geval gebleken. Alle geïnterviewden waren op de hoogte van het onderwerp ruimtelijke kwaliteit en waren in staat om het abstracte begrip ruimtelijke kwaliteit te vertalen naar concrete aspecten in het ontwerp. De reden hiervoor is dat alle geïnterviewden betrokken zijn geweest bij de processen rondom de cases. Er is sprake van kruisbestuiving, door informatie avonden en workshops over ruimtelijke kwaliteit zijn bijvoorbeeld ook de bewoners goed op de hoogte van het onderwerp ruimtelijke kwaliteit.

Door deze kruisbestuiving zijn er wellicht minder verschillen waarneembaar tussen de verschillende niveaus en actorgroepen dan wanneer er sprake zou zijn geweest van volledig onafhankelijke respondenten.

Onderverdeling Habiforum matrix

Het onderverdelen van indicatoren van ruimtelijke kwaliteit in de Habiforum matrix is op een eenduidige manier gebeurd, toch zijn er een aantal punten die aangesneden moeten worden. De onderverdeling is maar door één persoon uitgevoerd, de interviewer. Wanneer een andere persoon dezelfde indicatorenlijsten gaat invullen is het zeer waarschijnlijk dat de verdeling licht verandert. Hetzelfde geldt voor de verschillende volgorden van waarden en belangen bij de cases en actorengroepen. De oorspronkelijke indeling van de matrix door Habiforum zelf biedt voor deze exercitie echter een belangrijk houvast. Het is van belang dat de exercitie op dezelfde wijze wordt uitgevoerd en dat voor de verschillende velden in de matrix dezelfde afbakening gehanteerd wordt als in de oorspronkelijke matrix. Wanneer deze regels in acht genomen worden zullen de verschillen in resultaten minimaal zijn.

Een ander punt is dat er aan de indicatoren geen waarden zijn opgehangen. Alle indicatoren zijn even zwaar meegenomen bij het onderverdelen in de Habiforum matrix. Wel zijn indicatoren die door meerdere respondenten zijn genoemd meerdere malen onderverdeeld in de Habiforum matrix; op deze manier ontstaat een goed navolgbare indeling naar relevantie.

Als laatste punt moet vermeld worden dat er een aantal indicatoren waren die in meerdere velden van de Habiforum matrix pasten. Er is voor gekozen om deze dan bij beide velden in te delen, omdat het maar om enkele indicatoren gaat die dan dubbel tellen heeft dit weinig invloed op de eindresultaten van de onderverdeling.

Op basis van de huidige toepassing kan gezegd worden dat de onderverdeling met de Habiforum methode op zich weinig informatief is, omdat niet duidelijk wordt welke indicatoren waar aan toegekend worden en wat het gewicht is dat de respondenten toekennen aan een indicator.

De grondleggers van de Habiforum methode hebben deze ook niet bedacht om er indicatoren in te stoppen en de percentages te verdelen, de matrix is bedacht als een middel om tot een gemeenschappelijke taal te komen. Dit is iets wat in het proces gebeurt, door tijdens discussies en besprekingen over ruimtelijke telkens weer aan de matrix te refereren [Hooimeijer, 2001].

Wanneer deze methode in onderzoek wordt toegepast is het wenselijk om gebruik te maken van aanvullende analysemethoden, zoals hier ook is gedaan.

Indelen categorieën/opstellen boomdiagrammen

Anders dan bij de indeling met behulp van de Habiforum matrix is er tijdens de tweede analyse stap voor gekozen om indicatoren met dezelfde betekenis maar één keer in het diagram op te nemen. Dit is omdat de diagrammen anders veel te uitgebreid en groot worden. Bij indicatoren die meerdere malen zijn genoemd wordt tussen haakjes het aantal aangegeven.

Ook deze onderverdeling is weer door maar één persoon uitgevoerd, maar omdat de indicatoren gewoon als tekst worden weergegeven is de onderverdeling wel gecontroleerd.

Eén van de interviewvragen in het interviewschema vroeg expliciet naar ontwerpaspecten waarmee de ruimtelijke kwaliteit van het gebied verbeterd zou kunnen worden. Het zou voor de hand liggen dat dit de reden is dat veel indicatoren van ruimtelijke kwaliteit in het boomdiagram ontwerpaspecten te plaatsen zijn. Controle van de interviewverslagen leert dat dit niet het geval is; het grote aantal ontwerpaspecten heeft niets te maken met de vraag naar expliciete ontwerpaspecten. De keuze voor deze categorie wordt daarmee gerechtvaardigd. De conclusie dat het boomdiagram ontwerpaspecten de grootste is door de aanwezigheid van de betreffende vraag kan niet worden getrokken.

Literatuur

Bronvermelding:

Bosch Slabbers landschapsarchitecten. *IJssel Handreiking Ruimtelijke Kwaliteit*. 2007. Arnhem.

Bouma, G.M. *Ruimtelijke kwaliteit en synergie binnen investeringsprojecten. Een onderzoek naar de wijze waarom ruimtelijke kwaliteit en synergie meegenomen kunnen worden in afwegingsvraagstukken*. 2002, TNO. Delft.

Buyse, M. *Ruimtelijke kwaliteit. Binnen het project ruimte voor de rivier*. 2003. Enschede

Dauvellier Planadvies. *Discussienotitie naar aanleiding van het Habiforum-practicum Ruimtelijke Kwaliteit en het stedelijk netwerk Arnhem-Nijmegen*. 2002, Den Haag.

Eerste Kamer der Statengeneraal. *Motie van het lid Eigeman c.s.* 2006, Den Haag.

Emans, B. *Interviewen Theorie, techniek en training*. 1985, Groningen. Wolters-Noordhoff

Gemeente Nijmegen. *Ruimtelijk Plan Dijkteruglegging Lent*. 2007, Nijmegen.

H+N+S Landschapsarchitecten, Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek. *Inrichtingsvarianten bypass Kampen*. 2008, Utrecht.

Hooimeijer, P., Kroon H.J.J., Luttik, J. *Kwaliteit in meervoud, conceptualisering en operationalisering van ruimtelijke kwaliteit voor meervoudig ruimtegebruik*. 2001. Den Haag. Koninklijke De Swart.

Kuiper, J. *Landscape quality based upon diversity, coherence and continuity. Landscape planning at different planning-levels in the River area of the Netherlands*. 1998, Landscape and Urban Planning 43 (91-104)

Milieueffectrapport Ruimte voor de Rivier, www.ruimtevoorderivier.nl 14/10/2008

Ministerie van Verkeer en Waterstaat. *Bestuursovereenkomst dijkteruglegging Lent*. 2002, Den Haag.

Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Expertise Netwerk Waterkeren. *Leidraad Rivieren*. 2007, Den Haag.

Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Expertise Netwerk Waterkeren. *Technische Rapport Ruimtelijke Kwaliteit. De ruimtelijke kwaliteit van veiligheidsmaatregelen voor de rivier*. 2007, Den Haag.

Ministerie van Verkeer & Waterstaat, Rijkswaterstaat directie Limburg. *Integrale Verkenning Maas, Advies, Hoofdrapport en Achtergronddocumenten (cd-rom)*. 2006.

Ministerie van Verkeer & Waterstaat, Rijkswaterstaat directie Limburg. *Integrale Verkenning Maas, Advies, Hoofdrapport en Achtergronddocumenten (cd-rom)*. 2003.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. *Ruimte maken, ruimte delen, Vijfde nota over de ruimtelijke ordening 2000/2020*. 2001. Jellema Grafische Groep, Almelo.

Ontwikkelingsbedrijf gemeente Nijmegen en Grondexploitatie maatschappij Waalsprong. *Waalsprong Nijmegen bouwt aan een nieuw stadsdeel*. 2007. Drukkerij Trioprint, Nijmegen.

Projectorganisatie Ruimte voor de rivier. *PKB Ruimte voor de rivier, deel 4, Kabinetsstandpunt*. 2007. Hardenberg. Verenigde Offset Bedrijven.

Projectorganisatie Ruimte voor de Rivier. *Regionaal ruimtelijk kader Ruimtelijke kwaliteit in beelden en opgaven*. 2004. HPC BV, Arnhem.

Projectteam Veessen-Wapenveld. *Plan Van Aanpak voor Planstudie Ruimte voor de Rivierproject Veessen-Wapenveld conform Bestuursovereenkomst 12-10-2007*. 2008, Veessen.

Provincie Overijssel. *Masterplan: Nu de kansen grijpen.. Veilig wonen, werken en recreëren in IJsseldelta-Zuid*. 2006, Zwolle.

Stuurgroep Bovenrivieren & Stuurgroep Beneden rivieren. *Regioadvies Nederlands Rivierengebied: Toekomstig veilig en aantrekkelijk*. 2005

Veldhuizen, F.J. *Verwachtingenmanagement in interactieve besluitvormingsprocessen. Over burgerparticipatie in ruimtelijke waterprojecten*. 2007, Nijmegen.

Werksma, H. *Kwaliteit(s)lagen*. 2002, Delft.

Bijlagen

Bijlage 1 Overzicht geïnterviewden

Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld

Naam	Instantie	Achtergrond
1.) Hans van Vliet	Gemeente Olst-Wijhe	Senior beleidsmedewerker met een bouwkundige achtergrond
2.) Jos Melenhorst	Gemeente Heerde	Bestuurskunde aan de bestuursacademie, managementfunctie, coördineren case
3.) Jan de Haan	Provincie Gelderland	Ruimtelijke Ordening en Planologie in Wageningen, expert R.K. bij provincie
4.) Jan Bouman	Adviesbureau Land-id	Landschapsarchitect (Wageningen) gespitst op inhoudelijke besluitvormingsprocessen
5.) Irene Bunnik	Bewonersvereniging Groene rivier nee	Basisschool lerares, betrokken bewoonster
6.) Anton Koot	Waterschap Veluwe	Natuurtechniek aan Laresteyn, ecooloog bij waterschap later stroomgebiedcoördinator

IJsseldelta-Zuid

Naam	Instantie	Achtergrond
7.) Inge de Kort	Universiteit Twente	Promovenda, onderwerp procesaanpak bij integrale gebiedsontwikkeling
8.) Pieter Schengenga	H+N+S landschapsarchitecten	landschapsarchitect (Wageningen), projectleider bij H+N+S landschapsarchitecten
Joost ter Hoeven	DHV	Civiltechnisch ingenieur
9.) Arjan Otten	Provincie Overijssel	Planologie & milieukunde (UU), promotie (RU), milieuplanoloog bij de provincie Overijssel
10.) Nico Buttermann	Gemeente Kampen	Bestuursacademie (HBO), projectmanager/beleidsadviseur Kampen
11.) Bart Zeven	Bewonersvereniging Zwartendijk	Geschiedenis (RUG), docent geschiedenis remedial teacher

Dijkteruglegging Lent

Naam	Instantie	Achtergrond
12.) Ernst Boere	Provincie Gelderland	Cultuurtechniek (Wageningen), hydroloog, subhoofd bij afdeling water provincie Gelderland
13.) Marnix de Vriend	Royal Haskoning	Biologie hoofdvak woestijnbotanie, M.E.R projectmanager bij Royal Haskoning
14.) Josan Thielen	RWS	Fysische geografie (UU), rivierverruiming binnen Rijkswaterstaat
15.) Lucien Koridon	Gemeente Nijmegen	Sociale geografie (RUG), projectontwikkelaar bij ontwikkelingsbedrijf gemeente Nijmegen
16.) Saskia Hommes	Universiteit Twente	Promovenda, onderwerp rol van technische kennis in besluitvormingsprocessen
17.) Matthieu Schouten	Gemeente Nijmegen	Landschapsarchitect (Wageningen)
18.) Frans Mikx	Bewonersvereniging Zoden aan de dijk	biologie (RU), laboratorium tandheelkunde, directie WHO collaborating centre, gepensioneerd

Overkoepelend interview

19.) Frans Klijn	Deltares, lid Q-team (kwaliteitsteam overheid)	Fysische geografie, milieukunde
------------------	--	---------------------------------

Bijlage 2 Indicatorenlijsten

Bijlage 3 Onderverdeling geïnterviewden in actorgroepen

Provincies	
Ernst Boere	Provincie Gelderland
Jan de Haan	Provincie Gelderland
Arjan Otten	Provincie Overijssel
Gemeenten	
Hans van Vliet	Gemeente Olst-Wijhe
Jos Melenhorst	Gemeente Heerde
Lucien Koridon	Gemeente Nijmegen
Matthieu Schouten	Gemeente Nijmegen
Nico Butterman	Gemeente Kampen
Bewoners	
Bart Zeven	Bewonersvereniging Zwartendijk
Frans Mikx	Bewonersvereniging Zoden aan de dijk
Irene Bunnik	Bewonersvereniging Groene rivier nee
Experts	
Marnix de Vriend	Royal Haskoning
Josan Thielen	RWS
Jan Bouman	Adviesbureau Land-id
Anton Koot	Waterschap Veluwe
Pieter Schengenga	H+N+S landschapsarchitecten
Joost ter Hoeven	DHV
Inge de Kort	Universiteit Twente
Saskia Hommes	Universiteit Twente

Bijlage 4 Interviewschema

Introductie

Achtergrond

Voorstellen interviewer:

Wout Bremer, student civiele techniek aan de UT afdeling Water Engineering Management.
Afstuderen → onderzoek naar de beleving van ruimtelijke kwaliteit in het rivierengebied.

Doel van het interview:

Het vergaren van voldoende bruikbare informatie voor mijn afstudeeropdracht. Door analyse van de interviews voldoende informatie over het begrip Ruimtelijke kwaliteit verzamelen.

Verantwoordelijke instantie:

Universiteit Twente opleiding Civiele Techniek afdeling Water Engineering Management

Waarom is deze persoon gevraagd?

Betrokken bij de case,

Hoe ben je bij de persoon gekomen?

Geluidsopname:

Gebruik alleen door de interviewer om het interview te verwerken.

Opbrengst

Vorm van de rapportage:

Verslag van het interview, de vragen worden vraag voor vraag uitgewerkt. Er zal een kopie van het verslag via de email worden toegestuurd voor autorisatie.

Invloed interview resultaten op eindproduct

Alle interviews worden op dezelfde wijze beoordeeld. Door analyse van de interviews moeten antwoorden op de onderzoeksvragen komen. Elk interview heeft dus dezelfde invloed op het eindproduct. Maar met losse interviews komen we er niet, de som der delen is meer dan losse interviewanalyse.

Kosten

Soort informatie waar ik naar opzoek ben:

Informatie over ruimtelijke kwaliteit. Hoe is er in het proces met ruimtelijke kwaliteit omgegaan en hoe word deze beschreven. Ook de beleving die de geïnterviewde van ruimtelijke kwaliteit heeft is van belang.

Tijdsduur:

1 uur

Anonimiteit:

Geen anonimiteit → mogelijkheid tot citeren uit de geautoriseerde verslaglegging van het interview

Taken

Globale inhoudsopgave:

Introducerende vragen

Vragen over ruimtelijke kwaliteit algemeen

Vragen over ruimtelijke kwaliteit mbt Case

Rolinstructie:

Antwoord geven op de gestelde vragen en niet afwijken van het onderwerp van de vraag

Afsluiten introductie:

1. Dit was wat ik vooraf wilde zeggen
2. Is het allemaal duidelijk?
3. Is het akkoord wat u betreft?
4. Dan gaan we nu naar de 1^e vraag

Vragen

1. Wat is uw achtergrond met betrekking tot de case?

→ achtergrondinfo om te bepalen welk niveau de geïnterviewde heeft, baan, studie etc.

2. Wat verstaat u onder ruimtelijke kwaliteit?

3. Kunt u een beschrijving geven over de ruimtelijke kwaliteit van het gebied?

→ deze beschrijving kan in 3 fasen: vooraf, huidige situatie en na realisatie van de geplande maatregel..

4. Op welke wijze bent u betrokken geweest bij dit project of deze case?

→ Werkzaamheden verricht?

→ opstellen plannen?

5. Op welke wijze is er in het project aandacht besteedt aan de ruimtelijke kwaliteit?
- Welke factoren spelen een rol bij de beoordeling van ruimtelijke kwaliteit?
 - Zijn er van tevoren criteria vastgesteld om de ruimtelijke kwaliteit mee te beoordelen?
 - Wie heeft de ruimtelijke kwaliteit van de diverse varianten beoordeeld?
 - Op welke wijze heeft deze beoordeling plaats gevonden?
6. Is er volgens u voldoende aandacht besteedt aan de ruimtelijke kwaliteit in het proces?
7. Wat zijn naar u idee concrete ontwerpaspecten waarmee de ruimtelijke kwaliteit van het gebied verbeterd wordt?
- In het huidige alternatief
 - In een ander alternatief (optimaal)
8. Zijn er tijdens het proces nog discussiepunten naar voren gekomen m.b.t. de ruimtelijke kwaliteit?
9. Zijn de doelstellingen van de PKB ruimte voor de rivier gehaald na implementatie van het masterplan?
- anders eigen doelstelling of de RK is gehaald, gebruik definitie van vraag 2
10. Heeft u nog suggesties voor personen die ik kan benaderen voor een interview over dit onderwerp?
11. Heeft u nog een laatste opmerkingen/ iets toe te voegen?

Afsluiting

Bedankt nogmaals voor de medewerking.

Interview resultaten worden zo spoedig mogelijk toegezonden via de e-mail.

Bijlage 5 Matrices van de Habiforum practica

Bron: www.werkbank.habiforum.nl, 12/10/2008

Workshop Buurtschap Zwolle

	AANTAL GENOEMDE KWALITEITEN									
	Economisch belang	%	Sociaal belang	%	Ecologisch belang	%	Cultureel belang	%	totaal	%
Gebruiks-waarde	24	12	17	8	23	11	18	9	82	41
Belevings-waarde	13	6	20	10	13	6	18	9	64	32
Toekomst-waarde	18	9	12	6	15	7	11	5	56	28
totaal/%	55	27	49	24	51	25	47	23	202	100

Kazerneterrein Ede

	AANTAL GENOEMDE KWALITEITEN									
	Economisch belang	%	Sociaal belang	%	Ecologisch belang	%	Cultureel belang	%	totaal	%
Gebruiks-waarde	12	19	6	10	5	8	2	3	25	40
Belevings-waarde	8	13	6	10	6	10	6	10	26	42
Toekomst-waarde	3	5	2	3	3	5	3	5	11	18
totaal/%	23	37	14	23	14	23	11	18	62	100

Gorecht

	AANTAL GENOEMDE KWALITEITEN									
	Economisch belang	%	Sociaal belang	%	Ecologisch belang	%	Cultureel belang	%	totaal	%
Gebruiks-waarde	12	12	10	10	13	13	4	4	39	38
Belevings-waarde	6	6	6	6	8	8	13	13	33	32
Toekomst-waarde	6	6	7	7	9	9	8	8	30	29
totaal/%	24	24	23	23	30	29	25	25	102	100

Workshop Haaglanden

AANTAL GENOEMDE KWALITEITEN

	Economisch belang	%	Sociaal belang	%	Ecologisch belang	%	Cultureel belang	%	totaal	%
Gebruiks- waarde	31	13	17	7	19	8	14	6	81	35
Belevings- waarde	19	8	16	7	19	8	19	8	73	31
Toekomst- waarde	22	9	15	6	22	9	20	9	79	34
totaal/%	72	31	48	21	60	26	53	23	233	100

Horstermeerpolder

AANTAL GENOEMDE KWALITEITEN

	Economisch belang	%	Sociaal belang	%	Ecologisch belang	%	Cultureel belang	%	totaal	%
Gebruiks- waarde	28	15	11	6	17	9	9	5	65	36
Belevings- waarde	19	10	10	5	10	5	9	5	48	26
Toekomst- waarde	19	10	17	9	20	11	13	7	69	38
totaal/%	66	36	38	21	47	26	31	17	182	100

KAN

AANTAL GENOEMDE KWALITEITEN

	Economisch belang	%	Sociaal belang	%	Ecologisch belang	%	Cultureel belang	%	totaal	%	
Gebruiks- waarde	17	11	13	9	10	7	23	15	63	42	150
Belevings- waarde	11	7	12	8	12	8	18	12	53	35	150
Toekomst- waarde	17	11	2	1	7	5	8	5	34	23	150
totaal/%	45	30	27	18	29	19	49	33	150	100	150

Vliegbasis Soesterberg

AANTAL GENOEMDE KWALITEITEN

	Economisch belang	%	Sociaal belang	%	Ecologisch belang	%	Cultureel belang	%	totaal	%
Gebruiks- waarde	10	12	10	12	13	15	2	2	35	41
Belevings- waarde	8	9	2	2	11	13	7	8	28	33
Toekomst- waarde	3	3	1	1	10	12	9	10	23	27
totaal/%	21	24	13	15	34	40	18	21	86	100

Workshop Tussengebied

AANTAL GENOEMDE KWALITEITEN

	Economisch belang	%	Sociaal belang	%	Ecologisch belang	%	Cultureel belang	%	totaal	%
Gebruiks- waarde	19	11	15	9	13	8	14	8	61	35
Belevings- waarde	17	10	10	6	13	8	17	10	57	33
Toekomst- waarde	17	10	12	7	15	9	11	6	55	32
totaal/%	53	31	37	21	41	24	42	24	173	100

Vliegbasis Twenthe

AANTAL GENOEMDE KWALITEITEN

	Economisch belang	%	Sociaal belang	%	Ecologisch belang	%	Cultureel belang	%	totaal	%
Gebruiks- waarde	8	9	7	8	12	13	4	4	31	34
Belevings- waarde	9	10	4	4	10	11	11	12	34	38
Toekomst- waarde	6	7	3	3	6	7	10	11	25	28
totaal/%	23	26	14	16	28	31	25	28	90	100

Workshop Vliegbasis Valkenburg

AANTAL GENOEMDE KWALITEITEN

	Economisch belang	%	Sociaal belang	%	Ecologisch belang	%	Cultureel belang	%	totaal	%
Gebruiks- waarde	7	8	10	12	13	15	4	5	34	40
Belevings- waarde	14	16	2	2	7	8	6	7	29	34
Toekomst- waarde	5	6	6	7	6	7	6	7	23	27
totaal/%	26	30	18	21	26	30	16	19	86	100

Workshop Zuidas

AANTAL GENOEMDE KWALITEITEN

	Economisch belang	%	Sociaal belang	%	Ecologisch belang	%	Cultureel belang	%	totaal	%
Gebruiks- waarde	12	15	8	10	9	11	5	6	34	43
Belevings- waarde	9	11	8	10	5	6	7	9	29	36
Toekomst- waarde	10	13	3	4	0	0	4	5	17	21
totaal/%	31	39	19	24	14	18	16	20	80	100

Workshop Zuid-West Walcheren

AANTAL GENOEMDE KWALITEITEN

	Economisch belang	%	Sociaal belang	%	Ecologisch belang	%	Cultureel belang	%	totaal	%
Gebruiks- waarde	49	15	24	7	27	8	17	5	117	36
Belevings- waarde	33	10	28	9	28	9	28	9	117	36
Toekomst- waarde	34	10	18	6	21	6	17	5	90	28
totaal/%	116	36	70	22	76	23	62	19	324	100

Buurtschap Zwolle	Gebruikswaarde >	Belevingswaarde >	Toekomstwaarde
Ede	Belevingswaarde >	Gebruikswaarde >	Toekomstwaarde
Gorecht	Gebruikswaarde >	Belevingswaarde >	Toekomstwaarde
Workshop Haaglanden	Gebruikswaarde >	Toekomstwaarde >	Belevingswaarde
Horstermeerpolder	Toekomstwaarde >	Gebruikswaarde >	Belevingswaarde
KAN	Gebruikswaarde >	Belevingswaarde >	Toekomstwaarde
Vliegbasis Soesterberg	Gebruikswaarde >	Belevingswaarde >	Toekomstwaarde
Tussengebied	Gebruikswaarde >	Belevingswaarde >	Toekomstwaarde
Vliegbasis Twenthe	Belevingswaarde >	Gebruikswaarde >	Toekomstwaarde
Vliegbasis Valkenburg	Gebruikswaarde >	Belevingswaarde >	Toekomstwaarde
Zuidas	Gebruikswaarde >	Belevingswaarde >	Toekomstwaarde
ZW Walcheren	Gebruikswaarde >	Belevingswaarde >	Toekomstwaarde
Gemiddelde waarden	Gebruikswaarde >	Belevingswaarde >	Toekomstwaarde

Tabel 8: Getalsmatige waardenverdeling van Habiforum practica

De getalsmatige gemiddelde verdeling van waarden van de Habiforum practica is:
Gebruikswaarde 38% > belevingswaarde 34% > toekomstwaarde 28%

Buurtschap Zwolle	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Sociaal belang >	Cultureel belang
Ede	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Sociaal belang >	Cultureel belang
Gorecht	Ecologisch belang >	Cultureel belang >	Economisch belang >	Sociaal belang
Workshop Haaglanden	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Cultureel belang >	Sociaal belang
Horstermeerpolder	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Sociaal belang >	Cultureel belang
KAN	Cultureel belang >	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Sociaal belang
Vliegbasis Soesterberg	Ecologisch belang >	Economisch belang >	Cultureel belang >	Sociaal belang
Tussengebied	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Cultureel belang >	Sociaal belang
Vliegbasis Twenthe	Ecologisch belang >	Cultureel belang >	Economisch belang >	Sociaal belang
Vliegbasis Valkenburg	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Sociaal belang >	Cultureel belang
Zuidas	Economisch belang >	Sociaal belang >	Cultureel belang >	Ecologisch belang
ZW Walcheren	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Sociaal belang >	Cultureel belang
Gemiddelde belangen	Economisch belang >	Ecologisch belang >	Cultureel belang >	Sociaal belang

Tabel 8: Getalsmatige belangenverdelingen van Habiforum practica

De getalsmatige gemiddelde verdeling van belangen van de Habiforum practica is:
Economisch belang 31% > Ecologisch belang 26% > Cultureel belang 23% > Sociaal belang 21%